

CENZURAT

MÚZEUM

A MÚZEUM-EGYESÜLET KÖZLÖNYE

XII. kötet

1936. 4-9. sz.

SZERKESZTI:

GYÖRGY LAJOS

FŐTITKÁR

Új folyam VII.

Kiadja a Múzeum-Egyesület.

CLUJ

Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt. nyomása

1936

TARTALOM

TANULMÁNYOK:

<i>Dr. Révész Imre:</i> Méliusz és Kálvin — — — — —	113
<i>Lakatos István:</i> Az új magyar műzene — — — — —	159
<i>Dr. György Lajos:</i> A százestendős „Abafi” előzményei — — — —	174
<i>Dr. Cser János:</i> Az egyéniség megismerése — — — — —	189

NYELVMŰVELÉS.

Anyanyelvünkért. — A nyelvromlás erkölcsi jelenség. — Idegenszerű urazás. — Hol a beteg orvosi nyelv orvosa? — Az előkelő „y” és társai. — A mesterségek nyelve. — Iromba. — Régi, de ma is időszerű. — — — — —	200—204
---	---------

KÜLÖNFÉLÉK.

Csutak Vilmos (1878—1936.). — Dr. Erdélyi Pál (1864—1936.). — A helybeli egyetemi könyvtár. — Az igazi tudomány és az igazi tudós. — A világ legnagyobb földrajzi társasága. — A helybeli tudományegyetem kép- és könyvkiállítása. — — — — —	205—209
--	---------

KÖNYV- ÉS FOLYÓIRATSZEMLE.

1. Bölcsellettudomány. — 2. Irodalomtudomány. — 3. Néprajz. — 4. Társadalomtudomány. — — — — —	210—219
--	---------

TERMÉSZETTUDOMÁNYI SZAKOSZTÁLY

<i>Bányai János:</i> Természetes gázforrások — — — — —	220
--	-----

Méliusz és Kálvin

viszonyuk a Stancaro elleni harcban, a szent-háromságáni küzdelemben és némely másodrendű teológiai vitakérdésekben.

BEVEZETÉSÜL.

Rajtam kívül álló okokból le kellett mondanom arról, hogy *Méliusz és Kálvin* című tanulmányomat a maga teljes egészében külön könyvalakban bocsássam közre. Hálásan kellett kapnom azon a kínálózó megoldáson, hogy egyik felét a debreceni m. kir. Tisza István-tudományegyetem református hittudományi karának *Kálvin és a kálvinizmus* című, az *Institutio* négyszázadik évfordulója alkalmából kibocsátott emlékkötetében tegyem közzé, míg a másik felét — az elsővel körülbelül egyidejűleg — az Erdélyi Múzeum vendégszerető hasábjain adjam a tudomány rendelkezésére. Ezt a megoldást, habár önmagában éppen nem mondható ideálisnak, megkönnyíti és megnyugtatóvá teszi — legalább a magam számára — két körülmény: az egyik az, hogy munkám egyes fejezetei tulajdonképpen önálló egészeket alkotnak s ezek az önálló egészek viszont nehézség nélkül csoportosíthatók két, egymástól független helyen megjelenő félre; a másik meg az, hogy a második fél három fejezete közül — amelyeket itt vesz a szíves olvasó — kettő, mégpedig a két legnagyobb és legfontosabb, közvetlen érdekléssel bír Erdély XVI. századi szellemtörténetére nézve s így legalkalmasabb helye a megjelenésének itt van, az erdélyi magyar tudományosság e nagymúltú és nagyjövőjű sajtószervényében.

Általánosságban legyen szabad megjegyezmem, hogy a tanulmánynak Debrecenben és Erdélyben megjelenő fejezetei egyformán határozott és nem titkolt *református teológiai álláspont*ról vannak írva. Ez a meghatározottság azonban, lelkiismeretbeli meggyőződéseim szerint, nem tette számomra lehetetlenné, s talán egészen sikertelenné sem a helyes és józan értelemben felfogott tárgyilagos tudományos előadásra és ítélkezésre törekvést.

Azon olvasóim számára, akik az e sorokkal valószínűleg egyidőben megjelenő Kálvin-emlékkönyvbéli fejezetekhez nem tudnak hozzáférni, legyen szabad dióhéjban összefoglalnom azoknak tartalmát.

Méliusz Péternek Wittenbergben Melanchthon, idehaza pedig a szintén Melanchthon-tanítvány Szegedi Kis István, a külföldön is ismert nevű tudós magyar reformátor volt a tanítója. Mindakettőtől igen erős mértékben elsajátította az aristotelesi skolasztika formalizmusát, aminek Kálvinnál nyoma sincsen. Ez azonban inkább csak külsőség nála, mert egyébként éppen nem mondható rendszeres gondolkozónak. Mindig gyakorlati célja van: támadni vagy védekezni, rombolni vagy építeni. Élete nagy teológiai harcait a római egyházzal, a lutheránizmussal, az antitrinitárizmussal és a szekták rajongása ellen vívja meg. Az ezek elleni hadakozás és a református egyház építése nála a főérdek, nem pedig gondolatainak rendszeres előterjesztése. A skolasztikus formalizmust csak azért használja, hogy írásainak tudományosabb, tekintélyesebb szint adjon.

Rengeteget hivatkozik a Biblia mellett az egyházatyákra, sőt a középkori skolasztikusokra, így pl. Lombardus Péterre is. Ez is teljességgel nem kálvini vonás, mert bár Kálvinnak az egyházatyákban és a skolasztikusokban hatalmas — a Méliuszénál sokkal mélyebb — jártassága van, sohasem teszi azt, amit Méliusz lépten-nyomon megtesz: t. i. Méliusz gyakorlatilag ugyanannyi, sőt sokszor nagyobb súlyt vet a patrisztikai és a skolasztikai bizonyítéokra, mint a szentírásbelire (bár *elvileg*, természetesen, ő is hangoztatja az Ige föltétlen elsőbbségét). Méliusznál ez a tradicionálizmus szintén wittenbergi, melanchthoni hatás, melyet azonban ő a legnagyobb mértékben túlságba visz.

Méliusz föltétlenül predestináciánus teológus. A kettős eleveelrendelést lobogó szenvedéllyel, törhetetlen meggyőződéssel hirdeti. Predestináció-tana azonban teljesen más szerkezetű, mint a Kálviné, akinek *Institutio*-beli idevonatkozó fejtegetéseit vagy egyáltalán nem is ismerte, vagy, ha ismerte, nem fogadta el. A predestinációt a praescientiára alapozza oly értelemben, hogy Isten a predestinációt „a jövő bűnre és esetre nézve” tette. Kálvin pedig éppen a predestinációnak a praescientiára való alapozását veti el (L. Inst. III. kv. 21. fej. 5. §. és 23. fej. 6. §.).

Még inkább szembehelyezkedik Méliusz a Beza merev supralapsarismusaival — pedig különben Bezával levelezésben volt s műveit, úgy látszik, jobban ismerte, mint a Kálvinéit. Tehát predestináció-tana szerkesztésében is végsőleg a későbbi Melanchthon és másfelől talán Bullinger hatása alatt állhatott Méliusz. Szerinte a Krisztus érdemét is „előrelátja” Isten s ezért teszi meg Őt a választottak fejévé. Ez is teljesen más elgondolás tehát, mint a Kálviné (Inst. III. kv. 24. fej. 5. §.).

Méliusz szerint Isten annyiban akarja a bűnt, amennyiben megengedi; de nem akarja annyiban, amennyiben nem Ő cselekszi és még kevésbé helyesli.

Ez a felfogás szintén Szegedire és a későbbi Melanchthonra vall, de semmi esetre sem Kálvinra, aki a „permissio“-t már az *Institutio* II. kiadásától fogva föltétlenül elveti.

Méliusz predesztináció-tana egészben véve a legkorábbi német református teológusokéhoz hasonló szerkezetű: ezek ugyanis szintén sokkal inkább a melanchthoni, mint a kálvini típushoz húztak és csak a XVI. század vége felé engedtek erősebben a Kálvin teológiai hatásának. De természetesen Méliusz éppúgy, mint a német református teológusok, a Kálvin hatása nélkül is sokkal merészebb a predesztináció hirdetésében és következményei levonásában, mint a későbbi Melanchthon.

Kálvini vonás viszont Méliusznál, hogy a „syllogismus practicus“-t — Bezával és Szegedivel ellentétben — *nem* hangsúlyozza az üdvbizonyosság kérdésében.

Sokkal több kálvini hatás látszik a Méliusz úrvacsoratanában. A hívőnek a Krisztussal való egyesülését oly erővel hangsúlyozta, aminővel Kálvinig senki sem a református teológusok között. A tan kifejtésében Kálvinnak nemcsak alap gondolatait, de egyes jellegzetes kifejezéseit is megtaláljuk nála. Azonban eltérés is van kettejük között: Méliusz a Krisztus teste szubstanciájával való egyesülést nem veszi át Kálvintól, hanem ő a Krisztussal való egyesülést úgy értelmezi, hogy a hívő a Szent Lélek által magáévá teszi mindazokat a javakat, amelyeket Krisztus a testben, azaz testi életében megszerzett az övéi számára. Kedvenc formulája, melyet Szegeditől tanult, az, hogy a Krisztussal való egyesülés az úrvacsorában „in promissione per fidem“ történik meg. Szóval őnála a „tápláltatás“ és az „egyesülés“ inkább szubjektív, mentális, ideális, míg Kálvinnál inkább objektív, szubstanciális, reális folyamat. Ezzel kapcsolatban Méliusz ragaszkodik a Zwingli-Bullinger-féle „credere“ egyenlethez, amíg Kálvin ezt a felfogást, ha nem kárhoztatta is egyenesen, nem tartotta elég mélynek (Inst. IV. kv. 17. fej. 5—6. §§.). A lutheránusokkal való egyik vitájában Méliusz felhasználta ugyan teljes szövegében Kálvinnak *Ratio ineundae concordiae* című iratát (Corp. Ref. XXXVII. Opp. Calv. IX. 525. skk. a „Dilucida explicatio“ függelékében), de a saját úrvacsoratanai nézeteinek kifejezésében mindenütt megtartja a távolságot Kálvintól, még olyankor is, amikor feltűnően a Kálvin szavaival él. (L. ezt részletesen „Kálvin az 1564-i nagyenyedi zsinaton“ című értekezésemben. Kecskeméthy-Emlékkönyv, Cluj, 1934.)

Egyszóval, Méliusznak az úrvacsoratanája sem tisztán kálvini. Synkretistikus jellegű és mintegy középarányos a II. Helvét Hitvallás és a Heidelbergi Káté úrvacsoratanája közt.

A Stancaro elleni harc.

(1. Stancaro tana. — 2. Kálvin Stancaro ellen. — 3. Méliusz Stancaro ellen. — 4. Stancaro és Dávidék.)

1. A mantovai tudós hebraistának és orvosdoktornak különleges teológizálása Erdélyben és Magyarország egyes pontjain is izgalmakat támasztott. Még amikor maga már 1559-ben el is hagyta a magyar földet, ahol éveket töltött az őt jellemző örökös, nyughatatlan jövőmenéssel és szenvedélyes vitatkozással, nézetei — elsősorban természetesen sajátos krisztológiája — azután is évekig találtak itt hívekre.¹

E krisztológia szerint Jézus Krisztus, aki igaz Isten és igaz ember, Istennek egyszülött fia, csak emberi természete szerint közbenjárónk, nem az isteni szerint is. Az egész Szentháromság szerette üdvösségünket, de csak az ember Krisztus által, aki az Isten igéjével egy személlyé egyesült. Krisztusban kétféle igazságosság van, kétféle természetének megfelelően: az isteni „essentialis iustitia“ és az emberi igazságosság, vagyis az ártatlanság és szentség. Ezt az utóbbit — amely az előbbivel, a iustitia increatával szemben iustitia creata — tudja be minékünk (imputari) Isten. Akik a közbenjárást Krisztus mindkét természetének tulajdonítják, rosszabbak a pogányoknál, mert — a közbenjárás művéhez a halál is hozzátartozván — halandó Istenben hisznek. Igaz, hogy a két természet Krisztusban egyesült, de csak személyileg, és a Megváltó személyének egységéből nem következik, hogy isteni természetének oly működést tulajdonítsunk, amely azzal össze nem fér: könyörgést, engesztelést, halált.²

Stancaro e tana tisztán csak elméleti teológiai különködés, amelynek alapját elvont istenfogalmában kell keresni. Az egy isteni lényeg szerinte annyira „simplicissima, indivisibilis, maxime propria, non specifica aut generica, immutabilis, immultiplicabilis, incorruptibilis, una tantum numero“³ hogy az Istennek és az embernek a Jézus Krisztusban való — de csak szilárd és engedelmes hittel megragadható — életegységét e miatt képtelen meglátni, mert látása nem a hité, hanem a hit tárgyai iránt érdeklődő dialektikusé. A szentháromság

¹ L. Zoványi J.: *A reformáció Magyarországon 1565-ig*. Budapest, 1922. 364. skk. l. és az ott idézett kútfőket; valamint S. Szabó József: *Kálvin hatása*, stb. Debrecen, 1912. 182—183. l.

² Wotschke Th.: *Fr. Stancaro*. Altpr. Monatsschrift, 1910. 608—609. l.

³ *Realenzyklopädie für prot. Theol. u. Kirche* 3. 18. köt. 752. skk. l. Schmidt-Benrath cikke.

tanához szigorúan ragaszkodik ugyan s éppen a három személynek teljesen egyenlő istenségét félti attól, ha a közbenjárás emberi művében a Fiú-Istennek is rész tulajdoníttatik; de végkép nem fogja fel éppen azt, ami a szentháromsági kijelentésben s az azt őrző és védő dogmában egyedül szolgál üdvösségünkre és vigasztalásunkra: hogy Isten maga vette magára az emborsorsot s úgy jött el minket megváltani. Jellegzetes teológiai műkedvelés ez, a renaissance-humanista szellem értelmi igazságszomjúhozásának és elvont metafizikai lendületének egyik nagyon érdekes, de tökéletesen terméketlen változata. Érdekes, mert — ellentétben az antitrinitárius olaszokkal — határozott visszahajlást mutat, Stancaro minden reformátorkodása ellenére is, a skolasztika felé: krisztológiai különctanát a mantovai főkép Lombardus Péter egy kiszakított és önkényesen értelmezett helyére támaszkodva hirdeti⁴ s egyébként is, szakadatlan vitái hevében, egyre növekvőbb mértékben aknázza ki a neki egyetemesen ellentmondó reformátori főirányokkal szemben mind formailag, mind tartalmilag a skolasztikát. És terméketlen, mert a lelkeket a kijelentett Ige igazságában jobban elmélyíteni s az egyetlen valódi létkérdés felé vivő útjokban jobban tájékozni egyáltalában nem tudta, sőt megzavarta és a lényegestől elterelte. Abban pedig egyenesen tragikus vonást kell látnunk, hogy Stancaro, aki a Krisztus tökéletes isteni fenségének féltése miatt s a Szentháromság személyei teljes lényegegységének megóvása végett állította fel a maga különctanát, közvetve mégis nagyban hozzájárult a lengyel- és magyarországi antitrinitárizmus keletkezéséhez, mert az ő fellépésével kapott lendületet az elvont istentani kutatás — és mert a Stancaro megcáfolásának leghatásosabb és legdöntőbb módjaként tünt föl egyesek előtt az a tanítás, hogy Krisztus éppen azért, mert isteni természetében is közvetítő, kisebb az Atyánál s nem vele egylényegű isteni személy,⁵ és éppen csak *mint ilyen* lehet isteni erővel és hatalommal is közvetítő.

A reformátori főirányok teológiai vezetői egy értelemmel támadtak a különben személyileg is összeférhetetlen, féktelen természetű olasz ellen, aki fáradhatatlanul és ügyes dialektikával vagdosott vissza, közben zabolátlan kifakadásokkal szidalmazva ellenfeleit és magasztalva velük szemben a — szerinte — mellette szóló egyházatyákat és skolasztikusokat, kivált Lombardus Pétert, akit egymagában többetörőnek tartott 100 Luthernél, 200 Melanchthonnál, 300 Bullingernél, 400 Vermigli Martyr Péternél és 500 Kálvinnál, kiket — úgymond — ha valamennyit egy mozsárban összetörnének is, egy uncia igaz teológia nem jönne ki belőlük.⁶ A skolasztikához, általában az aristotelesi dialektikához való erős és kérkedő ragaszkodása a református teológusokat még külön is ingerelte ellene, nemkülönben az a gyakorlati tevékenységében ismételtlen jelentkezett hajlama is, hogy Rómával kiegyezzzék,

⁴ Seeberg R.: *Dogmengeschichte*, IV. 2—3. 507—508. l.

⁵ v. Dunin-Borkovski St.: *Die Gruppierung der Antitrinitarier des 16. Jahrhunderts*. Scholastik. VII., 1932. 509—510. l.

⁶ Wotschke i. m. 578. l.

szenvedhette el a test az örök halált, kint“. „Atkozott hát, aki csak a tiszta emberre ken a közbe járás árrát és okait.“ (U. o. B). Krisztus könyörgése az Atyánál fiúi méltóságánál és istenségénél fogva „fogantatos és érdemes“ (U. o. B₂). Krisztus már örök idők előtt, „vagy világ kezdetétől fogva“ esedezett Atyja előtt, tehát már ezóta közbenjáró (U. o. B₁, v. ö. D₄),¹⁴ közbenjárói munkája ennél fogva nemcsak a testben kezdődött és ott nem is végződött el, hiszen „egyszeri áldozatának örökké való méltóságával, engesztelésnek bemutatásával“ most is esedezik értünk. (U. o. C). Tehát nem az emberség a váltság „teljes árra“ (U. o. D₂). A test „ad extra“ a teljes Szentháromságnak eszköze a váltságban és békéltetésben. De „proprie, propinque, immediate aut ad intra“ csak a Jézus Krisztus istenségének eszköze a test. „A szent Háromság állattya és ereje ott forgódott az elégtételbe az áldozatban. De Krisztus istensége személyével is ott volt egyesülvén a testben. Csak Krisztus isteni személye azért így árra és oka az váltságnak.“ (U. o. E₂—E₃). E legutóbbi mondatának kizárólagosságát ugyan nem tartja fenn s tulajdonképpen csak azt bizonyítja bő részletességgel, hogy a Krisztus istenségének több munkája, ereje, érdeme és méltósága volt a váltságban és megbékéltetésben, mint emberségének. (U. o. E₄). Mert Krisztus isteni személye az Atyától és a Szentlélekétől megkülönböztetett, külön munkát is végzett és végez a közbenjárásban. „Ezt nem akarják a Stankaristák eszkebe venni.“ (U. o.) Tehát: „A szent Háromság első és közönségesképpen oka az megváltságnak, de eszköz szerént, amennyiből a békéltetésnek fűzetés által kell lenni (a fűzetés pedig két természetet kíván, istenség és emberség természetit) így Krisztus érdemlő és fűzető oka“. (U. o. F.) Az ellenvetések közül arra a legközelebb esőre, hogy „a könyörgés, fölkenetés nem illik Istenhez“ — így felel Méliusz: „Mi reánk szegény emberekre nézve, kik közbejáró nélkül és mennyei jók nélkül szűkölködünk, mondatik venni a Krisztus ajándékokat Attyától mi nevünkkel, mi képünkbe, a menyibe viseli a mi személyünket“, „mint rabi ábrázatba öltözött kezes, nekünk kenetik, nekünk mondatik venni Attyától mindent“. (U. o. G₃—G₄). Lényegesen ugyanezen gondolatokat fejti ki Stancaro tévtana körül a fentebb hivatkozott hitvallási irataiban, sok írásbizonyítékkal s a nála már megszokott skolasztikus dialektikával — s jórészt ugyanezen gondolatok szövegdnek át az alább említendő töredékes „Lélek Könyvé“nek az „antilitronról“ vagyis „a váltság árráról“ szóló fejtegetéseiben. De többször kitér e vitakérdésre prédikációiban is, névszerint is megemlítve olykor Stancarót: „Nem igaz az Stancarus tudománya. Az mi

¹⁴ Ezt a tételt — amelyhez hasonló fentebb Kálvinnál is olvasható — Dunin-Borkowski (i. m. 506—507. l.) önkényesnek tartja a lutheránusok és a reformátusok részéről s felfogása szerint „Der Mantuaner betonte mit vollem Recht, dass aus einer ewigen Mittlerrolle des Logos dem Vater gegenüber ganz offenbar ein Vorrang des Vaters abzuleiten sei.“ És éppen ezen kaptak aztán másfelől a lengyel antitrinitáriusok is, elsősorban Lismanino. — Mi azonban azt hisszük, hogy Dunin-Borkowski az ítéletének kimondásában szem elől téveszti — római katolikus szemüveggel nem is igen lehet másképpen — a Szentháromságtan és a predestináció tana között fennálló mély és teljesen biblikus kapcsolatot.

üdvösségünk fundamentoma a feltámadásban, feltámasztásában lelkünknek a bűnből, testünknek a porból, a mi megújításunkba, új születésünkben, szentölésünkben, a szent Lélek által figg. De mind ezeket szent Pál Krisztus istenségének tulajdonította. Hát Krisztus Isten természet szerint, és közbenjáró istensége szerint is“. (M. P. B₄ ad Rom. 1.). „Hát hamis itt a Stankarus értelme. Soha Isten igazsága és irgalmasága örök halál és élet nekül meg nem egyesülhetett. Hat mint szükség volt Istennek s embernek egygé lenni, így szükség volt, hogy a közbejáró két természetbe fizetne Istennek.“ (Válogatott Praedicatione Debr. 1563. R. M. K. I. 54. 71. levél lásd u. o. 161. levél, 240. levél [= Z₃ és K₂], v. ö. M. P. Ss₃). Sőt egyszer túlbuzgóságában olyan eretnekséget is tulajdonít a stancaristáknak, amit azok egyáltalán nem hirdettek, sőt nagyon is ragaszkodtak az ellenkezőjéhez: t. i. az isteni három személy tagadását. (V. P. 161. l. = Z₃).

Mint látjuk, a Méliusz Stancaro-ellenes fejtegetései a legfőbb lényegükben mindenestre azonosak a Kálvinéival, a nélkül azonban, hogy azoknak, akár formai, akár tartalmi tekintetben, közelebbi hatására vallanának. Sem a két, Stancarus ellen intézett, kálvini irat, sem pedig az *Institutio* 1559-i kiadásából a II. könyv 14. fejezete — amelyre Kálvin kifejezetten utalja Stancaro ellen a lengyeleket¹⁵ — nem került a Méliusz szeme elé, vagy ha került, nem tett rá mélyebb benyomást. Kettejüknek sem elméleti teológiai vonalvezetése, sem gyakorlati építő gondolataik nem azonosak. Sem Méliusznál nem találjuk meg e pont körül a Háromság dispenzációjának vagy ökonomiájának tanát, sem Kálvin nem hangsúlyozza oly erősen, mint Méliusz, hogy a megváltásban *főbb* része van az isteni, mint az emberi természetnek. Érdekes, hogy Méliusz egy előbb idéztem helyen világos célzást tesz a híres (és későbbi antitrinitárius vitákban ő tőle is, másoktól is sűrűn emlegetett) „Regula Augustini“-ra, amely szerint „Opera Trinitatis sunt indivisa ad extra“,¹⁶ és erre építi fel azt, amit a Krisztus teste eszköziségéről mond, amíg Kálvin ezt a tételt a második Stancaro-ellenes iratában szintén említi ugyan, de itt éppen ellenkező fordulattal: szerinte ugyanis a Szentháromság munkái befelé (intrinsicus) osztatlanok, kifelé (extrinsicus) pedig nagyon is megkülönböztethetők; Isten t. i. éppen azzal akarja magát a mi gyarló felfogóképességünkhöz alkalmazni, hogy amint az Atyának és a Szentléleknek, úgy a Fiú-Istennek a munkáit is egymástól megkülönböztetve mutatja meg nekünk, a nélkül, hogy ez a három személy egymáshoz való belső viszonyában értékbeli vagy fokozati különbséget állapítana meg — ami mellett Stancaro erősködött.¹⁷

¹⁵ C. R. XXXVII. Opp. Calv. IX. 353. l.

¹⁶ Ez, teljes szárazsággal, skolasztikus szabályszerűséggel — nem is annyira Ágoston, mint Lombardus Péter nyomain — már a Debrecen-Eger-völgyi Hitvallásban (B—B₃ leveleken v. ö. Kiss A. 84—86. l.) ki van fejtve. (E hitvallás nem teljes latin szövege olvasható az E. F. K. Müller-féle „Die Bekenntnisschriften der reformierten Kirche“ Leipz. 1503. c. gyűjteményben is).

¹⁷ C. R. XXXVII. Opp. Calv. IX. 354—355. l.

Méliusznak mindezen Stancaro-ellenes érvelései mind dialektikus formájukkal, mind patrisztikai bizonyítékaik nagy számával, valamint a gondolatmenet legfőbb pontjai tekintetében sokkal közelebbi rokonságot tüntetnek föl Melanchthonnak e vitakérdésben hét évvel azelőtti kiadott véleményével (*Responsio Phil. Melanchthonis de controversiis Stancari*. Scripta Anno 1553. Impressa anno 1554. Hely nélkül) és Dávid Ferencnek (*Dialysis scripti Stancari contra primum articulum synodi Székiensis qui de doctrina controvertitur*. Kolozsvár, 1555. R. M. K. II. 65.), valamint Heltai Gáspárnak (*Confessio de Mediatore Generis Humani Jesu Christo...* Wittenberg 1555. R. M. K. III. 432.) szemelláthatólag elsősorban Melanchthonra támaszkodó irataival. Teológiaiilag teljesen e három irat eszmekörében és fogalmazási formái közt mozog Méliusz is, akinél azonban — sokkal inkább, mint e három előzője akármelyikénél — észrevehető az a törekvés, hogy e terméketlen hüperteológiai vitát valamennyire mégis hasznosítsa a hitvédelem és a gyülekezetépítés számára. Ezért üt meg e kérdés tárgyalása közben néhol — amint láttuk — egészen hitvalló, sőt lelkipásztori hangokat is.

4. Kaprophontes Ferenc csakugyan jól volt értesülve: 1561-ben — Méliusz írásai a bizonyosság rá — a különben már Magyarországon is ismert és tisztelt nevű Kálvinnak Stancaro-ellenes írásait még nem ismerték;¹⁸ Méliusz maga később is alig. Ennek ellenére, Debrecen ifjú püspöke, a rendelkezésére álló kipróbált régebbi szellemi fegyverek ügyes és fáradhatatlan forgatásával is meg tudta akadályozni a stancarismus nagyobb mértékű térhódítását s ezáltal a hüperteológizmus eláradását magyar földön. Bármennyire az újság terjedő ingerével hatott is egy darabig — kivált egyes teológiai műkedvelésre hajló főúri körökben, ahol persze az orvostudománnyal kapcsolódva is kellett magát — a Stancaro tanítása minálunk is, itt nem állapítható meg az a végzetes kihatása, ami Lengyelországban, ahol az antitrinitarizmus első lendülete éppen a stancarismusra való visszaütés alakjában indult meg. „Stancararus Italus — írja nagy igazán Beza az akkor már lengyel földön tartózkodó Dudicsnak — apud vos Christum quod ad officium saltem attinet, manifeste dividens, Tritheitis itidem Italis ianuam aperuit... Tritheismus Arianismum attulit, ab Arianismo ad Samosatani blasphemiam tandem deventum est...”¹⁹ Dávid Ferenc — noha az ő antitrinitárius irányba fordulásához a lökést nem a Stancaro elleni harc adta meg — szintén igen jól látta ezt az összefüggést s a maga módján egészen világossá tette, hogy Stancaróban szélsőséges trinitáriust láttak kortársai s az antitrinitáriusok éppen ennek a szélsőségnek a leküzdésére, képtelen következményeinek visszaverésére és kirekesztésére gondolták egyedül alkalmasnak a maguk tanítását. Dávid a Stancaro tanítását kifejezetten helyteleníti mind a *Refutatio Scripti Melii*-ben,²⁰ mind a *De falsa et vera unius Dei... cognitione...* c művében (1567. R. M. K. II. 106.), ahol a híres gúnyképek közül az

¹⁸ S. Szabó J. i. m. i. h.

¹⁹ *Epistolarum Theologicarum liber unus*². Genf, 1575. 12. l.

²⁰ Jakab E.: *Dávid Ferenc emléke*. Kolozsvár, 1579. 86. l.

egyik egyenesen Stancaró ellen szól (mértani ábrával azt csúfolva ki, hogy Stancaro már nem is négy, de ötféle isteni lényt hirdetett: *Essentia, Pater, Filius, Spiritus Sanctus, Homo Christus Mediator*), s e mellé fel van jegyezve az a szófia beszéd is, hogy az olasz, „solebat quoque togam in tres componere sinus, et postea aperire, quo Trinitatem in unitate probaret“. (F₃). Ugyane művében jegyzi meg Dávid a stancarismus orthodox ellenfeleiről — antitrinitárius szempontból egészen találóan — azt, hogy ezek tulajdonképen nagyon gyermekes módon viselkedtek, amikor oly nagy zajjal és annyi sophistikával törtek Stancaro ellen, mert hiszen a trinitárius álláspontból, Dávid szerint, szükségképen következik ez a tanítás is: „*nullum etenim doctum invenies, qui sequutus Augustinianam de Trinitate doctrinam, ab eiusdem Stancari de mediatore sententia iure discedere possit*“. (NN₃).²¹

Másfelől azonban ugyancsak maga Dávid adja az érdekes bizonyosságot arra is, hogy Stancaro és az antitrinitarizmus között hazánkban — s minden bizonnyal a külföldön is — nemcsak ilyen nemleges, hanem bizonyos tevőleges (pozitív) kapcsolat is volt. A stancarismustól előre megdolgozott elmékre bizonyára mély hatása lehetett a Dávid ilyféle fejtegetéseinek: „Egy az Isten és egy a közbejáró is Isten közet és az emberek közet, az ember, Jézus Krisztus. [Stancaro főtextusa I. Tim. 2:5]. Látod-é, keresztyén ember, melly igen nyilván szól szent Pál. Nem elegyíti az Isten fiát, az ember Jézus Krisztust, az Istennel; hanem a két pártot, mellyek ellenségesek egymással, két felé állattya. Az egy Istent egyfelől, az emberi nemzetet más felől. Azok közikben állattya immár a közbejárót, az Jézus Krisztust. De hogy a pápázó uraim üdegen magyarázatot ne tehessenek a közbejáró felől, eleiket veszi szent Pál, és ezt mondja: az ember Jézus Krisztus. Nem szól valami rétes avagy szöméllyes Isten felől, hanem azt mondja, hogy egy. Ha egy, tehát csak egy ... az ember Jézus Krisztus ... ki szűz Máriától született ez világra, mert az előtt semmi fia nem volt“.²³ Más oldalról pedig, ha igazuk van a Stancaro ellenfeleinek, vagyis „ha a Krisztus istensége szerént közbejáró és az istenség csak egy: ki előtt tehát közbejáró? Kicsoda az az Isten? Ha pedig istensége szerént közbejáró, és az az istenség köz mind a három szöméllynek: tehát következik belőle, hogy az Atya is közbejáró, a szent Lélek is. Hol tehát a negyedik Isten, ki előtt közbejárók?“ (U. o. E₂).

Tehát az, ami a két emberben közös volt: a választóvízként bomlasztó kritikai dialektika, képes volt még teljesen eltérő krisztológiai álláspontjaik között is érintkezést teremteni s Dávid számára lehetővé tette, hogy Stancarótól is kölcsönözzön a maga számára érveket.

²¹ Erről másfelől maga Stancaro is annyira meg volt győződve, hogy Kálvinnak nemcsak arianizmust vetett a szemére, de állítólag egyenesen a kivégzett Servet lelkének Kálvinba vándorlását is hirdette s erre hivatkozva óvta tőle a genfiakat. Doumergue E.: *Jean Calvin* . . . IV. 220. l. jegyz.

²³ *Az egy ő magától való felséges Istenről vallástétel.* Kolozsvár, 1571. (R. M. K. I. 85.) D. 1.

Ezen túlmenőleg, Stancaróban az erdélyi unitarizmus előfutárját látni vagy éppen az ő és a Servet krisztológiája közt az azonosságig menő párhuzamokat keresni: ítéletem szerint egyenes képtelenség.²⁴ Tárgyi okokról nem szólva (hol van Stancarónál panteisztikus vonás?), már csak azért is képtelenség, mert bármiféle mélyebb és tárgyibb kapcsolat esetén sem Dávidék nem késtek volna Stancarót a maguk számára nyíltan lefoglalni (úgy, ahogyan megtették megannyi más, korukbeli és azelőtti eretnekséggel!), sem Méliuszék nem mulasztották volna el, hogy Stancarót Dávidékkal egy zsákba ne hányják. Azonban egyik sem történt meg: mind a két fél nagyon is tiszta tudatában volt annak, hogy a stancarizmus más, mint az antitrinitárius gondolat, s azzal csak annyiban találkozhatnak, amennyiben — a végletek találkozhatnak.

Méliusz egyik komoly érdeme, hogy ezt a nem biblikus végletességet a stancarizmusban, annak minden veszedelmével együtt, époly világosan felismerte, mint Kálvin, Beza és egyéb nagy külföldi szellemrokonai, s e végletesség leküzdésére — a nélkül, hogy a Kálvin szellemi támogatását felhasználta és felhasználhatta volna — gondos és sikeres erőfeszítést fordított, akkor is, amikor ereje és ideje javát már a másik véglet elleni harc kötötte le.

II.

A szentháromságtani küzdelem.

(1. Méliuszék és Kálvin tekintélye. — 2. Méliuszék engedékenysége a dogma terminusaiban. 3. Méliusz spekulatív törekvései. — 4. A bibliai bizonyítás módszere. — 5. Bizonyítékok Kálvinnál és Méliusznál.)

1. Eddigi megállapításaink után nem lehet meglepő, ha Méliusz és Kálvin között közvetlen kapcsolatot a debreceni püspök életének legemésztőbb teológiai és egyházi küzdelmében: a szentháromságtani harcban sem tudunk találni. Pedig a már többszázados egyháztörténelmi köztudatunkba éppen ezen a ponton vésődött belé leginkább a Méliusz és Kálvin közötti szoros hasonlatosság. A köztudat itt nyilván az után indult, hogy a Kálvin pályájából hívek és ellenfelek előtt maig a legáltalánosabban ismert s egyszersmind a legcélzatosabban kiemelni szokott küzdelmes mozzanat éppen a Servet-ügy; viszont Méliusz nem egészen másfél évtizedes nyilvános pályafutásának csaknem a felét szintén a szentháromságtagadás elleni küzdelem tölti ki. Ennek a

²⁴ Borbély István: *Melyik évben kezdődött az unitarizmus Erdélyben?* Erdélyi Múzeum 36. évf. 7—9. számok és külön is 1931. — V. ö. a különben igen nagyérdemű néhai szerző Stancaróval foglalkozó egyéb régebbi dolgozataival (hol már lényegileg ugyanazon téves felfogás jut kifejezésre): *Unitárius polémikusok Magyarországon a XVI. században* (Ker. Magvető, 1909. 185—190. l.) és: *A mai unit. hitelvek kialakulásának története*. Kolozsvár, 1925. 31. skk. l.

hasonlóságnak az ereje azonban rögtön lecsökken, ha meggondoljuk, hogy Kálvin életének és működésének a Servet elleni harc kétség-telenül az egyik legdrámaibb, és mindenesetre a legnagyobb világhíres-ségre eljutott mozzanata volt ugyan, de közel harminc évre terjedő reformátori pályájának aránylag nagyon kicsiny időszakát vette igénybe s teológiai munkájából és óriási irodalmi termeléséből is csak elenyészően csekély részt foglalt le, — ami még akkor is áll, hogyha a Servet-üggyel kapcsolatos írásaihoz az *Institutio* és a kommentárok szentháromságtani részeit, valamint egyéb antitrinitáriusok elleni kisebb vitázó iratait is hozzávesszük. Méliusz viszont egyházi és irodalmi tevékenységének egyébként igen jelentős, ha nem is túlnyomó részét éppen a szentháromságtagadás elleni küzdelemre fordította s teológiai munkájában kénytelen volt az ezzel kapcsolatos problémáknak aránytalanul nagy figyelmet szentelni. Amíg tehát Kálvin a teológia minden sarkalatos kérdésének a megvilágítására elegendő erőt, időt és elmélyedést tudott fordítani s az evangéliumi álláspontnak nemcsak a kifejtésére, de a különböző ellenséges arcvonalakkal szemben megvédelmezésére is minden ilyen sarkalatos kérdésben megvolt a lehetősége: Méliusz kénytelen volt elsősorban szentháromságtani teológussá válni, ami aztán csaknem szükségképpen vitte őt bizonyos egyoldalúságokba, sőt hüperteológiai szörszálhasogatásokba és egyéb, Kálvinnál még a nyomaikban sem található különlegességekbe is. Már csak ennél a különbözőségénél fogva sem tekinthető kellően megalapozottnak a Méliusz „magyar Kálvin“-ként odaállítása éppen a szentháromságtani harc kapcsolatában.

De nem tekinthető annak tárgyi okoknál fogva sem.

Már maga az eléggé gondolkozóba ejthet, hogy a trinitárius tábor részéről, amelynek kétség-telenül Méliusz a feje, az egész nagy, évekre terjedő harc folyamán, annak bőséges irodalmi anyagában, illetőleg jegyzőkönyvszerű följegyzéseiben és egyéb aktáiban eddigi tudunk szerint mindössze *egyetlenegyszer* történik Kálvinra hivatkozás²⁵ és ez is, noha már egyenesen tekintélyi érvként hangzik, egyáltalán nem a Kálvin *kiemelkedő, uralkodó* tekintélyére enged következtetni a magyarországi református szentháromságvédők között, mert hiszen vele együtt, sőt még őt megelőzve emleget a tekintélyként idézett „*magni viri*“ sorában egy teológiailag egészen másod-harmadrendű tudós személyiséget, a zürichi Simler Jósiást, aki azonban akkor még élt s apósa, Bullinger révén, de egyébként is, a magyarokkal sokkal többszörös összeköttetésben állott, mint annak idején Kálvin. Magyarjaink tehát a Kálvin teológiájának egészen kivételes jelentőségét még a nagy harc csúcspontján sem látják világosan. Ezt a jelentőséget az ellentábor sokkal hamarabb felismerte, mind a római, mind az unitárius részen; és jellemző, hogy az egész küzdelem folyamán *Dávid és társai*

²⁵ A nagyváradi hitvitában (1569): „Huc accedit autoritas magnorum Virorum, ut Simleri Fol. 190. lib. de aeterno Filio Dei. Et Calvini lib. 1. Cap. 13. diss. [? talán distinctio] 25. Institutionis.“ Lásd. D. Ember P. (Lampe): *Hist. Eccl. Ref. in Hung. et Trans. Utr.* 1728. 235. l.

részeről hangzik állandóan a Kálvin neve, ők akarják a Kálvin írásai-
ból vett hivatkozásokkal — mint látni fogjuk — a legtöbbször igen
ügyesen sarokbaszorítani Méliuszékát, arra mutatva rá, hogy ezeknek
álláspontja egyik vagy másik exegetikai kérdésben még a saját fő
mesterük tanítása szerint sem tartható. Viszont a reformátusok erre
a sokszor megisméltendő és tagadhatatlanul fogós támadásra soha és
egyetlenegy esetben sem felelik azt, amit az ember legtermészetesebb-
nek találna, — hogy t. i. Kálvintól ők ebben vagy abban az exegetikai
részletkérdésben ilyen vagy olyan okok alapján térnek el, mindamellet,
hogy a szentháromságtan lényegében teljesen megegyeznek vele —
hanem szemelláthatólag *kitérnek* a Kálvinhoz való viszonyuk fesze-
getése elől. Ez világosan arra mutat, hogy ők a Kálvin tanításaiban
nem voltak nagyon otthonosak s teológiáját a szentháromságtan védel-
mében nem tartották elsősorban mértékadónak.²⁶

A részletes vizsgálat Méliusz teológiájára nézve ugyanezt az ered-
ményt nyújtja.

Méliusz szentháromságtani és ezzel a legszorosabban egybefüggő
krisztológiai tanítását az anyag teljes ismeretén alapuló s így vázlatos-
ságában is megbízható képpé állította össze Soós Béla.²⁷ Már ő reá-
mutat, hogy az így élénkbetáruuló képben egyenesen és sajátosan kálvini
vonásokat nem lehet fölfedezni. Ezt mindenki maga is ellenőrizheti,
aki a méliuszi tanításnak Soós által elvégzett összegezését egybeveti,
csak a legfelszínesebben is, Kálvinnak akár *Institutio*-beli, akár egyéb
szentháromságtani és krisztológiai fejtegetéseivel. Mi a rendszeres
egybevetés alól éppen ezért fölmentve érezzük magunkat, hanem e
helyett a Kálvin és a Méliusz érvelési és védekezési módszerének néhány
olyan eltérő vonására mutatunk rá, amelyeket Soós Béla részletesebben
nem fejthetett ki s amelyek szembeszökően meggyőznek a két teológus
közti közvetlen szellemi kapcsolatnak e ponton *nem létező* voltáról.

2. Kálvint reformátori pályája elején, 1537-ben, a zavarosfejű
Caroli Péter szentháromságtagadással gyanúsította, mert a fiatal genfi
tanító az u. n. „athanasiusi“ hitvallás hitelességét nem volt hajlandó
elismerni, sőt még a Nicaenumot is erős bírálat alá vette, mondván,
hogy abban „supervacuum verborum circuitus“, „battologia“ van, amiért
inkább „cantillando“ lehet használni, mint hitvallásnak. Hitét ugyan
a Trinitásban, az egy essentiájú és három subsistentiájú (hypostasis,
persona; francia szövegeiben: résidence) Istenben határozottan meg-

²⁶ Szentháromságtani vonatkozásban nem hagyott írásban Méliusz
olyanforma kemény nyilatkozatot, amelyet egy más tárgyat illetően tett:
„Hát vagy Calvinus, vagy Bullinger, ha különbet szól, hazugság . . .“ (Jel.
Xxx_{1,2}). Azonban az éppen nem lehetetlen, hogy Kálvinnól a szenthárom-
ságtani vita folyamán is beszélt így, amikor ellenfelei a Kálvinra hivat-
kozással igen felingerelték. Hasonló eréllyel, ugyancsak a Jelenésben egy-
szer a Beza tekintélyét is elutasítja: „Beza azt mongya, hogy ú nem olvasta.
De inkább hiszem az ige jegyzését, honnem valaki álmát.“ (F₁ ad Jel. 1:15).

²⁷ Méliusz Péter szentháromságtana. Theologiai Szemle 1930. és külön is
Theologiai Tanulmányok 10. szám.

vallotta és hirdette; azonban a vele legbensőbbben egyetértő munkatársával, Farellel és Viret-vel együtt úgy gondolkozott, hogy nem a trinitas, persona stb. *szavak* használatán függ az üdvösség. E tekintetben — mondá — „*liberum usum in ecclesia semper constare volumus*“. Amikor a dolog lényegében ügyis megegyezünk, úgymond, zsarnokság szavakhoz és szótagokhoz kötni a hitet. Már pedig ezt akarják azok, akik a niceaeai és az athanasiusi formulák elfogadásával mérik, keresztyén-e valaki vagy sem. Aki máskülönben istenfélő ember s velünk egyazon hitet vall, azt nem lehet csak azért eretneknek bélyegezni, mert a mások előírása szerint nem hajlandó vállalni bizonyos, a Szentírásban meg nem található, teológiai megfogalmazásokat. Kálvin e bátor és szabad, habár a szilárd bibliai és kijelentési alapról soha egy pillanatra el nem távozó állásfoglalásával akkoriban oly nagy feltűnést keltett, hogy még az izgága Carolinál sokkal komolyabb emberek is (Bullinger, Bucer, Melanchthon) az antitrinitarizmus lejtőjére csúszamlástól féltették őt és Genfet egyideig.²⁸

Amikor azonban az antitrinitarius veszedelem egyre jobban kibontakozott s amikor Servet és mások formailag *ugyanazzal* a gondolatmenettel (hogy t. i. a trinitas, persona, essentia szavak, illetőleg görög megfelelőik: trias, hypostasis, usia, nincsenek benne az újszövetségi Szentírásban és természetesen a héber egyértékeseik, amennyiben egyáltalán vannak, az óban annál kevésbé) kezdték ki a szentháromságtan bibliai lényegét is: Kálvin szükségét érezte annak, hogy fiatalkori álláspontját teljesebben kifejtse és minden egyoldalú félremagyarázás ellen körülbástyázza. Azt *tovább is és mindvégig* — tehát a Servet-*eset után* is — vallotta ugyan, hogy nem ezeken a szavakon fordul meg a hit lényege s evvel maga az üdvösség; annál kevésbé, mert hiszen maguk az ó egyház nagy tanítói és a szentháromságtan alapvetői sem mind használták hajszálig azonos értelemmel ezeket és a többi hasonlóan trinitástani és krisztológiai vonatkozású műszavakat (pl. a substantiát, amelyet hol az essentiával, hol a hypostasis-personával vettek egynek; vagy a görögök a prosopont, amelyet a hypostasis-persona értelemben — csak később szorított ki! stb.)²⁹ Sőt egyenesen elégnék tartotta volna, ha a szentháromságtan bibliai lényegében — a görög-latin műszavak teljes mellőzésével — mindnyájan megegyeznének: „*Utinam ... constaret modo haec inter omnes fides, Patrem et Filium et Spiritum esse unum Deum: nec tamen aut Filium esse Patrem, aut Spiritum Filium, sed proprietate quadam esse distinctos.*“³⁰ Azonban másfelől most már arra is nagyon nyomatékosan reá-

²⁸ Doumergue E.: *Jean Calvin*, II. 254. skk. lapok, kül. 260—61, 267—68. l. A későbbi lutheránus polémika (Hunnius, Schlüsselburg), s ezt ügyesen felhasználva Pázmány Péter, semmit sem vetett sűrűbben a Kálvin szemére, mint állítólagos antitrinitarius hajlamait.

²⁹ Inst. I. kv. XIII. fej. 2—5. §§. A terminusok használata körül kifejtett bizonytalanságot Beza is pompásan kifejti *Tractatus Theologici* I² 1575. 653. l. Ugyanígy Zanchi Jeromos: *De Tribus Elohim*. Opp. omn. tom. I. (Genf, 1619). 12. l.

³⁰ Inst. I. kv. XIII. f. 5. §.

mutatott, hogy a görög-latin terminusok egyáltalában nem haszontalan találmányok: túlzásba nem menő használatuk nagyon is alkalmas arra, hogy mindazt, ami „captui nostro perplexa in Scripturis impeditaque sunt, ex verbis planioribus explicemus”.³¹ Az Egyház az eretnekségek több oldalról való támadásaival szemben volt kénytelen e szavak alkalmazására, hogy velük teljes határozottsággal, tömör és köszörült formában kifejezze a kijelentett igazságot, és annak tagadóit, akik sokáig bujkáltak a maguk kétértelmű kifejezései között, határozott állásfoglalásra kényszerítse. Tehát azóta, mióta e műszavak kialakultak, a kijelentett igazság ellen harcoló eretnekeket mindig arról lehetett és lehet elsősorban megismerni, hogy a trinitas, essentia, persona stb. szavak „novitas”-át kifogásolják, holott valójában nem a szavak, hanem a lényeg ellen van kifogásuk.³²

Kálvin ennél fogva az antitrinitárius fejlemények hatása alatt a trinitástani és krisztológiai műszavak *nem* a Bibliából eredő voltát fenntartja ugyan, de a tévéllyel szemben nélkülözhetetlen voltukat is határozottan vallja.³³ Ezzel szemben meglepetve látjuk, hogy Méliuszék a harc legelső mérkőzésekor, az 1566-i (I.) gyulafehérvári vitán és az arra következő marosvásárhelyi zsinaton még jóhiszeműleg áldozataivá lesznek — a békesség kedvéért — egy, a külföldön már rég kiismert s épp ezért is minden hitelét és erejét elveszített antitrinitárius fogásnak: t. i. belemennek egy olyan teológiai egység megszövegezésébe, amely az essentia és persona szavakat már elveti s kikél a „pápai” eredetű borzalmas „quaternitas” ellen (t. i. lényeg és három személy).³⁴ Méliuszékát ekkor még a két évvel azelőtti hűséges fegyvertársak, Blandrata és Dávid, meg tudták győzni arról, hogy „si constet de rebus ipsis, non est cur nobis de vocabulis bellum indicatur”,³⁵ s el tudták velük hitetni (az a Blandrata és az a Dávid, akiknek már 1564 óta kész tervük volt az antitrinitárius propagandára, sőt annak érdekében már 1564-ben működtek is, legalább lappangva, a talaj előkészítésé-

³¹ U. o. 3. §.

³² U. o. 3—4. §§.

³³ Beza később, éppen az erdélyi antitrinitárius mozgalomra vonatkozó, alább is idézendő teológiai körlevelében ezt így fejezi ki: „sublato essentiae, et hypostaseon discrimine (quibuscunque tandem verbis utaris) et abrogato ὑποστάσιω vix ac ne vix quidem istorum blasphemorum fraudes detegi, et erroneas satis perspicue coargui posse. Nego quoque sublatis vocabulis Naturae, proprietatis, hypostaticae unionis, ἰδιωματικῶν κοινωνίας, posse Nestorii et Eutycheis blasphemias commode a quoquam refelli...” *Ep. Theol. Lib. Unus*². 335. lap.

³⁴ D. Ember-Lampe 149. skk. Bod P.: *Hist. Hung. Eccl. I. Lugd. Bat.* 1888. 400. skk. Kiss Á. 452. skk. Jakab Elek: *Dávid Ferenc emléke*, 72. (illetőleg ugyanazon kötetben Irod. Eml. 67.) lapokon.

³⁵ D. Ember-Lampe, 154. — E kérdés beállításában teljesen eltérek Borbély Istvántól (*A mai unitárius hitelvek kialakulásának története*. Kolozsvár, 1925. 16—17. l.) s az ő előadását a jelzett helyen egészen eltévesztettnek ítélem.

vel),³⁶ hogy ők velük teljesen azon egy nézetben vannak, csak bizonyos nem bibliai kifejezéseket kárhoztatnak. Ebből világos, hogy Méliuszék a nagy külföldi antitrinitárius viták akkori állásáról s az újítóknak abban követett taktikájáról éppúgy nem voltak pontosan értesülve, amint nem ismerték Kálvinnak a szentháromságtani műszavak használatára vonatkozólag kifejtett, félre nem érthetően világos álláspontját sem. Ez a mielőttünk is alig megfogható tájékozatlanság Bezát, az akkori reformátusság egyik szellemi fejét, oly mélységesen megdöbentette, hogy 1567 augusztusában valóságos „katolikus levelet” írt „Christianis et orthodoxis omnibus ecclesiis”,³⁷ amelyben a Blandrata és Dávid nem őszinte magoktartását megbélyegezve, az Isten szent nevére kérdi az „erdélyiektől” „an quis sit Blandrata, quos in Polonia motus excitarit, quot ecclesias nascentes everterit, quot animas pessunderit, quas illic in Filium Dei blasphemias sit eiaculatus . . . ignorare potestis?” Igaz, hogy Blandrata a maga szemfényvesztő módján akkor még elismerte, hogy a Fiú is hívattathatik Egy Istennek, de nem veszik észre a szerencsétlen „erdélyiek”, hogy ennek mily nagy ára volt? „An non, inquam, sentitis quum hoc a vobis in vestro catechismo”³⁸ sit extortum, ut non modo symbola reliqua praeter illud quod Apostolicum vocant, supervacanea nisi ad contradicendum scriberetis, sed etiam Essentiae, hypostaseos, homousii, caeteraque id genus vocabula, ut sophistica repudiaretis, ita illos esse vestra simplicitate abusos, ut vos cum tota vetere orthodoxa Ecclesia, atque adeo cum omnibus Ecclesiis, quae unquam verae a temporibus Apostolorum fuerunt, commiserit [!]?“ Hát nem bírt egyikük sem a nicea-ephesus-chalcedoni tan védelmére kelní, „quo nihil unquam sanctius, nihil augustius ab Apostolorum excessu Sol unquam aspexit?”

Méliuszék³⁹ csakhamar, még a Beza levelétől függetlenül rájöttek

³⁶ Ez már régebben is gyanítható s a későbbi fejleményekből visszakövetkeztethető volt, — hiszen 1565-ben Dávid Ferenc már nyíltan is kezdte hirdetni új tanát (Borbély István: *A magyar unitárius egyház hitelvei a XVI. sz.-ban*. Kolozsvár, 1914. 7. l.), — de a Maczynski János, 1564. dec. 9-i leveléből (Wotschke Th.: *Zur Geschichte des Antitrinitarismus in Polen*, Archiv f. Ref. Geschichte 1926. XXIII. 92. l.) újabban azt is hitelreméltó módon tudjuk, hogy Blandrata és Dávid Ferenc már 1564. második felében leveleket írtak a szintén antitrinitárizmusra hajló Radziwiil Miklós hercegnek s ezekben már akkor az antitrinitárius tan magyar- és erdélyországi nagy előhaladásáról számoltak be örvendezve!

³⁷ *Epist. Theol. Lib. Unus*². 333. skk. lapok.

³⁸ *A Catechismus Ecclesiarum Dei*. R. M. K. II. 99. L. Pokoly J.: *Az erdélyi református egyház története*. Budapest, 1904. I. 193—195. V. ö. ugyanőttől. Protestáns Szemle, 1898. 151—155. l.

³⁹ Akiket Beza a levélben névszerint is megemlít, amikor arra buzdítja a magyarokat és a lengyeleket, hogy ne hallgassanak, hanem harcoljanak bátran: „Te Meli, te Seghedine, te Threci, te Latici, te Sarnici (quos ego ut mihi de nomine notos compello) obsecro, et obtestor in Domino“ U. o. 339. l.

rászedett voltakra.⁴⁰ Arra ugyan, hogy az első gyulafehérvári vitában jóhiszeműleg megtették az essentia és a persona elhagyásában rejlő igen veszedelmes engedményt, Méliusz még a nagyváradai hitvitában is hivatkozott. De — amennyire a nem egészen világos és különben is antitrinitárius részről származó feljegyzésből következtetni lehet⁴¹ — ezzel a hivatkozással inkább már csak azt akarta igazolni, hogy ők annak idején a békességre készek voltak s annak felbomlása nem rajtuk múlt; mert egyébként Méliusz és társai 1567 óta az ó-dogma terminusait korlátlanul, sőt — a Kálvin óvakodását figyelembe nem véve — a szertelenségig használták, mintegy ezzel engesztelve előbbi megtévedésükért az európai trinitárius teológus közvéleményt.

3. Evvel magával azonban még Méliusz Péter nem lett kálvinibb teológussá. Szentháromságáni érveléseiben és bizonyításaiban 1566 után éppoly kevésbé lehet felfedezni sajátosan kálvini vonásokat, mint 1566 előtt.

Mutatja ezt először is érveléseinek és bizonyításainak mindvégig megőrzött teljesen dialektikus-skolasztikus menete, amellyel Kálvinnál, mint semmi más teológiai tárgynak, úgy ennek a fejtegetésében sem találkozunk. Méliusz ebben a tekintetben is elsőrenden Melanchthon-

⁴⁰ Ez már az 1567-i DLH. előszavából is látszik (Kiss A. 469—70. l.), bár ott arra, amibe Méliuszék a békesség kedvéért belémenek, nem történik célzás.

⁴¹ *A Nagyváradai Disputatio*. Kolozsvár, 1870. 15—16. l.: „*Melius Péter*. Mikor mű azt vallyuk, hogy e három, Atya, Fiú és Szent Lélek Isten legyen, három tanukat vallunk lönni mennyben, az Atyát, a szóló Fiat, és a szent Lelket. Nem három Istent vallunk, sem Pápa tudományát követtyük. De bizonyícsa meg kegyelmed Ferencz uram, hogy négységet tanítunk. Mert mű mind az Állatot, mind a Szömélt el hattuk. Még Fejérvárat, hogy valánk, ellene mondottuk mű ezeknek. És azt tanyittyuk, hogy e háromnak, tudni-illik az Atyának, Fiúnak és a szent Léleknek egy Istenségek vagyon. [E mellett széljegyzetben:] *Nota: Ezt ennekutánna Péter pap megtagadja. Mert mind ő, mind az ő társai élnek ez igékkel, és meg akarják azokat oltalmazni.*“ V. ö. alább u. o.:

„*Dávid Ferenc*: Bizonyítsátok meg tü, hogy az egy állatban avagy Istenségben három külelmező tulajdonság legyen. Mond meg, ezé a tü vallástok, avagy nem?

Melius Péter: Megmondám az elétt is, jól is tudod, hogy mű még a fejérvári disputációban megvetettük ez igéket, állat, szömély.

Dávid Ferenc: Úgy vagyon, egyszer elállottatok vala mellöllek, azért annak utánna elő vettétek és esmét éltetek vele. Egy pedig az értelem, akar azt mondjad, egy Állatban vagyon a három szömély, akar, egy Istenségben vagyon a három külelmező tulajdonság; akar, annak a háromnak egy Istenségek vagyon. Mindenik vallás a szent írás ellen vagyon.“

Blandrata szintén megemlékezik erről a lengyelekhez 1569 okt. 31-ikén Kolozsvárról írt levelében: „Disputantibus quoque nobis perducti hostes, ut se velle essentiam et personarum nomina sepelire palam faterentur, quas tamen postea acceperunt.“ L. Wotschke Th.: *Zur Geschichte des Antitrinitarismus in Polen*. Id. helyen 94. skk. 1. — Pázmány (*Összes Munkái*, III. köt. Bp. 1897. 636. l. *Kalauz*, V. kv. II. rész, 3.) szintén idézi Méliusznak az „állat“ és a „személy“ elhagyásáról s a nekik való ellenmondásról szóló nyilatkozatát, természetesen csak azért, hogy utána tehesse: „ha ezeknek ellenmondottak a Calvinisták, szabadon kezét foghatnak a törökökkel.“

nak, másodrendben Szegedinek a tanítványa. Amannak — a későbbi *Loci*-n kívül — főképp (a tulajdonképpen Crucigertől eredő, de Melanchthontól bővített) *Enarratio Symboli Nicaeni* és (az 1557-ben, tehát éppen a Méliusz wittenbergi hallgatása évében tartott egyetemi előadásait tartalmazó) *Explicatio Symboli Nicaeni* című művei (C. R. XXIII. kötet), amint általános gondolatvezetésükkel, úgy syllogisztikus bizonyítási technikájukkal is legfőbb vezérfonalául szolgálhattak Méliusznak a szentháromságtan kifejtésében s védelmében. Emennek nagy *Loci Communes*-e, valamint *Assertio vera de Trinitate...* című műve (Genf 1573. R. M. K. III. 631) egyként arról győz meg, hogy a Szegedi által szinte kimeríthetetlen gazdagságban összegyűjtött, syllogisztikusan feldolgozott és csak külsőséges szempontok szerint rendszerezett trinitárius érvkészlet — mely egészben véve szintén nem egyéb, mint a Melanchthon megvonta legfőbb körvonalak hangyaszorgalmú kitöltése — Méliusznak, a Szegedivel való alighanem igen sűrű érintkezés révén, kéziratban bőségesen rendelkezésére állhatott. A Kálvin szigorúan és mélyen bibliai s minden formalizmustól ment tárgyi érvelése Melanchthon és Szegedi e tárgyú írásainak is rendkívül felette áll, annál inkább fölözi a Méliuszét.

De Méliusz nemcsak a dialektikus formalizmus nagy kedvelője — mint egyébként ellenfele, a szintén Melanchthon-tanítvány, Dávid is, — hanem tartalmilag is szükségesnek véli, e részben szintén a Melanchthon és Szegedi példáját követve, sőt túlozva — a bibliai és patrisztikai érvek mellett bölseletiekhez is folyamodni a szentháromságtan védelmére. A bölseleti érvelés — természetesen metafizikai-logikai jelleggel — jóformán minden nagyobb idevágó írásán végighúzódik, de tetőpontjára jut abban az iratában, amelyet *Principia quaedam in Theologia et Philosophia immota* címmel a csengeri hitvalláshoz csatolt.^{41/a)} Ezek a „mozdíthatatlan“ bölseleti elvek pl. ilyenek: „Impossibile est species disparatas et alienas specie et proprietate singulari differentes, unum esse id est unius et ejusdem naturae esse, ut Leo et homo“. „Impossibile est unam et eandem naturam, realiter et substantialiter sine transformatione et mutatione disparatas, diversas et alienas pluresque esse naturas, ut Angelus Gabriel non est homo, Leo et planeta.“ „Impossibile est universalia subsistere gignere sine singulari.“ „Omne unum et solum, quod aliud et alius esse non potest, sed est immutabile, infinitum, incommunicabile: duo et tria esse impossibile est.“ „Omne derivatum sapit primitivi naturam. Hoc est, impossibile est genitum et ortum ex primitivi gignentis hypostasi, natura, arte disparatae, diversae esse naturae speciei a suo primitivo et gignente.“ „Impossibile est eorum operationem, consensum, voluntatem infinitam, eademque esse, quorum natura non est eadem: ut Bos

^{41/a)} V. ö. Kanyaró F. megállapításával: Magyar Könyvszemle, 1906. 304. lap. E *Principia* a Cs. H. későbbi kiadásában (Syntagma Confessionum, Niemeyer) nincsenek meg, úgyszintén a Kiss A.-féle gyűjteményben sincsenek lefordítva.

et Basilius⁴² homo non sunt idem, non ergo cooperantur.“ „Quicumque sunt Unum, in Unitate duo esse possunt: Et quicumque sunt duo, sibi aequales; et respective dicuntur: Unum esse in aequalitate, et relationis duobus extremis, in fundamento et termino, non possunt...“ Ezek a részben alig kihüvelykezhető értelmű tételezések valamennyien a szentháromságtan, illetőleg az ephesus-chalcedoni krisztológia igazságát vannak hivatva bizonyítani; de céljukat nem érik el, nemcsak a végletekig szubtilis, kihegyezett s már ezért is hasznavehetetlen, mert egykönnyen meg nem fogható voltuk miatt, hanem főként azért nem, mert gyakorlatilag a metafizikát és a logikát az Ige fölé helyezik — a bibliai kijelentés egyetlen és páratlan tényeit csak mint generális észelvek speciális megvalósulásait, illetőleg alkalmazásait kívánják bemutatni — s ezért maguk nyújtják az ellenfélnek a veszedelmes lehetőséget arra, hogy ő más irányú és fogalmazású metafizikai és logikai tételeivel ugyanoly „kényszerítőleg“ bebizonyítsa az — ellenkezőt. Kálvinnál az ilyen bölcseleti, metafiziko-logikai érvelésnek nyoma sincsen: nemcsak az *Institutio* megfelelő helyein (I. kv. XIII., II. kv. XII.) nincsen, de a Servet, Blandrata és Gentile elleni polémiákban sincsen (C. R. XXXVI—XXXVII. Opp. Calv. VIII. és IX.), holott itt ellenfeleinek egész szellemisége folytonos csábítás volt ránézve a szigorú biblicitás elhagyására és arra, hogy — metafizikailag és logikailag is nagyszerűen iskolázott hatalmas szellemi erejére támaszkodva — ellenfeleit a saját fegyverükkel verje meg. Éppen Blandratával szemben fejezte ki nagyon tisztán és szilárdan azt az alapelvét, amelyhez egész szentháromságtani érvelése mindvégig hú maradt: „Si quis sincere et absque fuco vel fallacia credat in Deum patrem, in Dominum Jesum Christum, et in unum spiritum, id sufficere... Qui vero fidem orthodoxam odiose calumniantur hoc praetextu, quod speculatio de unica essentia et tribus personis inutilis sit, improbam malitiam produnt; quia non speculamur ultra quam scriptura nos attollit: sed genuinum et simplicem eius sensum reddimus.“ (Opp. Calv. IX. 331. l.)

Méliusznak természetesen szintén teljesen szilárd és jóhiszemű meggyőződése volt az, hogy ő nem spekulál az Írás határain túl s csak annak eredeti és egyszerű értelmét adja vissza, de valójában bizony ezt a nem genfi,⁴³ hanem wittenbergi szellemű formai dialektikázással

⁴² Durva gúny az antitrinitárius Basilius István kolozsvári prédikátor ellen. Ilyesmi éppen ezekben a legelvontabb fejtegetéseiben is elég gyakran előfordul!

⁴³ Beza ugyan már (*Epp. Theol. Lib. Un^o. 336—37. l.*) nyomatékosan védelmébe vette a dialektikát, „divinissima ars“-nak nevezte és azokat, akik szerint a dialektika a teológiával ellentétben áll, inkább csak szájalomra méltóknak tartotta, mintsen cáfolatra érdemeseknek. Azonban igen világosan kijelölte éppen azokat a határokat, amelyeket Méliusz többször s különösen a *Principia*-ban nagyon is átlépett. „Quum humana ratione Theologia minime nitatur, excludi quoque Dialecticem arbitramur: quod figmentum rursus nullam refutationem meretur. Quis enim non videt, aliud esse rationem, aliud ratiocinationem? Illam ceu materiam sua cuique ars subministrat: hanc natura docet, ars expolit, quae Dialectice vocata est, quoniam homines de quovis aliunde subministrato, apte et ad veritatem apposite loqui docet.“

és tartalmi filozófálással nem egyszer elkövette. Pedig ez, alapján véve az ő masszív, pozitív-biblikus szelleme számára erősen idegen világ volt, amelyben sokkal nehezkesebben mozgott, mint az erre természetűtől hajlamos Blandrata és Dávid. És ez az oka annak, hogy a végnélkül dialektikázó vitákban nem egyszer kelthette azt a benyomást, hogy leveretett, mert — anélkül, hogy a kijelentett Igazsághoz való ragaszkodásában egy pillanatra is megingott volna — dialektikus képessége felmondta a szolgálatot, metafiziko-logikai érveiből (amelyekre pedig maga is akkora súlyt helyezett) kifogyott. Az a kínos jelenet, amelyet a nagyváradi hitvita leírásában olvasunk⁴⁴ s amelyet Blandratának a lengyelekhez néhány nappal a vita után írott levele is megerősít,⁴⁵ nagyon valószínűleg nem folyt le olyan, Méliuszra nézve egészen megalázó formák között, ahogyan ezt a két ellenséges forrás élénk állítja: de megtörténtét nem lehet kétségbevonni. A vita utolsó napján ugyanis maga János Zsigmond jelentette ki, hogy aznap reggel neki Méliusz ilyenféle nyilatkozatot tett: „Él az Isten, és úgy vigyen ki békével az Felsőged ajtaján, hogy annak előtte soha nem tudtam, mi legyen a Krisztusnak istensége; azt sem tudtam, mi csoda Krisztus istenségét prédikáltam és mit mondtam, hanem a tegnapi napon, hogy az jámbor Ferenc uram veté a kérdést előmbé, úgy bújék ez éjjel fejembe.“ És erre Méliusz is megerősítette a fejedelem állítását: „pirullyn meg az én ortzám, csak mennyen elő az igazság. Vallom én, hogy ez előtt soha oly nyilván meg nem esmertem a Krisztus istenségéről való igasságát, amint tegnap a disputációban, és az után ez éjjel gondolkodván felőle, eszembe vöttem, hogy az Isten-ség nem az legyen, a mely az Atyaság, hanem külemb legyen az Isten-ség az Atyaságtól, a Fiú is a Fiúságtól...“ Ennek közvetlen előzménye pedig az volt, hogy az előző napi vitakozás végén Dávidék írásban feltett kérdésére: vajjon a Jézus Krisztus istensége az örök Fiú, a Logos istensége-é, vagy pedig az Atyának teljes Istensége — Méliuszék szintén írásban azt felelték, hogy az örökkévaló Fiú, a Logos lakik a Jézus Krisztusban, tehát nem az Atyának teljes istensége. Ezt azonban (legalább az unitárius forrás szerint) zavarosan tették papírra s még zavarosabban próbálta volna Méliusz védelmezni, kivált miután Dávid villámgyors dialektikájával azonnal rácsapott: Eleddig mindig azt bizonyítottad, hogy a Krisztus egy az Atyával — most már kétségbevonod, hogy az Atya teljessége lakozik benne?! E miatt el is kellett a vitát másnapra halasztani s Méliusz csak éjtszakai hosszú töprengése után jutott ismét abba a helyzetbe, hogy érvelni tudott az orthodox krisztológia mellett — amellyel szemben Dávidék, mint első látásra nyilvánvaló, a Servet-féle (de leegyszerűsített) krisztológiát védelmezik. Kizártnak tekinthető, hogy Méliusz, ha a Kálvin Servet-ellenes polémiáit alaposan ismeri vala, ilyen zavarba jut — mert akkor meglelt volna a kellő iskolázottsága és fegyelmezettsége ahhoz, hogy a bibliai

⁴⁴ I. m. 166—167. l.

⁴⁵ Wotschke Th. az idézett helyen.

érvelés talajáról ne engedje magát leszoríttatni az „Istenség“, „Atyaság“, „Fiúság“ elvont, vértelen és sokféleképpen csavarható fogalmai közé.⁴⁶

4. De a bibliai érvelésben és bizonyításban is oly feltűnő eltérés, nem egy ponton ellenkezés van Méliusz és Kálvin között, amely szintén lehetetlenné teszi, hogy a debreceni Tanító a genfinek erősebb hatása alatt állott volna, még ha művei egyikét-másikat valamennyire ismerte is.

A Krisztusnak az Atya személyétől különböző, örök személyiségére vonatkozó bibliai főérvet, (Héb. 1:3: character hypostaseos Patris) természetesen amint Kálvin, úgy Méliusz is állandóan használja (I. Inst. I. kv. XIII. f. 2. §. Az érv különben már Aquinói Tamásnál megtalálható, 1. a *J. Calvini Opera Selecta* III. köt. 110. lapján található jegyzetet). Méliusz azonban nem elégszik meg ennyivel annak bizonyítékául, hogy a hypostasis-persona igenis bibliai kifejezés, hanem ugyanezt a prosopon-personával kapcsolatban is ki akarja mutatni, több ízben is (D. M. H. Kiss Á. 535. l. *Az Egész Szent Írásból való Igaz Tudomány*. Debr. 1570. R. M. K. I. 77., az E levélen stb.) idézve a 2. Kor. 2:10-et, amelyet ő így fordít: „a Krisztus személyébe én is megbocsátom a bűnt“,⁴⁷ és nyugodtan kihozza belőle, hogy íme, a Szentírás itt is személynek mondja tehát Krisztust! Ennek a végtelenül gyenge bizonyítéknak Kálvinnál nyoma sincsen.⁴⁸

Viszont Méliusz csak mellékesen, a tőle özönével idézett egyéb locusok közt, említi a Jeremiás 23:6-ot, amely Kálvinnak ószövetségi főérve a Krisztus istenségének, az Atyával egy voltának bizonyítására.⁴⁹ Ellenben annak korlátlanabban kihasználja szentháromságtani bizonyítékul magukat az ószövetségi istenneveket, a Jahveht, illetőleg a

⁴⁶ Ezt próbálta aztán kifejteni a „Propositiones verae et consentientes scripturis sacris“ c. tétéleiben is (Szilágyi B. I. Synodalia. Kézirat a debreceni kollégium anyakönyvtárában R. 575. 161. skk. II. Egy része nyomtatva is; v. ö. Prot. Szemle 1916. 45–46. l. és előzőleg Kanyaró F. M. Könyvszemle 1906. 303–304. l.), de ott sem sokkal sikeresebben: „Paternitas et Deitas unum sunt in Patre, sed Deitatem suam dedit filio suo, paternitatem non dedit. Ecce nugatores, duo ad unum et idem sunt convertibiliter. Cui alterum unius nomen tribuitur, eidem et alterum . . . quae duo cum sint appellationes tamen idem. Ut homo et animal rationale convertuntur et idem sunt, cui tribuitur vox homo, eidem et animal rationale . . .“ (13. tétel).

⁴⁷ Az eredetiben: καὶ γὰρ ἐγὼ ὁ κεχάρισται . . . δι' ἡμᾶς ἐν προσώπῳ Χριστοῦ“ tehát vagy „Krisztus színe előtt“, vagy „Krisztus képében“! A prosopon-nak itt a prosopon-persona teológiai fogalmával semmi köze sincsen.

⁴⁸ Zanchinál sincsen, aki pedig több bibliai bizonyíték használatában — mint alább látni fogjuk — kevésbé kritikus, mint Kálvin s inkább a Méliusz álláspontjához húz. L. *Opp. omn. I. De Tribus Elohim*. 8–9 l.

⁴⁹ A „Jahveh cidkénú“: „Az Úr a mi igazságunk“ ily értelmű felhasználása Kálvinnál is exegetikai tévedés. Ezen a (különben sem eredeti jeremiási) helyen a Messiásnak való új név adásáról van szó, nem pedig arról, hogy a Messiás egy a Jahveh-val, amit különben Kálvin is (Inst. I. kv. XIII. fejt. 9. §.) csak körmönfont bizonyítással tud kihozni. Az „új név“ adása tipikus fogság-utáni vonás, a „Cedek“ pedig régi sémi istennév, amellyel a rabbi-hagyomány szerint, a synkretizmusban Juppitert is illetik (D. Dr. Kállay Kálmán szíves közlése).

Jah-ot,⁵⁰ és az Elohimot, amely neveknek nemcsak a jelentéséből, de már magából az *alkatából* ki akarja hozni a szentháromságtannak nemcsak lényeges igazságát, hanem fogalmi szerkezetét, sőt dogmatikai műszavainak igazolását is.

A már Kiss Áron gyűjteményében (485. l.) és Soós Bélánál (13. l.) olvasható példák mellé közöljük még a következőket: Az Írás szerint — úgymond — az Istenben egy Jah Jehova istenség és három bizonyítékvé Jehova Elohimság van. Ez az utóbbi „ez egy Jah, eloszolhatatlan, véghetetlen lelki Jehova istenségnek három különböző tulajdonsága, aki Atya, Fiú, Szentlélek.“ „Valamennyiszor nevezi Jehova Elohimnak, annyiszor mongya szentháromságnak. Mert mint az igébe három bető, három syllaba vagyon valósággal, Jod, he, va, ismeg E, lo, ha, — így Szent János és Krisztus magyarázása szerint három mennyei bizonságok vannak az égbe...“ (*Az egész Szent Írásból... A*). „Spiritus Sanctus per Prophetas et Apostolos deum Jehovam in unitate indivisa, et trinitate distincta, et non confusa proponit, quod in Hebraea lingua in Mysterio harum vocum, Jah, Jehova, El, eloha, Scaddai declaratur: voce enim Jah, et El, unitatem simplicem exprimit. Nam ut una est in vocibus Syllaba et dictio, ita una est spiritualis et infinita natura, deitas et omnipotentia, operatio et cultus horum in coelo testificantium.“ „Ut in voce Jah unitas, ita mystice his vocibus Jehovah, Eloha, et Scaddai inconfusae triadis sacramentum explicatur. Nam licet una dictio sit quolibet harum trium vocum, tamen syllabas et literas essentielles sono forma, et proprietatem significationum distinctas continens (excepta voce Jehovah, ubi He propter duplicem in Christo naturam duplicatur), sic ergo Trinitatem ex hoc principio Mysticae et sacrae Triadis cum scriptura explicamus.“ (*Refutatio propositionum Petri Melii... 1568. Albae Juliae, R. M. K. II. 125. sz. — Az ott közölt Méliusz-féle „Propositiones de Jah et Jehova“-ból, A₂ és B levelek.*) E mellett természetesen a Jahveh-Jah, ill. El, Elohá, Elohim neveknek nemcsak nyelv- és szótani alkatához, hanem a *jelentéséhez is* a legmerészebb spekulációkat fűzi, — mondhatni kivétel nélkül minden szentháromságtani írásában. Kálvinnál mindezekkel egyáltalában nem lehet találkozni. Az ő alázatos, de végtelenül józan meghajlása a bibliai szöveg és az abban foglaltatott kijelentés előtt, már 1539-ben megtétette vele — az Augustinustól és másoktól kritikátlanul használt néhány ószövetségi szentháromságtani, illetőleg krisztológiai „bizonyíték“ kapesán — a következő (sajnos, 1559-ben törölt) nyilatkozatot: „*Quid aliud quam haeticorum cavillis sancta et orthodoxa religionis dogmata exponuntur, dum ita contorquemus testimonia, quae germano sensu accepta, causae nostrae vel nihil, vel certe parum serviunt.*“ (Opp. Sel. III. 152. l.) Ha Méliusz Kálvin-

⁵⁰ A Jahu-ból való rövidítés, egyesek szerint a személyneves összetételek-ből (Jirme-jáhu, Jesa-jáhu stb., stb.) való mesterséges elvonás. Előfordul Zsolt. 68:5, és 19; 118:14, Exod. 15:2, 17:16, Jes. 12:2, 38:11 (?) és a Hallelujahban. (D. Dr. Kállay Kálmán szíves közlése). A Jahveh név eredetéhez l. legújabbban Zsiros József: *Jahveh, az atyák Istene*. Sárospatak, 1935.

nak ezen és nagyszámú hasonló nyilatkozatait ismerte és megfontolta volna, aligha tévedt volna a Jahveh-Elohim nevek szentháromságtani kiaknázása folyamán nemcsak igazolhatatlan jelentéstani önkényességekbe, de egyenesen a kabbalisztika örvényeibe.⁵¹ Dávid természetesen nem késett Méliusznak ezt a módszerét „frivol“, „platonikus“ és „cabalistikus“ eljárásnak bélyegezni (Ref. prop. A₃ és I₃ levelek), ami az ő részéről azért nem volt egészen igazságos, mert ő viszont a kabbalisztika szomszédjában lévő apokalyptikus időszámítás iránt mutatott már első antitrinitárius korszakától fogva feltűnő hajlandóságot⁵² (l. a *Rövid Magyarázat* facs. kiad. Kvár 1910. 41. skk. I. = G₂ lev. V. ö. *Első Része az . . . Predicációcnak*. R. M. K. I. 74, Föl. 20, az 1260-ik apokalyptikus esztendő beteléréséről), de ami tárgyilag, legalábbis a kabbalisztikus minősítéssel, tényleg fején találta a szöveget.

Az ilyen „bizonyítási“ eljárást nemcsak az exegetikailag egyébként is legönállóbb és legmerészebb úton járó Kálvin ítélte el, hanem általában az egykorú református teológusok igen nagy többsége. Zanchi Jeromos, aki pedig, mint látni fogjuk, egyéb, kevésbé bizarr exegetikai szentháromság-bizonyítékokkal szemben sokkal kevésbé kritikus, az exegetikai hagyományokhoz sokkal jobban ragaszkodó, mint Kálvin, a Jehova-Jahveh névvel való ilyen „bizonyítási“ módokat „revera nimis coacta, inepta et puerilia“-nak bélyegzi, noha tudja, hogy azokkal nemcsak a Rabbi Hekkádósra támaszkodó Galatinus (akit ez ítéletével elsősorban sujt),⁵³ de még a nagytekintélyű Reuchlin⁵⁴ is játszott. Fagiusnak⁵⁵ szintén a rabbinisztikából merített idevágó gondolatait

⁵¹ Hogy erre való hajlamának nemesak itt engedett, arra bizonyosság pl. a Jel. Ccs levelén olvasható spekuláció Jel. 7:3-hoz, a választottak homlokára tett pecsétről, melyet ő az Ezék. 9:4 bekapcsolásával „Taf“ betűnek magyaráz: „Az Taff, az Jézus Krisztus, két ága az az halála és feltámadása érdeme Mert az Taff, két águ zsidó betű, kinek felül az két ága eszve kötöttet, ide alá pedig kétfelé áll, mert Istenben egy az igasság és irgalmasság, de mi rajtunk . . . két felé ágazék, igassága meg öle, irgalmassága meg éleszte.“ V. ö. a híres 666-os titkos számmal. (Jel. 13:18) való, szertelen-nél is szertelenebb spekulációt u. o. Kk₂, Xx₂₋₃, Bbb₂ leveleken!

⁵² Amiben viszont Méliusz mutatkozik sokkal óvatosabbnak: a világ végének kiszámítása szerinte „bizonytalan, Isten azt eltitkolta, bolondság erről tudakozni akkít Isten eltitkolt“ Jel. Tt₃. Ugyanúgy a chiliasmussal szemben is u. o. Rrr. „Elég ha így magyarázza Szent János, ezer esztendeig kötve, azaz egy kevés, bizonyos, számos napig.“ „Ne sophistálkoggyál te az ezer esztendőn hát“

⁵³ Galatinus Péter franciskánnus következő, dialógus-formában írt művéről van szó: *De arcanis catholicae veritatis contra obstinatissimam Judaeorum nostrae tempestatis perfidiam*. 1518. Több kiadást ért, még a XVII. sz. ban is. Realenzykl.³, 9: 688–689. l.

⁵⁴ Reuchlin kabbalisztikájáról l. legújabban Andreas W.: *Deutschland vor der Reformation*, Stuttgart–Berlin, 1932. 584–585. l. — A kabbalisztika természetesen úgy a rabbiknál, mint Reuchlinnél gnostikus-theosophikus spekulációval függ össze; Méliusznál viszont ennek nyoma sincs.

⁵⁵ Fagius Pál strassburgi lelképásztor és tanár következő 2 művéről lehet szó: *Liber fidei seu Veritatis* és *Parvus Tractatulus*, 1542. (Két zsidó szerző munkájából igyekszik bennük kimutatni a keresztény igazságot). Realenzykl.³, 5: 734. l.

már „szilárdabbaknak“ tartja. „Primum, mysterium vocat, quod nomen hoc ducatur a verbo היה , ad significandum, Deum esse essentiam a se et per se ab aeterno subsistentem. Deinde, quod eadem literae, flatus literae ab Hebraeis vocentur: ad indicandum Deum solum esse, qui spiritum et flatum omnia vivificantem suppeditat; praeterquam quod ipse etiam Spiritus est. Item, quod literae istae quietis appellentur, ad innuendam: quod in ipso Deo solo, vera et solida quies, id est felicitas constat.“ Maga Zanchi azonban föltétlenül hangsúlyozandónak csupán annyit tart, hogy a Jahveh névből nyilván következtetni lehet az Isten örökkévalóságát, hiszen e névben a היה ige múlt, jelen és jövő alakja egyformán benne van (!). Aki erről többet akar tudni — úgymond, — olvassa Reuchlinnak *De verbo mirifico* című művét (libr. 2. cap. 19., 20. 21.), „ubi mirabilia philosophatur, ex Graecis et ex Rabinis, de hoc nomine quatuor literarum, deque singulis iis quatuor literis“. Sőt még azt sem tartja megvetendőnek, úgymond, amit Rabbi Moses Aegyptius ír erről a kérdésről (de nomine Jehovahe libr. 1. cap. 60.), mert ez legfőképpen azt fejtegeti, hogy a Jahveh névben az isteni lényeg jelentése van benne.⁵⁶ Látjuk tehát, hogy Zanchi, noha szintén hajlik valamelyes mértékben az ilyfajta bizonyítás felé, avval szemben mégis sokkal óvatosabb, mint Méliusz és a tulajdonképpen kabbalisztikus — a betűkkel játszó — módszer területére nem siklik át. Hogy a magyar reformátor átsiklott, az nála valószínűleg legközelebről ismét csak a Szegedi hatása volt, akinél — amint már Soós B. is rámutatott, — a Méliusz Elohim- és Jehova-spekulációit lényegükben mind, ha nem is hajszálig azonosan, meg lehet találni, úgy, mint egyéb szentháromságtani bizonyítékait is.⁵⁷

5. De a Méliusz és a Kálvin közti eltérés a szentháromságtani érvelés és bizonyítás terén legszembeszökőbben — s már a kortársaktól is észrevetten — egyes bibliai helyeknek fel-, illetőleg fel nem használásában nyilatkozik meg.

⁵⁶ *De Natura Dei, seu de Divinis Attributis, 1577.* (Opp. Tom. II. Genf. 1619.) 38. hasáb.

⁵⁷ Soós i. m. 13. skk. passim. A *Loci*-nak itt különösen a következő helyei veendő figyelembe (a *Confessio Verae Fidei de Uno Deo Patre, Filio et Spiritu Sancto* . . . c. külön műben, de a *Loci* egységes lapszámozásával. Theol. Sinc. Loci Comm.⁵. Basel 1608.): 508–510, 516, 518, 520, 599, 601, 631–632, 658, 660. A mellett l. *Assertio vera de Trinitate* című művét is kül. 2. 10. 13–16. l. „Tres igitur huius nominis literae, tres divinas designant hypostases. Nam prima, sc. Jod, quae principium interpretatur, eo quod omnium aliarum principium sit et ab ea unaquaeque litera originem scripturae habeat, ipsaque a nullo originem sumet, rectissime Patrem in divinis insinuat . . . Secunda litera He, quae esse vel vivere significat, Filium in divinis apertissime innuit . . . Tertia Vau, quae copulativa est, Spiritum sanctum optime exprimit, qui cum sit amor Patris et Filii, quo se vicissim amant recte copula [idest] nexus utriusque nuncupatur. Est hic alterum etiam arcanum, quod nomen quatuor literarum ex eisdem literis constat, ex quibus tria tempora eiusdem verbi componuntur, Praeteritum, Praesens et Futurum . . .“ 14–15 l. Tehát nyilvánvalóan Szegedi is túlmegy a Zanchinál kifejezésre jutó mérsékelt állásponton, éppúgy, mint Méliusz.

Kálvin sem tudta ugyan magát, mint már egy példából láttuk is, minden exegetikai erőszakosságtól és minden hagyománybeli felfogástól függetleníteni, amikor a szentháromságtan és a vele legszorosabban egybefüggő krisztológia orthodox tételeinek bibliai bizonyításáról volt szó. Mint kora és a megelőző századok minden trinitárius írásmagyarázója, ő is osztozott pl. abban az alapvető tévedésben, hogy a Genesis 1:26-ban az Istennek *önmagáról* többesszámban beszélése már magában erős bizonyítékul hozható fel a Szentháromság valósága s öröktől fogva való léte mellett.⁵⁸

Mindemellett korának minden orthodox-trinitárius írásmagyarázó járt felülmulva Kálvin abban a Szentlélek-adta tisztánlátásban és bátorságban, amellyel számos más trinitárius bizonyítéknak vélt ő- és újszövetségi textust a kellő értékére tudott és mert alászállítani, amivel, különösen lutheránus részről, egyenest gyanúnak és mérges támadásnak tette ki magát.⁵⁹ Így vetette el már magát az „Elohim“ szóra, mint többesre, felépített bizonyítást, egyenesen arra figyelmeztetve az olvasókat, hogy az ilyen „erőszakos magyarázatoktól“ óvakodjanak. A Krisztus istenségének bizonyítására használt Gen. 19:24-re („bocsáta alá az Úr Sodomára és Gomorára kénkőves és tüzes esőt az Úrtól az égből“) nyilván megmondotta: „ce n'est point chose assez seure“. Az Ésaiás 6:3-ra („...szent, szent, szent a seregeknek Ura, ...“) alapított régi szentháromságbizonyítást, ha nem vetette is el egyenesen az atyák iránti tiszteletből, de, — úgymond, — mikor az eretnekek ellen kell küzdenie, szívesen használ szilárdabb bizonyítékokat. Még nagyobb bátorság kellett hozzá, hogy egyes (ily célra még ma is kiváló szeretettel fölhasznál) *újszövetségi* textusoknak szentháromságtani bizonyító erejét is kétségbevonja a maga kiváltképpen józan, elsősorban mindig a nyelvtani értelmet s a contextust vizsgáló — pedig máskülönben teljesen teológikus — exegetikai módszerével. A János 10:30-ra („Én és az Atya egy vagyunk“) megállapította, hogy „a régi egyházi tanítók nagy mértékben visszaéltek ezzel a hellyel, amikor vele akarták bizonyítani, hogy Jézus Krisztus egylényegű az Atyával, holott a mi Úrunk itt nem a lényeg egységéről beszél, hanem arról az összhangról vagy egyetértésről, mely közte és az Atya közt fennáll“. Ugyanígy hangoztatta az ő-egyházi írásmagyarázók tekintélye nem szilárd voltát a Kol. 1:15-re nézve is („aki képe a láthatatlan Istennek...“): „A végből, hogy semmit ne fogadjunk el, ami nem szilárd, jegyezzük meg, hogy ez a „kép“ szó nem a lényegről mondatik, hanem miránk vonatkozik“ (vagyis egyszerűen annyit jelent, hogy az Atya a Fiúban ismereti meg velünk magát!), bár itt annyit elismer, hogy *következtetésképpen* le lehet vonni belőle a Fiúnak az Atyával való lényegegységét is. De legmeglepőbb és legradikálisabban szabad az ú. n. comma Johan-

⁵⁸ L. Inst. I. kv. XIII. f. 24. §. v. ö. C. R. XXXVI. Opp. Calv. VIII. 589. hasáb (Defensio Orthodoxae Fidei de Sancta Trinitate: Servet ellen; a magyar kiadásban: *Kálvin János művei*. X—XIII. kötet. III. sorozat, Pápa, 1912. 153. lap).

⁵⁹ Pázmány ezt bőven kiaknázta később! L. pl. *Összes munkái*, Magyar Sorozat II. Budapest, 1895. 723—725. l.

neummal, az I. János 5:7-tel szemben elfoglalt álláspontja. Magát a helyet elfogadja hitelesnek (noha némi kételyei vannak hitelessége iránt), de ami az *értelmezését* illeti, az „ez a három: egy“ szerinte nem a lényegegységre, hanem az egymással való megegyezésre vonatkozik, azaz arra, hogy az Atya, az Ige és a Szentlélek, egyező összhangban tanuskodnak a Krisztusról és tesznek róla bizonyosságot.⁶⁰

Már most a Méliusz szentháromságtani írásaiba való legfelülete-sebb belelapozás meggyőz arról, hogy ő ezeket a Kálvintól erős kifogás tárgyává tett exegetikai bizonyítékokat egytől-egyig használta, mégpedig a lehető legnyomatékosabban és legállhatatosabban.⁶¹ Hogyne használta volna, amikor használta Szegedi is és használta a református és lutheránus teológusok igen nagy többsége; használta pl. Zanchi, aki nagy művében, ha nem nevezi is meg Kálvint, szemmeláthatólag övele kél vitára s a leghatározottabban védelmezi pl. az „Elohim“ név szentháromságtan-bizonyító értékét, a Ján. 10:30, Kol. 1:15, I. Ján. 5:7-nek essentialis, illetőleg substantialis és nemcsak etikai egységekre értelmezhető és értelmezendő voltát.^{61/a)} Méliusz *tudatosan* vállalta ezt az exegetikai konzervativizmust Kálvinnal szemben, akinek eltérő álláspontjáról *lehetetlen* volt tudomással nem bírnia: hisz művei közül, úgy látszik, éppen a kommentárokat ismerhette annyira-mennyire behatóbban, — de még ha ezeket nem ismerte volna is, kénytelen lett volna tudomást venni róluk s a genfi Mesternek bennük kifejezésre jutó s a hagyományos trinitásbizonyításnak nem mindig kedvező exegetikai álláspontjáról egyszerűen abból, hogy Dávidék viszont nagyon jól ismerték Kálvinnak ezeket a nyilatkozatait és minden lehetséges alkalmalmmal újra felhasználták a debreceniek ellen ezt a kitűnő ütőkártyát.

⁶⁰ A kommentárokból pontosan összeállította, bő idézetekkel Doumergue: *Jean Calvin* etc. IV. Lausanne, 1910. 98—100. l.

⁶¹ Nyilván ezekre s egyszersmind a kabbalisztikus módszerre vonatkoznak a Beza ismert kifogásai a Méliuszhoz írt két levelében 1570-ből (D. Ember-Lampe i. m. 268—270. lapok): „Videris tamen mihi interdum eousque secutus veterum vestigia, ut nonnullos locos non prorsus commode in adversarios torseris, sed haec non multa sunt, et ut tollantur, supersunt alia, satis superque expressa et valida, quae penitus confutandis illis sufficient . . . “ . . . “ interdum aliquid in responsionibus, et quorundam locorum expositionibus desidero. Scis enim veteres, partim graecae eruditionis erroribus, et Hebraeae linguae ignorantia deceptos, partim in tuendam veritatem unice intentos, quaedam interdum Scripturae testimonia detorsisse, a quo nobis etiam atque etiam cavendum puto. Utar igitur eo iure quod tu mihi tribuis, et quandoquidem ita vis, quaedam meo iudicio conabor, ex bonis meliora si possim efficere.“ Ha Méliusz e Genfben kinyomatni tervezett műveinek kézíratai még valaha előkerülnének s esetleg a Beza javításait is tartalmazzák, az első pillanatra mindenkit meggyőző bizonyosságai lennének mindannak, amit a Kálvin és a Méliusz közti viszonyról a köztudattal ellentétben eddig megállapítottunk.

^{61/a)} De Tribus Elohim i. m. 26., 122., 227., 240. l. Pl. a János 10:30-ról: „omnino significari, Filium et Patrem eiusdem esse non solum voluntatis et consensionis, sed etiam manus et potentiae . . . non solum ambo unius sint consensionis ac voluntatis; neque solum unius potentiae, sapientiae, naturae, essentiae: sed etiam eadem est utriusque voluntas, manus, potentia, sapientia natura, essentia, est enim haec perfectissima unitas.“ 122. l.

„Az önnön mesterek a Calvinus — úgymond Dávid — ahon az Elohimnak igéjét magyarázza Moses első könyvének első részében, megfeddi azokat, kik az Elohimnak igéjéből az három személyeket magyarázzák, nyilván meg mutattya erőszak szerént való magyarázatnak lenni és mindeneket int, hogy ez féle magyarázattól megoltalmazák magokat, mert ez a magyarázat az Sabelliusnak eretnekségét támaszsa [?]“.⁶² Ugyanígy mutat rá Kálvinnak (és más egykorú s megelőző írásmagyarázóknak) a comma Johanneummal szemben táplált kétségeire⁶³ s helyesli annak értelmezését a bizonyágtétel s nem a lényeg egységéről, valamint a János 10:30-ról is: „videant Calvinum lectores, et ipsum contextum pii penitius examinant, ut intelligant, adversarios nostros, et absque ratione insanire, et sibi ipsis maxima adversari, cum illos non Essentia sed consensu, et potestate patrem et filium unum esse convincant Evangelii verba“.⁶⁴ Ugyanily rendkívül ügyesen használja fel Dávid, Kálvinnak más szentírási helyekre vonatkozó fejtegetéseit is Méliuszék ellen, hogy „a pápázóknak“ e „fő doctorokat“⁶⁵ „et suos complices“⁶⁶ is maga mellett vonultassa fel, önkéntelen és akaratlan tanukként. Dávid egész kedvtelve, sűrűn forgatja ezt a fegyvert,⁶⁷ természetesen olykor nem állhatván ellent a kísértésnek, hogy el ne rajzolja a való tényállást (pl. Kálvin a Mikeás 5:2-re: „...akinek származása eleitől fogva, öröktől fogva van“ — határozottan megmondja: „igen szívesen elismerem, ami engem illet, hogy itt számunkra a Jézus Krisztus istensége bizonyítva van“, csak éppen a nem keresztény állásponton levőkre nézve nem tartja ezt föltétlenül bizonyító erejűnek s azért tartja helyesebbnek, nem ragaszkodni makacsul ahhoz, hogy itt a Krisztus örök lényegéről van szó, hanem „prendre simplement ce que les mots du prophète sonnent, ascavoir que le Christ ne sortira pas ainsi subitement de Jerusalem...“;⁶⁸ — amíg Dávid két helyt⁶⁹ is igen határozottan állítja, hogy Kálvin „ekképen magyarázza ezt ez Mikeásnak biztonságát, mint mű“, t. i., hogy ez csak allegorikus kifejezés, sőt hogy Kálvin szerint „méltán csúfolhatók azok, valakik innét az Krisztusnak az atya Istennek állatytából öröktől fogva való születését magyarázzák“).

Méliusz és társai amint már említettük, szemmelátható zavarban voltak a Dávid és Kálvin hivatkozásaival szemben. Itt ugyanis részük-ről a határozott és félreérthetetlen magatartás csak kétféle lehetett volna gondolatunk szerint. Vagy nyíltan és egyenesen megmondják, hogy itt szerintük Kálvin is súlyosan téved, sőt „hazudik“, — amely

⁶² *Roovid Utmutatás...* Gyulafehérvár, 1567. R. M. K. I. 62. P₂ levél.

⁶³ *Első része az... prédikációknak*, Fol. 55.

⁶⁴ *Refutatio propositionum P. Melii*, c₃ levél.

⁶⁵ *Az Egy őe magatol valo Felseges Istenroel* Kolosvar, 1571. R. M. K. 85. O₁ levél.

⁶⁶ *Ref. prop. C₃*.

⁶⁷ *Ref. prop. C₂ Az egy ő magától* O₁ R₄ S₁ X₂ Gg₁ Hh₂ *Első része az . . . prédikációknak . . .* Fol. 142.

⁶⁸ Doumergue i. m. i. h. 98. l.

⁶⁹ *Az egy ő magától . . . X₂ és Első része az . . . prédikációknak*, Fol. 95.

megállapítás Méliusznál igen könnyen állott és egy más vonatkozásban, igaz, hogy csak föltételesen, Kálvinnal kapcsolatban is használta (l. a 26. jegyzetet), — de ezt átallották megtenni, egyrészt a Kálvin európai tekintélye miatt, másrészt és főképp meg bizonyára azért, mert egy ilyen, Kálvinnal szemben nyíltan kifejezett *désaveu*-ból rögtön további, rájuk és ügyükre nézve kínos következtetéseket vont volna ki az ügyes ellenfél. Vagy pedig rámutatnak arra, hogy ők Kálvintól egyes exegetikai részletkérdésekben eltérnek ugyan, (ahogyan a külföld református teológusai közül többen is — így, amint láttuk, Zanchi — eltértek!), de a kérdés lényegében annál inkább megegyeznek vele s fejtegetéseit ismerik, az eltérő részletek leszámításával helyeslik, használják, magukévá tették, — ámde ehhez viszont arra lett volna szükség, hogy Kálvinnak éppen a szentháromságtani írásaiban csakugyan otthon is legyenek; ez az eset azonban nem forgott fenn, mégpedig nemcsak a szentháromságtan vonatkozásában, hanem egyéb tekintetben sem. Tehát a kétféle lehetséges formája közül a határozott és félreérthetetlen magartásnak egyik sem telt ki tőlük a Kálvinhoz való viszonyuk kérdésében. Keserűen panaszkodtak ugyan úgy általánosságban, hogy az eretnekek

„A szent háromságot, akit Elohimnak mond az írás, elhagyták, Gyanót mondnak ahoz, ahol az egy Istent három tanúnak mondják”.⁷⁰

De ezt már nem akarták nyíltan megmondani, hogy az Elohimkritikáért, meg a comma Johanneumhoz való „gyanót mondásért“ a nagy Kálvint is elítélik. Így állt elő rájuk nézve egy meglehetősen félszeg helyzet, egy határozott „*vice de position*“, amit persze az ellenfél sietett a lehető legbővebben kiaknázni és gúny tárgyává tenni,⁷¹ — s talán nem tévedünk, ha ebben is keressük a Dávidék időleges nagy sikereinek egyik okát s annak az egyik magyarázatát, miért keltették Méliuszék olykor még higgadtabb megfigyelők előtt is azt a benyomást, hogy „leverettek“.

Ez a „leveretés“ természetesen a valóságban nem történt meg. Dávidék éppoly kevésbé „verték le“ Méliuszékát, mint Méliuszék Dávidékát. Elv állott az elvvel szemben s a vita tulajdonképpen eredménye az volt, hogy az egymással szembenálló elvek véglegesen kitisztálódtak. Most már az antitrinitarizmusnak is csak a saját zászlaja alatt lehetett harcolnia: református hitvallási formulák közé nem lehetett többé becsúsztatni szentháromságtagadó szellemét. Méliusz szívós és ádáz küzdelmének ez a legfőbb vívmánya és érdeme. Más harcmodorral s részben más fegyverekkel is küzdött, mint Genf prédikátora, nem vívott sem olyan mesterien, sem akkora szellemi fölényvel, mint az: de a kérdés lényegét éppoly tisztán látta, mint Kálvin, a kijelentett

⁷⁰ Méliusz P.: *Igaz Szent Írásból kiszedettetett ének*. 1570. R. M. K. I. 78. Régi Magyar Költők Tára VII. 129. skk. 1.

⁷¹ Még a Válaszúti Komédiában is. L. *Magyar drámai emlékek a középkortól Bessenyeiig*. Budapest, 1914. 117., 118., 124. lapok.

Ige sziklatalajáról éppoly kevésbé engedte magát leszakíttatni s dialektika és skolasztika, patrisztikai bizonyítékok és „dicta probantia“ ezer szövevényén keresztül is, bár sokszor megtépve és megvérezve, újra meg újra ki tudta magát verekedni az elvi álláspontnak ugyanabba a tiszta magasságába, amelyen Kálvin állt. Ott pedig, ahol — Dávidéknak (a két Socianustól tanult) azzal az erőszakos, képtelen exegesisével szemben, hogy a János I-ben az Ige világteremtő munkája csak az „új teremtésre“ t. i. a keresztyén újjászületésre vonatkozik s a Krisztus prae-existentiáját az Újszövetség nem ismeri — az exegetikailag egyedül elfogadható alapon érvelhettek (azon t. i. hogy az Újszövetségben semmi olyan világosan megmondva nincs, mint az Ige prae-existentiája): ott Méliusz és társai éppoly verhetetlenek voltak, mint amennyire telve voltak sebhető pontokkal ó-szövetségi „bizonyítékaik“.⁷²

Méliusz Péter, amikor a szentháromságtani és a krisztológiai ó-dogmát védelmezte, éppúgy tudta, mit csinál, amint tudta Kálvin János: *tudta, hogy magát a bibliai kereszténységei, az evangéliumi reformációt védelmezi.* Mély és teljes igazsággal mondja Barth: „*A kijelentés maga Isten! A keresztény egyháznak kétszer kellett e felismerés győzelméért nagyméretű küzdelmet folytatnia. Először a negyedik században a szentháromságtani harcban, azaz a Jézus Krisztus és a Szentlélek lényegi istenségének elismeréséért. Amikor a dogma ezt elismerte, azt mondotta ki: az egyház, éppen amikor a kijelentésben hiszen, Istenben hiszen s ennél fogva Istenben éppen azáltal hiszen, hogy a kijelentésben hiszen. Ez az, amit a mindenkori subordinatianus és modalista antitrinitáriusok sohasem értettek meg és sohasem fognak megérteni. Jó és szükséges volt, hogy az egyház nem engedte magát megtévesztetni az ő érveikkel. A második harcot ugyane felismerésért a XVI. században a szabad kegyelemről szóló reformátori tan folytatta. Arról volt szó, hogy a bűnös ember megigazulását olyan aktusként kell megérteni, amely aktusban az, amivel az ember megajándékoztatik, azonos magával az ajándékozóval... Istennek azzal a tettel, amelyben ő nekünk magát ajándékozza: Immanuel. Jézus Krisztus egyedül a mi megigazulásunk és az is marad örökké: ezért a megigazulás csak a benne való hit által lehet a miénk. Ez az, amit a középkori katolicizmus még nem értett meg s a protestáns modernizmus minden faja nagyon hamar elfelejtett. A reformátori megigazulásdogma akár lutheri, akár kálvini alakjában éppoly egyszerűen megmondja, mint a niceai dogma: *Isten maga a kijelentés tartalma*“.⁷³ És ezt a legmélyebb összefüggést az ó-dogma és a reformátori tan tartalma között a Barthéhoz hasonló világossággal ismerte fel már a tőle egyébként annyira elütő szellemű s az antitrinitárius dogmakritikával, mint a „legóriásibb haladás lehetőségével“ határozottan rokonszenvező Harnack is: „Ha meggondoljuk, hogy éppen a legkitűnőbb antitrinitá-*

⁷² Erre már Pokoly József is rámutatott. *Protestáns Szemle* 1898. 237—238. l. V. ö. n. o. 231. l.

⁷³ *Offenbarung, Kirche, Theologie.* München, 1934. 20—21. l.

riusoknak sejtelmük sem volt a Luther és a Zwingli hitfogalmáról⁷⁴ s hogy részben beérték a pusztá morálistussal s észbeli felvilágosodással, akkor mégis azt kell megállapítanunk, hogy, ha irántuk a XVI. században türelemmel lettek volna, akkor ez valószínűleg az evangéliumi hit felbomlását vonta volna maga után, legközelebről éppen a kálvini befolyás területein. Kálvin az antitrinitarizmus ellen hozott drákói rendszabályaival nemcsak a maga egyházát oltalmazta meg, hanem a Luther hitét is.⁷⁵

Ugyanezt az érdemét Méliusznak is meg kell állapítanunk. Annak, hogy a magyarországi reformátori kereszténység nem került a hetvenes évek elejétől kezdve egy olyan végzetes és feltartóztathatatlan bomlási folyamatba, mint a lengyel, kétségtelenül külső és esetleges okai is voltak, mint pl. az erdélyi trónváltás, meg a nyugatmagyarországi Habsburg-uralom. De a belső ellenállását a magyarországi reformátori kereszténységnek e bomlási folyamat első és nagyon hevesen fellépett tüneteivel szemben jórészt a Méliusz üdvös engesztelhetetlenségének és őt korán sírbavivő fáradhatatlan önemésztő munkásságának lehet maig köszönni.

III.

Néhány másodrendű érintkezés, illetőleg eltérés Méliusz és Kálvin tana között.

(1. Creatianismus és traducianismus. — 2. „Descensus ad inferos“. — 3. A kisdetek hite. — 4. A poenitentia viszonya a hithez. — 5. Az örök élet kérdése. — 6. Függetlenség, befejezés.)

Ebben a záró fejezetben nem célunk a Méliusz tanításának minden további pontját rendszeresen megvizsgálni a Kálvinhoz való hasonlóság, illetőleg a tőle eltérés szempontjából, csak néhány kiemelkedőbb pontra akarunk még külön rámutatni, amelyek kivétel nélkül az eddig nyert eredményt erősítik meg: erős szellemrokonság mellett teljesen más teológiai szerkesztésmód, közvetlen hatás csak a legesekélyebb s teljes bizonyossággal akkor sem megállapítható mértékben.

⁷⁴ E tekintetben tipikus a Dávid Ferenc nyilatkozata is: „Luther az evangéliumnak csak valami részét nagy zűrzavarral tanította“ (Rövid Magyarázat 43. l.), amivel szemben nincs döntő jelentősége annak a ténynek, hogy ő maga még unitárius korában is hirdette egy darabig a reformátori megigazulástant (Pl. *Első része az . . . prédikációknak*, Fol. 42.). Hirdette, de nem ez volt számára az „*articulus stantis et cadentis ecclesiae*“; nem az egész Evangélium volt, csak annak „valami része“. Következésképpen el is szakadt tőle később. L. Pokoly J. *Protestáns Szemle*, 1898.: 295—6. és 389. l. valamint Borbély István: *A mai unitárius hitelvek kialakulásának története*. Kolozsvár, 1925. 95., 102—103. l.

⁷⁵ *Lehrbuch der Dogmengeschichte*⁴. III. 781. lap.

1. Creatianismus és traducianismus.

A lélek eredetével kapcsolatban Méliusz fölveti az egyes lélek eredetének kérdését, amely a creatianus-traducianus ellentét folytán az ó- és a középkori teológiának elég sokat vitatott, pedig nyilván nem nagyon termékeny kérdése volt.

Szerinte az egyes újszülöttek lelkei sem a semmiből nem teremtetnek, sem traduxból (azaz, szószerint, homlítható szülőhajtásból, vagyis a szülők lelkének folytatásaként, kiágazásaként), nem alkotja őket Isten, hanem „totum hominem ex toto homine“: a gyermek testét a szülők testéből, a gyermek lelkét a szülők lelkéből, okos részéből (DH. b₄ v. ö. *Az Aran Tamás hamis es eretnec tevelgesimec... meg hamisítási... Debr. 1562. R. M. K. I. 48, I₂*). Tehát „ne mondd azt, hogy az emberi magból leszen a lélek, se azt ne mondd, hogy semmiből teremtetik, hanem hogy Isten csinálja és formálja az atyák és anyák által, bizony emberből, bizony embert adván és formálván... Állj meg ott, ne menj tovább...“ (U. o. 12 v. ö. DH. b₄: „hic altius non progredimur“). — Ugyanígy: *Az Sz. Jób könyvenek... fordítása, Várad 1565. R. M. K. I. 58. G. és 13 levelek.*

E szerint Méliusz sem a creatianus, sem a traducianus megoldást nem vállalja. Érdekes, hogy mestere, Szegedi, a református teológusok többségével⁷⁶ — még csak nem is ingadozva, mint azok jórésze, hanem egészen határozottan — az előbbi mellé áll.⁷⁷ Szegedi ismeri azt a felfogást is, amelyet Méliusz vall a magáénak s amely szerinte Tertullianusnak, Apollinarisnak és a legtöbb nyugati teológusnak a nézete.⁷⁸ Szegedi is, éppúgy, mint Méliusz, ezt a — mintegy közvetítő — felfogást megkülönbözteti a traducianismustól, ez a megkülönböztetés azonban egyiküknél sem világos. Méliusz azzal, hogy ezt az álláspontot foglalta el, tulajdonképpen nem „megoldást“ akart adni — aminthogy bajosan is lehetne — ebben a kérdésben, hanem be akarta az útját vágni a további hiábavaló fürkészésnek. E tekintetben az Augustinus és a Melanchthon^{78/a}) egészséges tartózkodásához hasonlít a magatartása, amíg pl. Luther és a későbbi lutheránus teológusok nagy több-

⁷⁶ Heppe H.: *Dogmatik des deutschen Protestantismus im XVI. Jhr.* Gotha, 1857. I. 411. l.

⁷⁷ L. C. 240. l.: „recepta sententia est animam ex nihilo creari . . . ,“

⁷⁸ Ezek „ut corpus ex corpore sit, animam ex anima parentum nasci putant.“ U. o. — Szegedi egyébként nem szabatosan teszi meg e nézet első fölvetőjeül Tertullianust, aki a határozott, stoikus eredetű traducianismust tanítja. Viszont Nyugaton a reformáció előtt nem a traducianismus, hanem a creatianismus volt az uralkodó felfogás, már Hieronymus óta. A Méliusztól annyiszor idézett Lombardus is elveti a traducianismust. Augustinus azonban tartózkodott ítéletet mondani e kérdésről („nec adhuc scio“). Aqu. Tamás óta az intellectiva anima-ra nézve a creatianismus, a sensitiva anima-ra nézve a traducianismus lesz általánossá. (Aner K.: *Mensch, dogmengeschichtlich. Die Religion in Geschichte und Gegenwart*).

^{78/a}) *Corpus Reformatorum*, XIII: 16–18. (Liber de Anima): „iuniores moneo, ut discernant ea, quae utcumque mentis humanae acie penetrari possunt, ab aliis, quae pervestigari non possunt.“

sége határozottan a traducianizmust képviselte,^{78/b)} amely fölé egyébként a Méliusz felfogása is szemlátomást hajlik.

Ugyanezen a tartózkodó állásponton van e kérdésben Kálvin is. Ezt az egész régi vitát „anxia disputatio“-nak nevezi és véleménye szerint „eo nos esse contentos oportet, Dominum, quas voluit humanae naturae collatas dotes, apud Adamum deposuisse. Ideo illum, quum acceptas perdidit, non tantum sibi perdidisse, sed nobis omnibus...“ (Inst. II. kv. I. fej. 7. §.). Nem is fejtegeti részletesebben ezt a kérdést sehol. Az Inst. I. könyve 15. fejezetének 5. §-ában azok ellen hadakozik, akik „putarunt animam traducem esse substantiae Dei, quasi aliqua immensae divinitatis portio in hominem fluxisset“. Ezzel a nézettel szemben hangoztatja: „Animas... quamvis illis insculpta est imago Dei, creatas esse non minus quam Angelos, certo statuendum est. Creatio autem non transfusio est, sed essentiae ex nihilo exordium“. Ennyiben Kálvin is inkább creatianusnak tekinthető, ámbár magában a creat.-traduc. vitában ő olyan határozottan állást, mint pl. a kimondottan creatianus, és a traducianizmust kemény szavakkal kárhoztató Beza,⁷⁹ sehol sem foglal.

Méliusznak tehát ennél a vitakérdésnél némileg a Kálvinéhoz hasonló, tartózkodó az álláspontja, ellenben egész nyilvánvalóan nem Kálvin a tanítója. Felfogása leginkább néhány XVI. századi német református teológuséval (Pezel és különösen Sohnius nézetével) van érdekes párhuzamban.⁸⁰

2. „Descensus ad inferos“.

Az „infernai“ („inferna“, „inferi“) a Szentírásban Méliusz szerint a következő jelentésekkel bír: „fovea, sepulcrum, hiatus, perditio, tormentum; locus cruciatus, locus damnatorum — alias carcer“. (DH. i₂). „Descendere ad inferna“ ennél fogva jelenthet minden *ilyen* helyre és irányban való „alászállást“. Méliusz tudja, hogy Krisztusnak ad inferos descensus-át az atyák közül többen, így a Cyprianus-féle *Expositio Symboli* (mely azonban, mint azóta tudjuk, apokrif) egyszerűen eltemettetésre magyarázzák, azaz az „eltemettetéek“ bővebb körülírásának tekintik. Magyarázzák aztán „pro doloribus mortis, aut cruciatibus aut poenis infinitis“. Bővebb kifejtése ennek „minden atyák“ szerint ez: Krisztus, mint testileg halott, a sírban fekszik. Emberi lelke (anima) pedig, istensége lelkével (spiritus) egyesülve, elmegy a paradicsomba, a szentek lelkeihez, hogy azoknak prédikáljon, azután elmegy a pokolba is (carcer, locus tormentorum), s ott a gonoszoknak is prédikál. Ezt tanítják különben az Evangélisták is (!?). Erre — a megszokottnál is sokkal zavarosabb módon — szentírásbeli bizonyosságokat is igyekezik

^{78/b)} Cremer—Kähler: *Seele, biblisch*. Realenzykl.³ 123—130. l. — V. ö. a Schneckenburger túlfinom fejtegetéseivel: *Vergleichende Darstellung...* 1855. II. 185—187. lapok.

⁷⁹ *Epist. Theol. Lib. Unus*² 197. skk. l.

⁸⁰ L. Heppé i. m. I. 412. l. Sohnius szerint: „ex toto homine totus homo convenienter procreatur, nempe corpus ex corpore excitato, anima ex anima veluti accensa...“

felhozni. Majd megjegyzi, hogy mindezeket a limbusra értelmezni, papista szemtelenség. Ezekhez hozzateszi a kovetkezo erdekes, de nemileg talanyos megjegyzését: „Ita Patres haec exponunt, etiamsi superbi haec rideant. Paulus et David Ephes: 4. Psal: 22:69. Infinitas poenas, dolores mortis, iram Dei infinitam, significare descensum ad inferos, docent.“ (Az egeszet I. DH. i_2 — i_3). Valamivel világosabb — de csak annyiban, amennyiben egyeztetés nélkül illeszti egymás mellé az előbbiekben zavarosan kifejezésre jutó kettefele felfogást — a Catekismus (Debr. 1562. R. M. K. I. 49.) következő helye: „*Szalla poklokra mint érted ezt?* Igy: orokkevalo halált szenvede, Isten kemény igazságának tuze alá veté magát, és az véghetetlen bűn solgyat megfizette. — *Más értelemmel nem mondhattuk-e?* Igy mondhattuk, hogy Christus teste koporsóban betetetott, de lelke legelőször paradicsomba ment, az hívek lelkeihez. Ezeknek predikallott az o dolgairól, javairól. Az után pokolban, az az az kennak helyére az tomloczbe is ahol valának az hitetlenek lelke oda is elment, azoknak is predikallott az Christus lelke, és az Istenség. Szent Péter így szól. L. Pet. 3. Matt. 27., predikallott pedig az két természet áldozattya erejével.“ (D₄—E₁).

Méliusznak ez a tanıtasa szintén helvét irányú. Zwingli és Judae Leó óta (lásd *Dévay Biro Mátyás tanításai* című könyvem 166. s köv. lapjait) a helvét tanítók közt általánossá lett a descensusnak ilyenféle felfogása, amely mind a hagyományos közép- és okoritol (az ördög hatalmának megtörése, a Krisztus eljövetele előtti szentek lelkeinek a „limbus patrum“-bol való kiemelése!), mind a luther-melanchthoniol (az ördög felett aratott végleges diadal!) eltér. Nevezetes, hogy a Méliusz e tárgyról való, távolról sem áttekinthető és nem világos tanításában, az egyszerű eltemetés s a szenteknek és a karhozottaknak való „predikalas“ elemeivel kapcsolódnak a Krisztusnak Isten végtelen haragja alatt való pokoli kinszenvedeseire vonatkozó (nem több, mint) célzások is, amelyekben, különösen ha világosabbak és részletesebbek, esetleg kálvini hatást lehetne felismernünk; tudjuk azonban, hogy ez a gondolat elvétve a lutheranizmusban (Aepinus), sőt a régiségben is — mint maga Méliusz szintén hangoztatja — előfordult.⁸¹ A Méliusz hivatkozta ígék közül: Efez. 4:9—10 (?), Zsolt. 22:2 (?), Zsolt. 69:1—17 (?). csak a középsővel találkozunk Kálvinnak a descensus Christi-rol írt nevezetes fejtegetésében (Inst. II. kv. 16. f. 8—12. §§.), ahol viszont Kálvin a Zak. 9:11-nek az alvilágra való magyarázását határozottan elveti, amíg Méliusz éppen ezen az elvetett módon magyarázza e helyt ezt az iget („Cum autem dicitur. Eduxisti vincetos de lacu: Significat aeternam captivitatem, mortem et condemnationem omnium, ut Zach: 9.“ DH. i_2). Nemcsak Kálvintól, de Bullingertol is elter Méliusz azzal a tanıtasaval, hogy Krisztus „Spiritu et anima... coniuncta et unita“ ment el predikalni a szentek es a karhozottak lelkeihez. „Nam concludere — ugymond Kálvin — in carcere mortuorum animas puerile est: Christi autem animam illuc descendere ut eas manumitteret, quid opus

⁸¹ Az idevonatkozó nezetek nagy tarkasagara s egyáltalán nem hitvalasilag való megoszlasara l. Heppe i. m. II. 115. skk. es 177. l.

fuit? Libenter equidem fateor, Christum ipsis illuxisse virtute sui Spiritus“ I. h. 9. §.). És Bullinger szerint: „Equidem nobis quoque indies nunciatur Christus, imo ad nos descendit Christus, interim nemo putat vel corpus, vel animam illius descendere, spiritu enim descendit, spiritu et virtute nobis adest: ita et ad inferos, id est mortuos quondam descendit“ — de ehhez érdekesen hozzát teszi, mintha csak a Méliusz-féle felfogásnak akarna engedményt adni: „Caeterum si quis omnino contendat etiam animam Christi ad patres descendisse sanctos, non magnopere... reclamabimus“. (In Epist. Apost. Can. VII. Commentar. Tig. 1544. b.₄₃ V. ö. Compendium Relig. Christ. 75 lap). Szegedi vizont a Descensus fejtegetését egészen feltűnően kihagyja nagy művéből a megfelelő helyen, (106—107. l.) s egyebütt sem foglalja közre a L. C-ben vele. Nem lehetetlen, hogy a Szegedi mindig világos fejtegetéseinek e helyt elmaradása okozta, hogy Méliusznak idevonatkozó tanítása a szokottnál is homályosabbá és szétesőbbé vált. Sajátos teológiai gyámoltalanságának — amely nem elvtelenségben, hanem akkor nyilatkozik meg, amikor egy elvet egy részletkérdésben alkalmazni kellene — ez az egyik legszembeszökőbb konkrét esete s egyúttal a legszemléletesebb példák egyike arra is, hogy Kálvint alaposan egyáltalán nem ismerte.

3. A kisdedek hite.

Rendes körülmények között Isten a hitet a prédikálás útján formálja Méliusz bibliai tanítása szerint. Van azonban erre Istennek rendkívüli útja is: amikor a Szentlélek kizárólag csak „ex interno auditu, in arcana schola“ ébreszti a választottakban a hitet, mint pl. a csecsemőkben vagy másokban, akik nem hallhatták a „külső igét“. „Noha külső hallásból nem hiszen a kis gyermek, de az választott új frigybe kötött kicsinek, kik az Úrnak kedvesek, hisznek, Krisztus mongya...“ (Cat. F₂). Így értsük azoknak hitét is, akik a Krisztusban már az ő eljövetele és rendes prédikáltatása előtt hittek: ezeknek a szenteknek, választottaknak a cselekedeteit is csak azért dícséri az Írás, mert azok ebből a rejtett hitből fakadtak. Itt hivatkozik Méliusz egy csomó patrisztikai tekintély mellett a Lombardus 4. könyvének 4. disztinkciójára, ahol azonban (lyoni 1618-i kiadás IV. kv. 17. s köv. i.) az itt tárgyalt dolgokról éppenséggel nincs szó, illetőleg amennyiben van, éppen ellenkezőleg van, mint Méliusznál, minthogy Lombardus a kisdedek hitét egyáltalában nem hajlandó elismerni. („Nec tantum valet fides aliena parvulo, quantum propria adulto“ „... parvuli, qui sine baptismo moriuntur, infidelibus ascribuntur numero...“ I. h. 24. l.)⁸²

⁸² Bullinger: *Comp. Rel. Christ. Lib. VI. 82. l. (L₂)* szintén elismeri, hogy Isten „posses absque omnibus mediis nos salvos facere, et fidem interna atque admiranda ratione hominibus inserere, absque praedicatione et auditu verbi sui...“ de hozzát teszi: „non tamen ita agere convenit.“ Ez is mutatja a Beza és Méliusz predestinacianizmusának erős fokozati különbségét. Érdekes, hogy mindketten hivatkoznak a Csel. 9-re (Pál megtérése), de Méliusz éppen az „arcana schola“-t, Isten rendkívüli útjait, akarja a Pál történetével is szemléltetni, míg ellenben Beza azt emeli ki, hogy Isten Pálhoz is elküldötte Anániást, éppúgy, mint Cerneliushoz Pétert!

Méliusz itt, a kisdedeknek adott „semen fidei“ kérdésében nyilvánvalólag Szegedihez csatlakozik (L. C. 271. l.)^{83/a)} s nem vesz tudomást a Kálvin ebbeli óvatos álláspontjáról, aki az anabaptistákkal szemben (Inst. IV. 16. f. 19. §.) fölveti ugyan azt az alázatosságra intő kérdést, hogy vajjon miért nem adhatna Isten már a csecsemőknek is egy parányi szikrát ugyanabból a világosságból, amelynek teljességével majd egykor el fogja őket árasztani (kivált ha előbb veszi ki őket a testnek börtönéből, mint a tudatlanságnak sötétjéből!), — ámde bölcsen hozzáteszi: „*Non quod eadem esse fide praeditos temere affirmare velim, quam in nobis experimur, aut omnino habere notitiam fidei similem (quod in suspenso relinquere malo)...*“ Igaz, hogy az első *Institutió*ban még tanítja a kisdedek hitét Kálvin^{83/b)}, de már ott is bizonyos fenntartással: „*Nam si ex his, quos in eiusmodi aetatula ab hac mortali vita revocat Dominus, regni coelestis aliquos haeredes facit, aeterna autem beatitudo in Dei cognitione sita est, cur non illis hic gustum aliquem et primitias dare possit eius boni, quo abunde olim pleneque fruuntur? Cur non per speculum et in aenigmate ab iis videri possit, a quibus facie ad faciem spectabitur? Id si assequi non possumus, cogitemus quam magnifica sint opera eius omnia et quam eius consilia sint abstrusa sensibus nostris.*“ (Opera selecta I. 135. l.). Kálvinnak ezek a fejtegetései tehát megint csak körülbelül ismeretlenek voltak ma gyar szellemrokona előtt, akinek a kisdedek hite dolgában semmi legkisebb aggálya sincs.

4. A poenitentia viszonya a hithez.

Ha Istenhez igazán megtérünk kárhozatra méltó bűneinkből, — tanítja Méliusz, — bekövetkezik az igazi bűnbánat és megtérés, a poenitentia. Ezt Isten kegyelme a Szentlélek által a hitnek útján támasztja a választottak szívében. A poenitentia létrehozója tehát, mint eszköz, a hit, természetesen az Igével. Célja pedig a választottak „nova oboedientia“-ja: vagyis az újjászületett ember szabadon engedelmes élete, amely egyfelől létrejő a magunk megöklése, a világ megtagadása által, másfelől az új szív nyérése, akaratunk meggyógyulása által („mortificatione... vivificatione.“ DH. K₄ ugyanígy *Az két Sámuel... könyveinek... fordítása.* D. 1565. R. M. K. I. 55. C₂). Vagyis a poenitentia nem más, mint „igaz Istenhez való megtérés ki leszen az ige és hit által szent lélektől Krisztusért atyai kegyelemből a mi bűneinknek ó természetünknek, érdemünknek, igasságunknak kú szívünknek elrontásával: Krisztus javainak mi bennünk való megélesztésével, új színek, léleknek teremtésével, hogy új életbe élhessünk.“ (Cat. F₂ skk.).

A poenitentiában az első a hit. Ezt követi, mint effectus, a contritio, confessio, nova oboedientia. Ugyanis ami nem a hitből jő, az bűn. Tévednek tehát mindazok, akik a contritiot elébe teszik a hitnek, „effectum suae causae“. (DH. K₄). „Non contritio facit fidem, sed

^{83/a)} Akinél ez viszont körülbelül luther—melanchthoni hatás. V. ö. pl. Elert: *Morphologie des Luthertums*, I. 261. l.

^{83/b)} V. ö. Scheibe M.: *Calvins Prädestinationslehre*, Halle, 1897. 10. és 20. l., és Beckmann J.: *Vom Sakrament bei Calvin*, Tübingen, 1926. 97. l.

ipsa fides pater et mater, gignit poenitentiam, novam voluntatem, assensum.“ (*Refutatio confessionis...* Debr. 1564. R. M. K. II. 90. H₄—H₅). Az olyan bűnbánat, amely nem igaz hitből fakad, hamis, színes: ilyen a pápistáké „et aliorum mercenariorum“. „Fides ergo poenitentiae causa, principium est, non pars aut effectus sequens“. (DH. L.) „Nem a penitentiából, nem a terelemesség után lehet az hit, hanem még a penitentiát is, contritiót a Szent Lélek az hitből formállya... kárhozat, bűn, ammely contritio poenitentia, hitből nincs.“ (Cat. u. o.).

Méliusznak a poenentiáról szóló ez a tanítása *határozott szembehelyezkedés a lutheri irány idevonatkozó felfogásával*, amely — első sorban a Melancthon fogalmazásában — a poenentiát két, később három részre osztotta: contritio, fides (+nova oboedientia). Ez a felfogás viszont abban az elgondolásban gyökerezik, amely szerint a poenentia a törvénytől elrettentett, bűnei tudatára és leendő büntetése rettenetes voltára ráébresztett emberi lélek összetörettetésével kezdődik: azután jön hozzá, az ágostai hitvallás szerint „fides quae concipitur ex evangelio seu absoluteione et credit propter Christum remitti peccata“, — ebből a hitből pedig származnak a jócselekedetek, az új élet (v. ö. Aug. Conf. artic. XII. és Apol. artic. XII. [V.]; Corp. Ref. XXI: 877. skk. és 886. s köv. 1.). Ezzel az elgondolással szemben Kálvin mutatott rá nagyon határozottan arra, hogy az igazi poenentia csak a hitből származhatik és „quibus videtur fidem potius praecedere poenitentia quam ab ipsa manare vel proferri, tanquam fructus ab arbore, nunquam vis eius fuit cognita et nimium levi argumento ad id sentiendum movetur“ (Inst. III. kv. 3. fej. 1. §.). Kálvin tehát a törvénytől megrettent lélek összetörését önmagában sem poenentiának, sem az igaz poenentia kezdő alkatrészének nem hajlandó elismerni; szerinte a poenentia nem lehet kevesebb, mint „vera ad Deum vitae nostrae conversio, a sincero serioque Dei timore [amihez tehát élő hit kell!] profecta, quae carnis nostrae veterisque hominis mortificatione, et spiritus vivificatione constet“. (U. o. 5. §.) Méliusz itt nyilvánvalólag a Kálvin felfogásához csatlakozik, a Kálvin fentebb idézett *Institutio*-beli meghatározása és a Méliusz kátéjában a poenentiáról adott meghatározás egyenesen feltűnő egyezést mutat (a Kálvin 1545-i genfi kátéjában olvasható meghatározás formailag kissé eltérő, a conversio szó nem fordul elő benne, l. E. F. K. Müller: *Bekanntnisschriften*, 128. l.).⁸⁴ Méliusz ebben a tekintetben első mesterénél, Szegedinél közelébb kerül Kálvinhoz. Szegedi ugyan a poenentia lényegével és elemzésével foglalkozó I—III. „Tabula“-ja közül a 2. elsőben egészben véve a Kálvin szellemében határozza meg a poenentiát („mutatio vitae, quae suscipitur a voluntate cum summo dolore de admissis peccatis, ex fide, ad honorem Dei

⁸⁴ Nem szabad ugyan elfelejtenünk, hogy a conversio szót egyénileg Melancthon is jobban szerette a poenentiánál s a „contritio+fides“-képlet csak 1531 után foglalja el nála szilárd helyét; azelőtt inkább a „mortificatio (contritio)+vivificatio“-képletet használta (L. Engelland: *Melancthon*, 288—298. l.), de itt aligha tehető fel, hogy Méliusz az ifjú Melancthont akarta volna kijátszani az idősebbel szemben, sokkal valószínűbb a kálvini hatás, közvetlen vagy (talán inkább) közvetett forrásból.

et propriam salutem consequendam“ és „resipiscentia qua peccator relicta delinquendi stultitia, ad se redit, ac pristinam animi sententiam ad melius mutat“ L. C. 277—278. l.) és azt is külön kiemelve hangoztatja, hogy „fides non pars est poenitentiae, sed principium et inchoatio quaedam illius: poenitentia vero consequens, ut effectum adiunctum“ (U. o. 278. l.). De már a III. Tabulában Szegedi alig érthető laza eklekticizmussal, egészen nyugodtan adja a lutheránizmusban már akkor hagyományossá lett melanchthoni meghatározást („est enim perterrefieri agnito peccato, et rursus erigi per fidem“) és ennek következtében, az egy lappal előbb mondottakat forma szerint lerontva, két részét különbözteti meg a poenitentiának: — a contritiót és a fides! (279. l.). Méliusz ezzel szemben — e kérdésnél egyébként sem véve át Szegedi formalizmusát, amit pedig, mint láttuk, igen sokszor megtesz — teljes határozottsággal és minden ingadozás nélkül hirdeti a poenitentiáról lényegében a kálvini tant, mégpedig, amint a *Refutatio* bizonyítja, éppen a lutheránizmusnak egy olyan kimondott képviselőjével szemben is, aminő Hebler Mátyás volt.⁸⁵ Szerencsésnek mondható, hogy a Kálvinhoz közvetlenül — mint láttuk — nem igen kapcsolódó magyar reformátor éppen ezen a ponton nyert tőle erővel teljes hatást, ahol nyilvánvalóan az evangéliumi predestináciánizmus egyik legfontosabb következményét kellett levonni: azt nevezetesen, hogy a bűnös ember Istenhez térése a legelső pillanattól fogva Isten kegyelmének ajándéka és Szent Lelkének műve, mint ilyen pedig csak hitből fakadhat; a hit nélküli, pusztán megrettenésen alapuló contritio-poenitentiának nincs értéke Isten előtt, amit egyébként Luther is elismert, mondván, hogy Evangélium és hit nélkül minden poenitentia csak „Kainsbusse“; azonban különösen későbbi időszakában, pedagógiai szempontból szükségesnek tartotta hangsúlyozni — Melanchthon persze még inkább — egy, az igazi evangéliumi metanoiát megelőző, a törvény által létrehozott elrettentő, mortificatio-poenitentia szükségét. Ehhez járult aztán náluk a középkori tanhagyomány erősebb hatása is, mint amilyen Kálvinnál észlelhető.

5. Az örökélet kérdése.

Méliusz eschatológiájának egyebekben semmiféle különösen figyelemreméltó vonása nincs, — az általános biblikus-reformatori gondolkörben mozog, — egy kérdésnek azonban feltűnően nagy figyelmet szentelt, holott az, mint az eschatológiával kapcsolatos kérdések általában, nem tartozott a kor elsörendű teológiai vitakérdései közé. Ez a kérdés azt fejtegeti, vajjon a választottak és idvezültek lelkei a testi halál után rögtön az örök üdvösség teljességébe jutnak-e, vagy pedig csak annak bizonyos, — hogy így mondjuk, — másvilági pitvarába.

⁸⁵ A poenitentia kérdésére nézve l. Koestlin J. cikkét (Busse) Realenzkyl.³ 3. köt. 588. skk., Elert: *Morphologie*, I. 46—47. l. és 130. l. Heppe i. m. II. 368—374. lapokon részletesen kimutatja, hogy ez a kálvini tan lett általában a református tanná a bűnbánat s a hit viszonyát illetően. — Göhler: *Calvins Lehre von der Heiligung*, München, 1934. 29—30. l. fontos szövegek alapján arra figyelmeztet, hogy a hit és a bűnbánat viszonya Kálvinnál nem idői egymásutának értendő! „Die Vorordnung des Glaubens dient nur der Aufrichtung des sachlichen Prius der Gnade.“

Amint a kegyesek és az istentelenek már az Isten örök végzése szerint el vannak egymástól választva, azonképpen, — úgymond Méliusz, — a halál után is „in duplici receptaculo“ vannak. A kegyesek lelkei vannak az Ábrahám kebelében, a paradicsomban, a Krisztus oltára alatt, az enyhület, az üdülés helyén („in refrigerio“), azaz: „in parte aeternae vitae“. Tehát még nincsenek a teljes örök életben, mert még hittel reménylik és várják a boldog feltámadást, az örök élet tökéletességét, ahol azután a hit és a reménység meg fog szűnni, hogy csak a szeretet maradjon meg. A feltámadásig ugyanis Krisztus még mindig viseli közbenjáró, főpapi tisztét; csak a feltámadás után adja át az uralmat az Atyának, hogy akkor aztán közbenjárói tiszte megszűnjék és Isten legyen minden mindenkben. Tehát — következteti Méliusz erősen elvont, de egészen logikus teológizálással —: „Ut Christus sua organa quibus iustificat, verbum et sacramentum non deponet [a visszajöveteléig t. i.], ita nec electorum organa, fides, spes, appraehendentis Dei organa, verbum et promissiones cessabunt“. (DH. k₄ v. ö. q₂ is.). Viszont az istentelenek lelkei „in carcere, et in parte inferni, et tormenti aeterni“ vannak. (U. o. l. v. ö. M₃—M₄ is.)

Különbőség van ennél fogva a teljes mennyország és a paradicsom között, amely utóbbi „a szentek ágyas háza, thalamussa“ (Sám. Foi. 168 = Ee₆). „A mennyországban láttyuk az Isten javait, színről-színre kezünkben leszen [?], hát ott nem kell az hit. Itt a paradicsomba is a lelkek, az ítélet napig hittel élnek a jókat, nem színről-színre.“ (M. P. Pp₂—Pp₃). „Akkor telünk bé, akkor eszünk eleget, mikor feltámadunk, addig mind esszük az élő kenyért, isszuk az élő vizet... Nevekedünk a Krisztus jószágiban mind az ítéletig, a lelkek is nőnek paradicsomba... Akkor elégedünk, akkor állapodunk meg, mikor testestül lelkestül az örök életbe bemegyünk... Hát ne siess mindjárt a tökéletes megállapodott üdöre és dicsőségre bévinni a lelkeket, ha még akkor elégszel meg, mikor Krisztus el jár az ítéletre...“ (V. P. 242 = k₃).

Egy bizonyos másvilági középállapot van tehát a holdogok lelkei számára a testből való kiköltözésük és az örök élet teljessége között, de ez semmiesetre sem lehet a pápisták purgatóriuma. „Caret enim scripturae veritate, et contrarium gratiae Dei, Christi merito est.“ (DH. M₃).

Maga az örök élet „aeterna fruitio, beatitudo et cognitio vera Dei“ (DH. I₃): Isten ingyen ajándéka választottai számára. Helyét a Szentírás nem köti „in unum certum angulum terrae aut coeli, ut nugantur Sophistae de Empyreo, aqueo, tertio coelo“. (U. o. r₂). Igazában nem is valami „locus abditus“, „substantia“, hanem „qualitas, cognitio Dei et Christi, hoc est, conformitas cum Deo...“, amikor Isten lesz minden mindenkben és mi őt színről-színre látjuk. Tehát az örök élet közvetlen mennyei részesedés az Isten „virtus“-aiban, Isten képének teljes felöltözése, dicsőségére való átformálódás. Igaz, hogy nyomban azután mégis csak azt mondja: „Locus vitae aeternae erit habitatio Dei cum electis in sancta civitate, de caelo descendente...“ (Ref. C₃).

Méliusz tehát az örök élet első, előkészítő fokához nyilván helyi képzeteket fűz, amíg a valódi örökéletet épp ezektől a helyi képzetek-

től óhajtja megtisztítani, hogyha ez nem sikerül is neki tökéletesen, amint látjuk. Ezt a halál utáni üdvélet két fokára vonatkozó álláspontját Méliusz az ellenkező felfogás vitatóival, köztük Sztárai Mihállyal szemben, akiket „psychomakaristáknak“ nevezett (D. L. H. Kiss Á. 506.) s akiket értett talán „a lélek helye tántorgató felfűtt hólyagok“-on is (M. P. Dddd) hevesen védelmezte: „hamissan gonoszul mongyák valakik a feltámadás előtt a lelkünket az örök élet fiúság bírásába akarják vinni. Im itt szent Pál azt mongya, hogy reménységgel idvözülünk, mikor a feltámadás leszen, akkor láttyuk színről-színre... Valahol az hit, a reménység megmarad, nincs még ott jelen látható képpen a jószág, a szentek lelke, várják reménységgel az oltár alatt a szabadulást, kiáltanak az ő tárházokból... Az atyák el nem vették ezt a fiúság örökét valósággal, hanem csak hittel. Az hit a reménység csak első sengéjét veszi a jóknak. Hát még nincsenek az örök élet valójába. Látod te Sztárai és többen, hogy jobb értelme nagyon a teremttött állatnak erről. Mert a teremttött állat várja, reményli, hogy Isten a fiak lelkét megszabadítva valóba, be vigye az örök életbe. De valamíg a világ él, áll, el nem romol, mind addig sem lesznek a lelkek az örök élet bírásába, míg az hit a reménység áll. Az hit természeti eilen szólnak az agyafurt fráterek. Nem értik micsoda a hit...“ (M. P. Pp₂—Pp₃; ugyanez részletesebben bibliai indokolással D. L. H. Kiss Á. 506. skk. és D. M. H. Kiss Á. 543. skk.). „Hazudnak a Cornetus Doctorok, [„Cornutus“ volna olvasandó?], a kik az lölköket az itélet előtt mindigárást be viszik az életre, mert nem értik, mi legyen az örök élet, Paradiocsomnak, nyugodalomnak híja az írás, ezt az oltár allyát. Mert Christus markába kezébe tartatunk mind itt, mint Paradiocsomba, ő fel támaszt a Credo szerint, az után be viszen az életre...“ (Jel. Aa, ad 6:9.).

Sztárai ellen e tárgyról vitairatot is bocsátott ki Méliusz.⁸⁶ A csak

⁸⁶ Erről a magyar nemzeti múzeumi Apponyi-könyvtárban őrzött töredékről I. Trócsányi Zoltán: *Egy XVI. századbeli nyomtatványtöredék*. Akadémiai Értesítő, 1914. 153—157. l és Zoványi Jenő Protestáns Szemle, 1917. 622. skk. l, valamint *A reformáció Magyarországon*, 1922. 433. lap. — Zoványinak föltétlenül igazat kell adnunk abban, hogy ez a töredék semmiképpen nem lehet Méliusznak eddig ismeretlen irata, *A halál könyve*. Arra nézve ellenben szerintem semmi okunk nincs a kételkedésre, hogy vajjon a töredék szerzője egyáltalában Méliusz-é. Az egyébiránt nemcsak evvel a vitakérdéssel, hanem „a váltáság árrával“ (antilytron) is foglalkozó töredék gondolatmenetében, fejtegető, vitatkozó, idéző és hivatkozó módszerében, stílusában és nyelvében egyaránt jellegzetesen méliuszi irat. A legnagyobb valószínűséggel ez lehetett az *A lélek könyve*, amelyre Méliusz a Jel. két helyén is így hivatkozik: „Szóltam erről... a Lélekről való könyvbe“ (K₁ ad 2:7) és „Szóltam erről... a lélekről való könyvbe“ (Aaa₂). Ugyane műve két helyén „A halál könyvét“ is említi (K₁ és Bbbb₂), amattól világosan megkülönböztetve, más tárgyak kapcsán. Mint erre (egy máskülönbön sok kérdőjellel ellátható cikkben Irodalomtörténeti Közlemények, 1926. 114. l.) Tóth János is rámutatott, bár a Jel. két fentebb idézett helye közül csak az utóbbit hozva fel, „A lélek könyve“ minden bizonnyal „A halál könyvétől“ különböző, önálló mű lehetett s azt a feltevést, míg kétségbevonhatatlan ellenkező tények meg nem döntik, alig lehet elutasítani, hogy a nemzeti múzeumi töredékben „A lélek könyvével“ van dolgunk.

töredékben ismert mű a fentebb már ismertetett gondolatokat szent-írásbizonyítékokkal gondosan megtámogatja, sok elmeélel s néhol igen talpraesetten védelmezi, az ellenkező álláspontot is bőven és elég tárgyilagosan vázolván. Elfogult egyoldalúságtól természetesen nem mentes a sokszor igen heveshangú fejtegetés, amely egy helyt annyira megy a saját álláspontja erőltetésében, hogy még Bullingert is maga mellett idézi tanunak, illetőleg kétségbevonja az ellenfélnek azt a jogát, hogy ő hivatkozassék Bullingerre. „IX. ellenvetés: Nám Bullingerus mongya, hogy nem alusznak a lelkek, purgatóriumba sem vitetnek, sem nem búdosnak itt az elő égbe, hanem mennyországban vitetnek. Decad. 4. Ser. 10. fol. 260. 262. — Felelet: Igaz nem búdosnak, sem alusznak, sem purgatóriumban ki nincs, csak a pápák hazutták, nem alusznak, hanem hisznek, vigyáznak, Istent dicsérik, nem alhatnak is, mert nincs arra természetek, s az égbe mennek, ott vannak, de csak hittel, rész szerint. Soha nem mongya azt sem Bullinger sem senki, hogy színről-színre, tökéletességgel az örök életben volnának. Hanem azt mongya, hogy várják a feltámadást, a boldogságot, a test feltámadását, Krisztus oltalmába nyugosznak, kiáltanak és kérnek bosszú-állást. Hamissan érti azért Sztárai Mihály itt egyebütt is efféle írást. Ha Ebr. 11. megolvsnája Bullingert, ott meg tanulhatnája. Avagy Phil. 1. Co. 13.“ — Meg kell állapítanunk, hogy Méliusz itt Bullingert erőszakosan foglalja le a maga tanujául, (a predesztináció kérdésében Bezával tesz így). Bullinger ugyanis éppen a *Sermonum Decades* idézett lapjain is (ugyan nem a 4., hanem az 5. Decas-ban, Zürich, 1552. 262. levél), de egyéb műveiben is nagyon világosan és részletesen kifejti azt az álláspontját (mely a II. Helvét Hitvallás XXVI. fejezetéből is közismert), hogy a lelkek „*a morte corporea protinus et in puncto vel in coelos deportari, vel demergi in tartara*“, és „*ratione verae fidei sequitur, animas quam primum corpore liberatae fuerint, aeternam felicitatem adipisci...*“ (Comp. Rel. Christ. 81. és 137. skk. I.). Ezt bizony semmiféle bizonyító mesterséggel nem lehet a Méliusz álláspontja mellett felhozni: a Bullingerre való hivatkozásban szemlátomást Sztáraiéknak volt igazuk. (Bullinger minden idevonatkozó fejtegetéséből nyilván látszik, hogy a rögtöni, teljes Krisztushoz jutás hangsúlyozását egyfelől a purgatórium, másfelől az anabaptista lélekaluvás, illetőleg lélekhalál tanával szemben való polémikus állásfoglalás indokolja nála, s mihelyt ez az állásfoglalás szilárdul biztosítva van, az örök élet fokozatainak feszegetését nem tartja szükségesnek).

Méliusz számára ennek a felfogásnak közvetlen forrása valószínűleg a Szegedi tanítása volt, akinél tömören kifejtve az egész tan megtalálható (L. C. 239. és 243. l.) s aki viszont ó-egyházi atyákon kívül Musculus és Vermigli Martyr Péter kommentárjainak egyes helyeire hivatkozik e tan erősségéül. Ugyanez a felfogása azonban erről a kérdéstről Kálvinnak is (Inst. III. kv. XXV. f. 6. §. v. ö. már Psychopannychiájában passim, Zimmerli-féle kiadás *Quellenschriften zur Geschichte des Protestantismus*. 13. Leipzig. 1932.), akinek tehát, mint az idézett helyeken bőven elolvasható, az volt Augustinusszal a véleménye: „*quendam esse animae profectum; qui non ad ultimam metam*

perveniat, usque ad diem iudicii“.⁸⁷ Kálvin azonban ebből nemcsak vitakérdést nem csinál, hanem még bölcsen figyelmeztet is: „de intermedio earum [sc. animarum] statu curiosius inquirere neque fas est, neque expedit. Valde se torquent multi disputando quem locum occupant, et an caelesti gloria iam fruuntur necne. [Célzás a skolasztikára, többek közt Aquinói Tamásra is, S. th. III. suppl. qu. 69. art. 2.]. Atqui stultum et temerarium est de rebus incognitis altius inquirere quam Deus nobis scire permittat... De loco non minus inepta et inutilis est quaestio: quando scimus non eam esse animae dimensionem quam corporis...“ (I. h.). Ugyanúgy a Lukács 24:25-höz: „De loco paradisi curiose et argute disputandum non est, nobis sufficiat, quicumque fide insiti sunt in Christi corpus, esse eius vitae participes, atque ita post mortem beata et recta quiete frui, donec in solidum patefiat Christi adventu, perfecta coelestis vitae gloria“ (Idézi Beza, Ep. theol. lib. un. 348. l.). Nem valószínű tehát, hogy Méliusz *egyenesen* a Kálvin idevágó fejtegetéseinek hatása alatt lett volna a lelkek sajátságos középállapota gondolatának elszánt védelmezőjévé; annál kevésbbé, mert viszont arról a tanról pedig, amely ellen Kálvin a Psychopannychiában hadakozik, t. i. az anabaptisták lélekalvási tanáról, önekik egy szava sincsen. A Psychopannychiát ugyan az előbb idézett töredék egy helyén említi (nem idézi!) — ez a kommentárok és az említett egyetlen (de nem is föltétlenül tőle magától eredő) Institutio-hivatkozáson kívül az *egyetlen* műve Kálvinnak, amelyre Méliusz tudtommal *cím szerint* hivatkozik! — azonban Kálvin ez ifjúkori művének irodalmi és teológiai hatását *a részletekben* egyáltalán sehol nem lehet megállapítani nála. Egyebekben is, az azonos gondolati tartalom mellett, a Kálvin tanítása a lelkek középhelyéről (paradicsom, Ábrahám kebele), egészen másként van beállítva az ő tanegészében s másként kifejtve és indokolva a részletekben, mint a Méliuszé: teljes tételszerűséggel és terjedelmesebben, polémikus éllel sehol nem is fejtegeti ezt Kálvin, csak alkalmilag terjeszkedik rá ki. Az, hogy e tanban megegyeznek, még nem teszi Méliuszt kifejezetten Kálvin-követővé; a közvetlen hatás Szegeditől és Szegedi útján egyéb svájci teológusoktól eredhetett.

Már Károlyi Péter, aki 1575-ben megemlékezik a Méliusz és Sztárai közt e kérdésről „nagy gyűlöléssel és az szenteknek botránkozásokkal“ lefolyt „visszavonás“ról, jól látta, hogy ez a vita meg lehetősé meddő. „Én nem ítélem, úgymond, hogy ez értelemben való különbség olly nagy dolog legyen, hogy az atyafiúi szeretetet fel boncsa és ezért botránkozásal az Ecclesiában nagy háborúság indíttassék“.⁸⁸

⁸⁷ Göhler A.: I. m. 60. l.

⁸⁸ Károlyi Péter: *Az halaltól, fel tamadasról*. (R. M. K. I. 116) Zs. Nagyon bölcsen mondja: „Csodálatos az embernek elméje ez megromlott természetben, hogy azoknak vizsgálására, és azoknak tudakozásában felette nagy kívánsága vagyon, mellyeket Isten el rejtett és mi nekünk ki nem jelentett; az kijelentett szükséges dolgokat pedig csak ingyen, illetni sem akarja“ (Zs).

Valóban így is van. Arról a Szentírás nyilván bizonyosságot tesz, hogy az üdvösség és az örök élet tökéletességébe csak a test föltámadása után jutunk; hogy viszont a boldog lelkek addig hol és milyen állapotban vannak, s az, ahol vannak, nevezhető-e már coelumnak, mennyországnak vagy nem, erről a kérdéstről nincs világos bibliai kijelentésünk, itt tehát a kegyesek nézetei szükségképpen mindig eltérőek lesznek — közös keresztényi és bibliai alapon is — egymástól s az emberi „curiositas“ a kelletténél merészebben is érvényesülhet. Azokat, akik a várakozó és reménykedő középállapot létezését hangsúlyozták és igyekeztek többé-kevésbé helytálló bibliai érvekkel igazolni, valószínűleg az is vezette az állásfoglalásukban, hogy viszont Róma a középkor óta („Benedictus Deus“ bulla XII. Benedektől, 1336) dogmatikus kötelezéssel állapította meg a tisztítótűzből kiszabadult lelkeknek már az utolsó ítélet előtt az Isten lényegének színről-színre való látásába és ez által élvezésébe s ennél fogva az örök életbe való eljutását („ex tali visione et fruitione eorum animae, qui iam decesserunt, sunt vere beatae et habent vitam et requiem aeternam... ante iudicium generale“. L. a Zimmerli-féle *Psychopannychia*-kiadást 88. l. jz. és 17. l. jz. — Kálvin ezzel ellentétben csak „fruitio promissae gloriae“-ről beszél „cum foelici laetitia“ és aeterna quies helyett „beata quies“-ről, s nyilván megmondja, hogy „omnia teneri suspensa, donec Christus appareat redemptor“. Inst. i. h. v. ö. *Psychopannychia* 60. l.: „Cuius [Dei] sensu [spiritus] interim fruitur, dum in spe beatae resurrectionis requiescit. Hanc requiem illi esse paradysum“. „Constat pacem eorum esse imperfectam.“ U. o. 45—46. l. stb. stb.). A római dogmatizált felfogást nem találta elég bibliai alappal bírónak a reformátor-teológusok egy része, bár határozottan nem hitvallási megosztás szerint, mert a lutheránus Sztárai, mint láttuk, egyetértett e kérdésben a lényegileg a római állásponttal egyező, de maga mellett bibliailag is érvelni tudó Bullingerrel. Viszont Kálvin és Méliusz lényegileg ugyanazt vallották e kérdéstről, amit Luther,⁸⁹ aki a maga idevonatkozó megnyilatkozásaiban — bár a kérdés tételszerű kifejtésébe, mozgató érdek és elegendő bibliai bizonyosság híján sohasem bocsátkozik bele — szintén megkülönbözteti az Űrban meghalt boldogok boldogságában az utolsó ítélet előtti

A saját véleménye: a megholt szentek lelkei *azonnal* a Krisztushoz mennek, de boldogságuk még nem teljes, mert várják a testbeöltözést. Tehát van „közép állapot“ (Z₁). K. szerint is, de „az szenteknek lelkek nem búdosnak sem földi paradysusba, sem fel az égbe, sem valami szurdékba, hanem, ugyanaz menyországba vadnak, holott az Jézus Krisztus vagyon“, ott azonban még „várják az több szenteknek öszve gyűjtéseket, és az ő testekkel egyetemben az megmondhatatlan dicsőségnek complementomát és beteljesítését tökéletesen“. Tehát „boldogságokat tökéletesnek nem mondhattuk“ (Z₁—A₂). Lényegileg a Bezáéval (l. alább) egyező, de a Kálvinéval sem mereven szembehelyezkedő felfogás, akikre mindakettőre, valamint egyéb „mostani üdőben való tudós emberekre“, úgyszintén Augustínusra hivatkozik is K. P.

⁸⁹ Hármójuk, valamint a ref. Musculus és a luth. Brenz e kérdésben való megegyezésére maga Méliusz is hivatkozik a töredékben!

előkészítő, várakozó és az utolsó ítélet utáni tökéletes fokot. (L. Köstlin: *Luthers Theologie*, II. köt. Stuttgart, 1901. 340. skk. 1.)⁹⁰

Méliuszról itt is, mint több más helyütt is, azt kell megállapítanunk, hogy bár a rábizott evangéliumi üzenet lényegét nem téveszti el szem elől, bizonyos másodrendű kérdésekre a kelleténél nagyobb súlyt vet, vitatkozó ösztönének és parancsoló hajlamának engedve. Ám őt úgy kell vennünk, amint van, és úgy látnunk meg benne a XVI. századbéli magyar léleknek talán leghatalmasabb, de mindenesetre leg-szerencsésebb kezű formálóját.⁹¹

⁹⁰ Melancthon, akire pedig Méliusz a töredékben szintén maga mellett hivatkozik, e kérdésre nem tér ki sem a *Loci Resurrectio*-fejezetében (CR. XXI. 524. skk. 925. skk.), sem a *Liber de Anima*-ban (CR. XIII. 172. skk.: *De immortalitate animae humanae*). — Karlstadt szintén vallott egy ilyen előkészítő túlvilági fokot, jellemzőleg egészen a tisztító tűzhöz közelálló meghatározással. Barge: *A. B. v. Karlstadt II*. Leipzig, 1905. 8—9. lapok. V. ö. az Erbkam H. W.: *Geschichte der prot. Sekten im Z. A. der Reformation*, Hamburg—Gotha, 1848. című műve 241. skk. lapjain található bő idézetekkel.

⁹¹ Meg kell jegyeznünk, hogy e hangsúlyeltolásban Méliusz nem állott egyedül. Emlékeztetünk arra, hogy a XVI. század vallási és teológiai harcainak egy jókora része éppen ilyen másod- vagy még alsóbbrendű kérdések körül forog. A lélekaluvás tana különösen az anabaptista és egyéb szekták körében nagy elterjedettséggel örvendett (egyébként a keresztyénségben magában is ősrégi tan!) s az ellene való hadakozás szükségszerűen idézett föl a lelkek másvilági állapotára vonatkozó egyéb kérdéseket is. Nem a Méliusz és a Sztárai bizarr egyéni hüperteológizmusa idézte tehát elő csupán ezt a vitát. A Beza egyik teológiai leveléből (*Rhutenorum et Lemovicum Ecclesiis*, kelt Genf, 1566. dec. 8. — *Ep. Theol. Lib. Un.*² *Ep. LXXXII*) hitelesen tudjuk, hogy pontosan ugyanazon időben, amikor Méliuszék idehaza leghevesebben vitatták ezt a kérdést, a Rouergue- és Limousin-vidéki francia reformátusok között is felbukkant egy, Bezától meg nem nevezett, „turbator“ (kilétének eddig többirányú kutatással sem tudtam nyomára jönni), aki a szentek segédmenek hatályosabbá tételére hirdette — pontosan ugyanazt, amit Méliusz, és tanításának igazoló tekintélyéül Kálvinra hivatkozott. Beza ezen fölhörödvé, erőnek erejével bizonyítani igyekszik említett levelében, hogy Kálvin tanításai e „turbator“ állításai mellett nem aknázhatók ki. (Lehet, Bezá az a körülmény is gyanúval töltötte el az ismeretlen tanító iránt, hogy az anabaptista lélekaluvásban a harmincas évektől kezdve, mint tudjuk, elsősorban Franciaországban merült fel s az ismeretlennél is ennek hatásait sajdíthatta! V. ö. Müller K.: *Kirchengeschichte*, II. 2. Tüb. 1923. 119. l.). Ez a bizonyítás azonban Bezának nem sikerül: a Kálvin álláspontja határozottan más, mint az övé, mert Beza nyilvánvalóan a Bullinger—Sztárai-féle állásponton van, amikor azt tanítja, hogy „eorum, qui in fide Christi moriuntur animos statim cum Jesu Christo capite suo colligi in paradiso, id est in coelis, quo nomine locum illum in quem prior Christus ascendit et hoc universo mundo superiorem intelligimus, nihil amplius de illo scrutati, ibique iam nunc reipsa frui aeterna illa ineffabili beatitae, sed pro suo modulo, tantisper dum rursus corporibus suis adiuncti, perfectissime glorificantur.“ Itt legföljebb a végső szavakban („sed pro suo modulo...“ stb.) van engedmény téve a Kálvin—Méliusz-féle fokozati felfogásnak s Beza, amikor Kálvint az ismeretlen „turbator“-ral szemben ennek ellenére a maga pártjára vonta, nem kevesebb erőszakossággal járt el, mint Méliusz, amikor a Bullinger nézetéből akarta kiolvasni a magáét. — Pázmány is foglalkozik Kálvinnak idevonatkozó tanításaival s belső ellenkezést vél felfedezni köztük, t. i. az örökkévalóság dicsőségébe való fokozatos és rögtöni eljutást tanító nyilatkozatai egy-kepen vannak szerinte Kálvinnak. *Összes Munkái*, Magyar Sorozat II. Budapest, 1895. 761—762. l.

6. Függelék; befejezés.

Méliusz teológiai politikájának és közgazdaságtanának a Kálvinétól eltérő, annál sokkalta konzervatívabb voltára *Szemponatok a magyar „kálvinizmus“ eredetének vizsgálatához* című dolgozatomban (Századok, 1934.) mutattam rá.

Itt kell még megjegyeznünk, hogy Méliusznak a bibliai kánonnal szemben elfoglalt álláspontja is fölöttébb különbözik a Kálvinétól. A Zsidókhöz írt levelet határozottan a Pálénak tartja, ellentétben a reformátori teológusok, elsősorban Luther, Melancthon és Kálvin uralkodó felfogásával (lehet, hogy a Szegedi és Bullinger hatása alatt, l. pl. a II. H. H. XI. XVI. fejezeteit, de főképpen az őt sok egyéb tekintetben is jellemző hagyománytiszteletből). A kánon tartalmára nézve bizonytalanságban van: amíg Kálvin már az 1559-i *Confessio Gallicában* (III. cikk) a ma is érvényes szabatos jegyzékét állítja föl,⁹² az apokryphusok teljes kizárásával, az ó- és újszövetség kánonikus iratainak, addig Méliusz nemcsak feltűnő pongyolással adja a DH-ban a maga kánonjegyzékét (pl. Judást kihagyja belőle, lehet, lutheránus hatásra, akikenél ez az irat, a Héb., Jak., 2. Pét., 2. Ján. és Apokalypsissal együtt a XVI. században sokáig állt apokrifusgyanú alatt s legfeljebb, mint „deutero-canonicus“ szerepelt⁹³), hanem a mellett következtetlenül is; mert amíg a DH-ban (C₄) az apokrifusokat általában s egyes név szerint elsoroltakat különösképen is elvetendőeknek ítél, — így a Tóbit könyvét is! — *másfelől maga is nem egyszer érvel és „bizonyít“ apokrifusokból vett idézetekkel vagy rájuk való, a helyet megjelölő utalásokkal.*⁹⁴ Így éppen Tóbitra hivatkozik magában a DH-ban is (C₂ C₃ H₃), azután nagyon sokszor, különösen a szentháromságtani vitában, Bárúkra⁹⁵ és másokra (a Jelenések-kommentárban Énőkre is E). E miatt a II. gyulafehérvári hitvitán Dávid és Blandrata részéről nagyon kemény támadásban is részesül (*Brevis Enarratio Disp. Alb. Gyulafehérvár, 1568. R. M. K. II. 111. L₄ T₂ Z, v. ö. Az egy ő magától... T₄*); — bár Dávidéknak sem tiszta ebben a kérdésben az álláspontjuk, mert ők a *Brevis Enarratio*-ban még azt is kétségbevonják, hogy a Példabeszédek könyve kánonikus (D₄ N), viszont a Salamon Bölcseségéből maga Dávid is érvel (D₄ F₃), amit azonban Méliusztól, amikor ő is megtette, Blandrata rossz néven vett (X₂—X₃). Méliusz a Salamon Bölcsesége kánoni voltát Hieronymusra hivatkozva próbálta megvédeni, de ezért meg Dávid támadt rá, kimutatva, — helyesen — hogy Hieronymus Bárúkot teljesen elveti, a Sapiientiát pedig több más

⁹² Ritschl O.: *Dogmengesch. des Protestantismus*. I. Leipzig, 1908. 71. l.

⁹³ Heppe i. m. I. 229. 244. skk. 254. l. Ritschl i. m. I. 131. l.

⁹⁴ Néha Szegedi is, pl. 4. Esdrásból L. C. 571. lapon!

⁹⁵ Bárúkból különben ifjabb korában néhányszor Kálvin is idézett, bár kánonikus-voltát eleitől fogva kétségesnek látta, utóbb teljesen el is vetette. L. Warfield B.: *The literary history of Calvin's „Institutes“*. Presbyterian and Reformed Review, 1899 : 206. l. — Pl. Inst. 1536. Op. Sel. I. 96. l. — Ugyanekkor még a Zsidókhöz írt levél szerzőségével szemben elfoglalt álláspontja is bizonytalan.

könyvvel együtt csak „ad plebis aedificationem, non ad auctoritatem dogmatum Ecclesiasticorum confirmandam“ valónak tartja (Z. — Dávid csak annyiban nem pontos, hogy a „Prologus Galeatus“-t emlegeti, mely azonban nem a Jeremiás- és a Salamon-fordítás, hanem a 4 libri Regnorum előszava).⁹⁶

*

Valamennyi fejtegetésünk summájaként majdnem szóról-szóra alkalmazhatjuk Méliuszra azt az ítéletet, amellyel Ritschl O. a magyar kapcsolatokkal is bírt és Szegedit, tehát közvetve alighanem Méliuszt is, nyilvánvalóan teológiai befolyásolt nagytevékenységű *Musculus Farkas* (1497—1563) teológiatörténeti értékét és helyét megállapítja: „Tanítása egy, a maga nemében elismerésreméltó, református jellegű állandogmatika, amely, éppúgy, mint már a Bucer teológiája is, közep-arányosa a wittenbergi reformátorok és a Zwingli nézeteinek, s Kálvintól, úgy látszik, még egyáltalában semmi jellegzetes hatást nem kapott“.⁹⁷ Méliusz Péter a szó történeti és teológiai értelmében még nem „kálvinista“ teológus, — egyes, közvetlenül vagy inkább közvetve hozzászívárgott kálvini hatások ellenére sem, — de erős-keményen *református* teológus, akiben a nagy Kálvin-utód Beza, minden jóindulatú kritikája mellett is, szívesen és méltán látta a maga szellem-rokonát és fegyvertársát. Bizonyára ugyanezzel az érzéssel nézett volna Méliuszra — ha egyáltalán a szemhatárába kerül vala, aminek eddig nyoma nincs — maga Kálvin is.

Dr. Révész Imre.

⁹⁶ Realenzkyl.³ I. 627. és 642. l. III. 39. l. (Schürer és Nestle cikkei).

⁹⁷ I. m. III. 250. l. — V. ö. u. o. 250—254. l. Aretius, Laski, Hyperius Kálvintól távolmaradását! Pedig ezek is mind erős református teológusok.

Az új magyar műzene.

Bár a magyar dalos fajta és nagyszerű a nótakincse, műzenéjének fejlődése tulajdonképen csak századunk fordulópontjával esik egybe, tehát alig ötven-hatvan éves. Zenei életünk addig fejletlen volt, a magyar tömegek nem érezték szükségét az igazi koncertmuzsikának. A szabadságharc után, a hetvenes években indult meg Magyarországon olyan gazdasági fellendülés, melynek hatására városai fejlődni kezdtek. Ezzel párhuzamosan a kulturális színvonal rohamos emelkedése mutatkozik. Zenei élet viszont csak ott fejlődhetik, ahol közönség van, mely a komoly zenét kultúr-szükségletnek érzi.

A nyolcvanas években a nagyobb magyarországi városoknak még német nyelvű az a lakossága, mely a zenekultúra iránt érdeklődik. A németek azok, akik a házi muzsikát úgy ahogy istápolják. A német családok muzs káló kedve tovább ültetődik a magyarosodó nemzedékben. Minthogy tanítóknak nagy a hiány, külföldről, Ausztriából, Németországból és Csehországból hívtak muzsikusokat. Ezeknek kezébe került a magyarországi zenetanítás. A magyarosodó német nemzedék a művelődő magyar elemekkel állandóan érintkezik, így új és új tömegek nőnek a zene iránti érdeklődés szellemében. Közönség teremődik, mely egyelőre csak érdeklődik, és ha maga otthon nem is muzsikál, szívesen jár oda, ahol komoly zenét lehet hallgatni.

Ez a nemzedék, mely már magyar iskolában nőtt fel, magyar dalt hallott dajkájától és cigány mellett mulatott, olyan tényezővé vált, mely örömmel fogadta a hangversenyek műsorain a magyaros ízű műzenét. Az 1848-as szabadságharc után a nemzeti öntudat ébredése alkalmas talajt nyújtott a nemzeti muzsika fejlődésére.

A német klasszikus és romantikus mesterek néha exotikumból szívesen nyúltak magyaros témákhoz. Így Haydn a G-dur Trióban a Rondo all' ungheresében és a D-dur zongoraverseny utolsó tételében; Beethoven az István Király nyitányában; Schubert a Marsch hongroiseban; Brahms a Trio op. 87. lassú tételében; Zongoranégyesének, (op. 25.) utolsó tételében; Cigánydalokban; a Magyar táncokban stb. Berlioz: a Damnation de Faust utolsó tételében, ilyen magyaros feldolgozást nyújt. Ez a jelenség azonban még nem céltudatos és csak elvétve jelentkezik. A milleneumi ünnepek előtt, majd közvetlenül utánuk, főképen Budapesten, de vidéki nagyobb városokban is az elmagyarosodott és tisztán magyar polgárságnak már olyan rétegével találkozunk, amely érdeklődik a komoly hangversenyek iránt. A művelődési központokban kitermelődött a hangversenyre járó közönség. Világhírű művészek kezdenek a városokba ellátogatni. A magyaros komoly zenének már van közönsége.

Erkel Ferencz megírja első operáit és az ismerős hangok német köntösben nagy sikert aratnak. Jellegzetesen német muzsika-szerkesztés ez, magyaros dallamokkal teletűzdelve. Egyrészt a sikereken félbuzdulva, másrészt egy nemzeti zenekultúra ösztönszerű vágyától áthatva, olyan romantikus zeneszerzők szólalnak már meg, akiknek műveiben túlsúlyba kerül a magyaros dallam, de akiknek mind a formakészsége, mind az összhangszerkesztése tipikusan német. Ezeknek a műveknek hangulata rokonságot mutat a cigányos nótázással. Nem hittel, meggyőződéssel szerkesztett munkák ezek, hanem szubjektív akarással kitermelt szerzemények. Minthogy egyik-másik mű külföldre is elkerült és sikert is aratott, a magyaros zeneszerzés divatossá vált. Ennek a romantikának irálya zenekultúránkban ma is képviselve van. Megindítói a nyolcvanas években az országba került német komponisták, s továbbfejlesztői ezeknek magyar tanítványai. Kétségtelen, hogy az idegen mesterek akartak és tettek valamit a magyar zenekultúra fejlesztése érdekében. Ezért nagy hálátlanság lenne, de nem is lehet őket e hallgatni.

A magyaros romantika egyik külföldön is legheiresebb képviselője Liszt Ferenc. Halhatatlanok az érdemei zenei életünkben. Liszt Ferenc legjelentékenyebb műveiben a magyar elemeknek nyomát sem találjuk. Művészete tipikusan német volt, és rapszódiai, bár ezek sokban hozzájárultak népszerűségükkel, hogy a külföld figyelmét felénk irányítsák, jelentéktelenebbek többi műveinél. Azonban az ő szárnyai alatt nőtt nagygyá egy egész komponista- és zongoraművész nemzedék. Elsősorban ebben rejlik halhatatlan érdeme a magyar zene szempontjából. A magyaros romantikus stílust követő tanítványai közül legjelentékenyebbek voltak: Ábrányi Kornél, Aggházy Károly, Beliczay Gyula, Gaál Ferenc, Juhász Aladár, Mihalovich Odön, Mosonyi Mihály, Reményi Ede, Szendy Árpád, báró Végh János és gróf Zichy Géza. Egy egész zeneszerző nemzedék került ki Nikolich Sándor és Horváth Attila kezei alól is.

A magyaros romantikus irálynak zászlóvivői voltak és mint ilyenek megemlítésre méltók zenénk fejlődése szempontjából: Joachim József (hegedüverseny magyar irályban), Császár és Doppler (operák), Huber Károly (hegedü ábrándók), Ridley Kohne (szalon darabok), Bloch József (hegedüverseny, ábránd 2 hegedüre és zenekarra, vonósnégyes), Nachez Tivadar (cigányfantáziák), Volkmann Róbert (szimfonikus költemények), Farkas Odön (operák, kamarazene, dalok), Major J. Gyula (szimfonikus művek, kamarazene), H. Koessler (magyar táncok), Popper Dávid (rapszódiai), Szendy Árpád (zongoradarabok, vonósnégyes).

Ennek a romantikának késői virágai a mai zeneszerző nemzedék műveinek nagyrésze. Közéjük sorolhatók: Hubay Jenő, Kónig Péter, Szabados Béla, Lavotta Rezső, Butykay Ákos, Antalfy Zsirus Dezső, Weiner Leó, Radnay Miklós, Radó Aladár, Siklós Albert, Dohnányi Ernő szerzeményei. Néha nem is tartoznak legértékesebb műveik közé a magyaros irányiak. Más-más nyugati nemzet zenéjével kereszteződött iskolájuk, de mindnyájan egyeznek abban, hogy formaszervezési módjuk, irányuk és összhangképzésük idegen. Nem fontos, hogy német, francia vagy orosz szerzők voltak-e rájuk nagyobb hatással, de kétségtelen, hogy magyaros elemeket kényszerítettek idegen formába.

Bárha közülük némelyik kétséget kizárólag jelentékeny zeneszerző és bár mindegyik rakott műveivel egy téglát a magyar zene oltárára, mint zeneszerzők nem képviselik gyökereiben a nemzeti műzenét.

A zenei romantika kifejlődésének nagy lökést adott az a körülmény, hogy a zenei kultúralet fejlődésével a század fordulóján megépítik az operaházat, ennek európai színvonalú zenekarából megalakul a Filharmóniai Társaság, az intim zene művelésére pedig kamara-együttesek születnek (Hubay—Popper; Táboroszy—Borzaga; Grünfeld—Son; Kemény—Schiffer-quartettek, Thomán—Szigeti—Vikár trió). Zeneiskolák alakulnak, a zenekritika komoly rovatává válik az újságoknak és ezzel mindinkább nő, nevelődik a zene iránt érdeklődők tömege. Minthogy a hangversenyeken a némettel kevert nevelés alatt álló, hangversenyt látogató közönségnek német muzsikát kellett adni, minthogy a német kultúrának voltunk ugyanis a jobbágyai és mivel német mesterek nevelték az új komponista nemzedéket, egészen kézenfekvő volt, hogy zeneszerzőink a német stílus irányában fejlődtek. Ez annál is inkább természetes volt, mert hiszen ez az irány nem kisebb mestereket adott a világnak, mint Bachot, Händelt, Haydnt, Beethovent, Mozartot, Brahmsot, Schubertet, Schumannnt, Mendelssohnt, Wagnert, vagy Lisztet. Ezeknek hatásától pedig egyik komponista sem tudott szabadulni. Így a nyugati formába és technikába öltöztetett szerzemények, még ha értéküket a ténylegesnél többre becsüljük, jelentősek lehetnek ugyan a magyar zenekultúra fejlődése szempontjából, de nem jelentették és ma sem jelentik műzenénk hajnalát.

Hogyan is fejlődhetett volna ki önálló magyar zeneművészet, amikor nem volt nemzeti élet sem. Évszázadokon keresztül viaskodott az ország a némettel, s harcolt a török ellen. Végigszenvedte a népvándorlást, a török hódoltságot és az osztrák elnyomást. Egyik korszak sem kedvezhetett a komoly muzsika fejlődésének. A nemzeti ébredés hajnalhasadása összeesik az 1867-es kiegyezéssel; a magyar zene akkor kezd hozzákapcsolódni a nyugati zenekultúra eredményeihez.

A német, cseh és északi népek zenéje ez alatt evolúciónálisan fejlődhetett. Így népdalukból lépésről-lépésre évszázadok alatt nőtt ki nemzeti zenéjük, amely beteljesült egy Beethovenben, fordulópontjához jutott egy Dvorákban, Smetanában, Griegben és Verdiben. E népek hangsorrendszere azonban fejlett volt és azonos a nyugat dur-moll skálájával. Megvolt tehát fejlődésüknek a természetes adottsága a nyugat szépen kifejlődött zenekultúrájába való gyors bekapcsolódáshoz. A magyarokéhoz hasonlatos az orosz nemzeti zene problémája is. Nyugati értelemben kiválóak, a hangversenytermekben ünnepeltek a zeneszerzőik, Borodin, Liadow, Glasounow, Tschaikowszky, Rimszky-Korszakow, Muszorgszky, de ők is a német és francia iskolába ragadtak bele. Olyan erősen ráverte a két nyugati iskola bélyegét az orosz zeneszerzőkre, hogy nem bírnak saját fajuk adottságainak útjára lépni, és nem tudnak önálló, tiszta orosz nemzeti zenét teremteni. Nemzetközien ismertek és játszottak a muzsikusaik, de nem képviselői az igazi orosz műzenének. Csak oroszos romantikus műzene az övék, de nem klasszikus értelemben orosz nem-

zeli. Mintha utolsó műveiben Sztrowinszky mutatná az irányt, ahonnan nemzeti zenénk forrását keresniök kell. Talán ki fogja tudni tépni magát a francia iskola hatása alól és rá fog tudni lépni arra az útra, mely az irányt mutatja az orosz nemzeti klasszicizmus felé. Megvan hozzá a tehetsége, mert egyike fajtája legegységesebb és legtehetségesebb képviselőinek.

A romantikus magyar zene mestereinél a zenei formák minden fajtájával találkozunk: operák, nagy zenekari művek, hangszeres szerzemények: versenyművek, szonáták, ábrándok, szalon darabok, dalok, karkompozíciók, misék, oratóriumok. Kisebb számban kamarazene szerzeményeket is találunk közöttük. Nagyjában szóhoz jutnak a budapesti operaházban, a filharmonikus zenekar műsorán és a kamarazene estéken. Házi zenélés is folyik, bár ez korántsem olyan nagy mértékben, mint a nemzeti zene szempontjából kívánatos volna. Egy nemzet zenekultúrája házi muzsika nélkül gyökértelen.

Közvetlenül a háború előtt zenei életünknek már oszlopos opera- és hangversenyjárom közönsége van. A külföldi művészek, a nagy énekesek, idegen zenekarok, a magánhangszerek világnagyságai és a híresebb kamaraegyüttesek rendszeresen szerepelnek a nagyobb városokban. A hangversenyélet virágzik. Waldbauer—Temesváry—Molnár—Kerpely vonós-nyegyest alakítanak, művelik a közönséget, hozzászoktatják a magányos zene élvezéséhez, sorozatos estélyeket adva a kamara-zeneirodalom legjobb régi és új mesterműveiből.

1.

A XX. század első éveiben a hangversenyek műsorán új és szokatlanul különös szerzeményeivel ezt a két új nevet tanulja meg a közönség: *Bartók Béla és Kodály Zoltán*. Erősen emlékeztetnek az impresszionistákra és nagyon elütnek a hangversenyeken hallható zeneművek hangjától. A közönség rokonszenvvel fogadja őket. Bartóknak Kossuth-szimfóniájával és I. Szitjével nagy a sikere. Már Kodály első vonósnyegyését, zongoradarabjait és dalait (op. 1., op. 2. Sír felirat) vegyes érzelmekkel fogadja a sajtó. Béli Izor, az egyik legtekintélyesebb pesti zenekritikus, például így végzi kritikáját: „Kot-kot-kot-kot-kot Kodály, Zoltánka ne komponálj”. Később műveiknek otthon nincsen sikerük. Bartók és Kodály azonban nem kedvellednek el sem a közönség, sem a sajtó magatartásától. Ez a két komoly készületségű, nagyműveltségű, mély etikai érzéssel megáldott tehetség, igazuk teljes tudatában, felelősségérzettel járták az utat, melyet maguk elé tűztek. A külső siker nem izgatta őket, kárpótlásuk egyelőre az alkotás gyönyöre volt.

A romantika, a szubjektív érzelmek kora már semmi újat nem tudott hozni. A késő romantikusok, az impresszionistákkal és posztimpresszionistákkal, elvesztették a talajt maguk alól. Az egyéni érzelmek tolmácsolása minden lehető fortéllyal, a hangszíneknek állandó keverésével, a formáknak nyakatekerésével teljesen destruálta a zenét, mely így zsákutcába került. Ebből a hiánklüli zenei kánkánból csak friss vér csapolásával, új, szabatos, kiegyensúlyozott, biztos alapokon nyugvó formákkal, új klasszicizmussal juthat konstruktív útra a zeneszerző. Bartók

és Kodály ösztönösen megértették, hogy teljesen szakítaniuk kell a romantizmussal, gyökerestől kell tőle elfordulniok s olyan új utakat kell keresniök, melyek a műzene fejlődésének biztos lehetőségét hordozzák magukban. Két irányban kellett e végből dolgozniok: 1. fel kellett keresniök az igazi paraszti népdalokat s meg kellett állapítaniok azoknak a formai és tartalmi lényegét; 2. olyan egyéni és mégis sajátos formát kellett találniok, mely a paraszti dalok tartalmának megfelel.

Az ősi népdalok alapszerkezetéből, előadásmódjából indultak ki, azok igazi hangulatát lesték el. Ha a paraszti dalban rejlő konstruktív erőt teszik műzenéjük gerincévé és ennek a tartalomnak megérik a formáját, akkor friss elemekkel, eredeti mondanivalókkal, új klasszicizmushoz vezető útra térhetnek.

Adva volt a kiapadhatatlan paraszti ősi nótakincs, melyet lényegében kellett megfogni és azt a lényegét kellett formába önteni. Ehhez két olyan aszkéta, mélyhitű zenei proféta kellett, mint amilyenek Bartók és Kodály. Ők vállalkoztak arra, hogy a klasszikus magyar nemzeti és nemzetközi jelentőségű zene ariadne fonálát megkeresik. Oda fordultak tehát, ahol a dal a maga legszűzibb formájában megmaradt: a paraszthoz.

Kodály Zoltán mondta egyik előadásában: „Nincs a magyarnak az a rétege, annak egy élménye, hogy ne hagyott volna nyomot benne a népdal. Ezért: az egész magyarság lelkének tükre. Nálunk még 300 éve ugyanaz a dal zengett várban, kunyhóban. Azóta a város rombadőlt; ha áll, lakója idegen, vagy hűtlen lett a magyar dalhoz. Megőrizte a régi kincseket, diszruhákat, fegyvereket. A dalt abbahagyta. A kunyhó hű maradt, megőrizte a kincs értékesebb felét: a lélek ősi butorzatát. Az egész magyarságét, a magáét is, azt is, amit fölülről kapott. Amit 300 éve az Esterházy-palotákban daloltak, azt ott már nem tudják. De tud még belőle Szalai Zsuzsa, kis töpörödött öregasszony, Kolon nevű kis zoboraljai faluban. Tudnak öreg harisnyás székelyek. A falu megmentette a tradíció folytonosságát. A mi dolgunk átvenni tőle és tovább ápolni. A tűznek nem szabad kialudni.”

Bartók Béla és Kodály Zoltán bejárják az ország különböző részeit. Gyalog, szekérrel keresik fel a falvakat és a legöregebbeket énekeltetik a fonográfba, Lekóttázzák az énekeket, ahogy a néptől hallják, ellesik az előadásmódját, a népdalok hangulatát, vagyis mindazt, ami a szűzi népdal igazi sajátossága. Fáradságos munkával összegyűjtenek vagy 8000 eredeti népdalt és megtalálják sok ismert dallamnak eredeti ősi formáját. A népdalokat tanulmányozva, rájönnek, hogy a magyar népdal gerince az a közös primitív hangsor, mely eltér a nyugateurópai dur-moll skálától. A magyar zenének meglévén a maga skálája, felesleges azt a fülünk által megszokott és beidegzett dur-moll rendszerbe szorítani. Csak saját póre valóságában kell a paraszt-zenét megfogni, gyökereibe kell a zeneművészet eddigi eredményeit beoltani, egyéni köntöst kell neki adni és ez a zene élni fog és csillogni a maga eredetiségében.

Kodály és Bartók muzsikáját sikeresen támogatta az a véletlen körülmény, hogy velük csaknem egyidőben komoly külföldi tudósok

jöttek rá arra, hogy a dur-moll hangrendszer ki van használva. Ugyanakkor sűrűn találkozunk olyan megállapításokkal, hogy a nyugateurópai zene kiélte magát és új skálarendszerekkel kellene megújítani. A háború utáni első években a külföld felfigyel a két zeneszerző alkotásaira. Örömmel, lelkesedéssel üdvözli őket. Az egész világ zenekörei figyelemmel kísérik munkásságukat, ma már mindenütt játsszák szerzeményeiket. Teljes a közönség- és sajtósikerük. A két zeneszerző Nyugateurópa új, ünnepeelt egyéniségeivé vált.

Miután a nyugati közönség és előadók is túl voltak telítve a régi hangrendszer által nyújtott lehetőségektől, érdeklődéssel és megérteni akarással kísérték az új mondanivalókat. Ők már megéreztek az új tartalmi és formanyelvet, mely Bartóknál és Kodálnál jelenkezik. Ezzel szemben a magyar közönség a háborút követő első években még mélyen benne él a nyugati zene eredményeiben. Nem elég erősek az új zene befogadására, nem érzik meg, hogy mi a lényege, melyek az esztétikai értékmérői ennek az újszerű zenének.

1900—1925 között friss nemzedék nő fel. A muzsikuskok, akik nagyrészt Kodály- és Bartók-tanítványok, valamint a hangversenyt járó ifjúság már teljesen mellettük van. A régi kritikuskok felváltják a fiatalok, akik már értik az új zene hangját (Tóth Aladár, Jemnitz Sándor, Szelényi István, Molnár Antal, Sauerwald Géza, Fábíán László, Paulovics Géza, Péterfy István, Lányi Viktor, Juhász Vilmos, Frid Géza, Telegdi Bernát, Spitzer Pál, Árokháty Béla, Strasser István), a zene- és énekarok élére új fiatal erők kerülnek (Vaszy Viktor, Ferencsik János, Ormándy Jenő, Bárdos Lajos, Borus Endre, Kerényi György, Karvaly Viktor, Ákom Lajos, Ádám Jenő). A zenetudomány új erőre kap, az elméleti zenének is komoly tudósai, esztétikusai nőnek fel. (Bartha Dénes, Révész András, Szabolcsi Bence, Major Ervin, Tóth Aladár, Kovács Sándor, Prahács Margit, Molnár Antal, Szelényi István.) Ma már egész művészgárda terjeszti hangversenyein Bartók és Kodály szerzeményeit. Zongoristák, mint Dohnányi Ernő, Kentner Lajos, Engel Iván, Szatmáry Tibor, Kósa György, Sándor René, Fischer Anny, hegedűsök, mint Szigeti József, Telmányi Emil, Székely Zoltán, Gertler Endre, gordonkások, mint Földesy Arnold, Hermann Pál, Palotai Vilmos, Kerpely Jenő, énekesek, mint Bazilidesz Mária, Molnár Imre, Székelyhidly Ferenc, Rözler Endre, Palló Imre és kamaraegyüttesek a Waldbauer—Róth—Lehner—Gertler—Amár—Hauser—Végh—Melles—Indig primhegedűsök vezetése alatt álló vonósnégyes társaságok állandóan műsoron tartják Bartók és Kodály műveit és népszerűsítik őket az egész világon. Bartók és Kodály ma már nem megértetlen proféták, hanem az új műzene mesterei, akik irányát szabták meg az egész új magyar zenekultúrának. Alig van a mai zenei életnek olyan megnyilatkozása, amely mögött ott ne találónk a két mestert. A fiatal komponista nemzedék legjava az ő árnyékukban nőtt fel. Az új zene reménysegei: Kósa György, Lajtha László, Kerényi György, Frid Géza, Bárdos Lajos, Kelen Hugó, Kadosa Pál, Ádám Jenő, Szabó Ferencz, Szabó Endre, Seiber Mátyás és mások az ő szárnyaik alatt váltak a magyar műzene közkatonaivá. Ők már könnyen tanultak meg azon az úton járni, melyet Bartók és Kodály vágtak a zenei

vadonban. A fiatal gárda keresi és meg is fogja találni a saját útját, mert tudást, hitet, szeretetet, mély meggyőződést raktak tarsolyába.

Bartókot és Kodályt általában együtt szokták emlegetni, pedig lényegében teljesen elütő a két mester munkássága. Közös a művészetük alapelve, közös a cél, melyet el akartak érni. Mindketten az ősi paraszt dalokból indultak ki és mindketten a magyar műzene alapjait akarták megteremteni. Minthogy egyéniségük merőben ellentétes, muzsikájuk is teljesen eltérő.

Kodály Zoltánról Bartók mondta a legtalálóbbat egyik tanulmányában: „Kodály művei: hitvallomás a magyar lélek mellett. Különös magyarázata ennek, hogy Kodály zeneszerzői tevékenysége kizárólag a magyar népzene talajában gyökerezik. Belső oka pedig Kodály rendíthetetlen hite és bizalma népének építő erejében és jövőjében“. Valóban kettőjük közül Kodály a nemzetibb. Kodály fajtájának minden küzdelmét összefoglalja műveiben. Jelképe ez a művészet annak, hogy a nemzet hatalmas küzdelmeiben is megállott a talpán és magyar maradt. Kodály zenéje az étellel tud kapcsolatot teremteni, élénk tárja annak minden szépségét és rátságát, Minden műve fölényesen világító kultúra. Szabó Dezső írja egyik tanulmányában: „Kodály a mai magyar szellemi életben a legnagyobb örömöm és legnagyobb igazolásom, mert a magyarság annyi, mint a magyar paraszt. A magyar paraszt őrizte meg a magyarság ősi arcát, a magyar géniusz minden értékét és erejét. Ebből a formátlan márványtömerdekből: a magyar parasztból kell kifraggnunk az egész magyar jövőt. Az igazi magyar zeneművészet Kodályval és Kodályékkal kezdődik“.

Kodály művészete maga a pörére vezektetett élet. Ez a zene tükre a magyarság történelmének, szenvedésének és egész létének, benne van sorsának teljes tragikuma. Zenéje összefogóan nemzeti, mert éppen úgy a parasztságé, mint a szellemi elité. Kodály zeneszerzői tevékenysége: küzdelem a nyugati méretű, de magyar zenekultúráért. Ezt a küzdelmet csak az tudta végigharcolni, akit olyan erős szeretet fűz népéhez, mint amilyen Kodályé. Ő a nép egész életét, multját és jövőjét a falusi viskókból a hangversenyterembe viszi és meggyőzően érzékelteti a falusi tájat, a falu életét, levegőjét minden örömeivel és minden fájalmával. Hangokba öntötte fajtája igazi kedélyét és olyan formát teremtelt, olyan keretbe foglalta, mely ennek a kedélynek őszinte hitelességét meggyőzően tudja kifejezni.

Kodály Zoltán a paraszti népdal alapszerkezetéből, előadásmódjából, kedélyéből indult ki, annak igazi hangulatát leste el. A népdalban rejlő konstruktív erőnek a lényegét teszi a műzene gerincévé és zseniálisan alkotja meg ennek a formáját. Minden hangja fajtája iránti határtalan szeretettől van átitatva. Szerzeményeiben nem tör előre ugrásszerűen, forradalmian, hanem legyűri, ledesztillálja a nyugateurópai zene eredményeit, felhasználva ennek a zenének egész technikai készletét. Hozzákapcsolódik a nyugati impresszionista és posztimpresszionista stílushoz, magába olvasztva mindent, ami Bachtól, Beethoventől az expresszionistákig a nyugateurópai zene lényegét tette. Míg azonban a nyugateurópai késő romantika a mesterségbeli készség tökéletességével

birkózva, lazán összekapcsolt részleteket volt csak képes teremteni, addig Kodály ezen részleteknek összefogására tökéletes formát teremt s ezzel válik az új zene klasszikus irányának megindítójává. Kodály tehát az ősi paraszti népdal lényegét, hangulatát a nyugati zene tökéletes technikájával új, eredeti formába olvasztja.

Kodály Zoltán halkszavú, bensőséges művész. Munkái a kamaraművészet stílusát képviselik. Munkásságának igazi keretet nem a hangversenyterem, hanem az intim szoba nyújt. Ezért mondhatjuk róla, hogy tulajdonképpen a magyar kamarazene-stílusnak a megalapítója. Klasszikus forma-művész: mondánivalóit tömören, egységesen, gazdaságosan, gondosan, egyszerűen és egyéni módon fejezi ki. Klasszikus típus: visszatekint és egyszerűsíti mindazt, amit a zene eddig tartalmilag és szerkezetileg elért. Ezért konzervatív más újabb zeneszerzőkhöz viszonyítva. Debussy nem tudta mondánivalóit klasszikus formába önteni, elveszett a részletekben. Ezzel szemben Kodály formát is teremtett. Kibővítette a nyugati romantikus irány tartalmát, megfüröszttötte az eddigi eredményeket a népdal friss elemeiben, új hangulatában és ennek a tartalomnak adott eredeti formaköntöst. Kodály elindította az új zenei áramlatot és majd jönni fog egy zenetítán, aki ezeket az új elemeket megszűri és összefoglalja, aki ezt a megindított klasszikus irányt, mint egy új Beethoven betetőzi. Kodály Zoltán azonban csorbítatlanul fog állni a lángelmék sorában, mert művészet a magyar klasszikus műzene hajnalát jelenti. Ő adta meg azt az alapot, amelyen haladni lehet és kell. Nemcsak megvetette alapját a klasszikus magyar műzenének, hanem azt a zene-művészet nemzetközi értékei közé helyezte. A paraszttzenéből művészetet teremtett.

Kodály szűkszavú lírikus, aki még a tágabban értelmezett nyugati dur-moll tonalitásban dolgozik és annak egészen modern összhangtechnikáját használja fel. Alig jut túl a postimpresszionisták hangzatechnikáján, ellenpontkészsége pedig hangzataiból nő ki. Keveset szerzett, de amit megírt, minden hangjában lelkiismeretesen, alaposan megfontolta. Első vonósnégyesében op. 2. (1908) először szólal meg az új kamarazene stílus, Kodálynál egészen szokatlan bőbeszédűséggel. Második vonósnégyesében op. 10. (1916—1918) már érvényesül a klasszikus gazdaságosság elve; ez már csak a leglényegesebbet mondó formaművész megnyilatkozása. Az op. 4. (1909—1910) gordonka-zongoraszonáta, valamint az op. 8. (1915) szonáta magán gordonkára a csellóirodalom legértékesebbjei közé tartozik. A hegedű-gordonka Duó (op. 7. 1914) és szerenád 2 hegedűre és brácsára (op. 12. 1919—1920) igazi klasszikus értelemben vett házimuzika. Dalai (op. 1., op. 5., op. 6., op. 9., op. 14.), továbbá ének és zongorára írt erdélyi parasztdal-feldolgozásai, meg a székely balladái 10 füzetben (1926—1932) páratlanul állanak zeneirodalmunkban. Az op. 1, melyet 1907—1909-ben írt, Énekszó címen jelent meg és 16 népi szövegre szerzett dalt tartalmaz énekre zongorakísérettel. Az op. 5. két dal férfihangra Berzsenyi és Ady verseire (1912—1913). Az op. 6. (1912—1916) hét dalt tartalmaz Csokonai, Berzsenyi és Kölcsey költeményeire. Az op. 9. (1915—1918) Ady és Balázs Béla szövegeire szerzett öt dal. 1926-ban három virágénekre írt zenét

(op. 14.), szövegük Balassitól és egy XVII. századbeli költőtől valók. 1925-ből való a „Négy dal” Arany és Kodály verseire.

Zongora szerzeményei: 10 zongoradarab (op. 3. 1909); Hét zongoradarab (op. 11. 1910–1918); az opuszszám nélküli Valsette (1909); és Meditatio egy Debussy téma felett (1925). A zongora szerzemények közül Székely nóta, Keserves, Sír felirat a legtöbbet játszottak.

Hangszeres zenéje kevés van. Igen népszerű a hegedű-zongorára írott Adagio (1905). Bach szellemének áldozott, mikor 1924-ben három Korál előjátékot átírt gordonkára és zongorára. Kéziratban van Capriccio magángordonkára (1915); Himfy dal énekre-zongorára (1913) és Magyar rondó gordonkára és zongorára (1917).

Kodály legjobb és legnépszerűbb szerzeményei a kórusai. Bennük magyar karrodalmat teremtett. Kórusainak a karegyesületek állandó műsorszámái között kellene szerepelniök. Tökéletesen szólal meg ezekben a magyar kedély. Legjelentősebbek: Férfikarok (a capella): „Bordal”, „Mulató gajd.” (1913–1917). „Váradi nóták”, „Katona dal”, „Karádi nóták” 1934-ből. „Kit kéne elvenni”, „20 férfikar” Kölcsey szövegére 1935-ből. Nőikarok: „Két zoborvidéki népdal” (a capella) 1908-ből; „Hegyi éjszakák” 1923-ból; „Chi d'amore sente”, madrigálok 1932-ből; „Ave Maria” motetta 1935-ből. Vegyeskarok: „Este” 1904-ből; „Mátrai képek” 1931-ből; „Pange lingua”, iskolai vegyeskarra és orgonára 1931-ből, melyből az orgona Preludium külön is megjelent. „Köszöntő” népdalra 1931-ből; „Horácius óda” (Rectius vives) diák vegyeskarra; „Székely keserves”, „Akik mindig késnek” (Ady versére), „Az öregek”, (Weöress S. verse); „Jézus és a kufárok” (János Évangéliuma után): mindezek 1934-ből. „Liszt Ferenchez” (Vörösmarty); „A magyarokhoz” (Berzsenyi verse); „Molnár Anna” balladája. Ez utóbbi három kar 1936-ból való. Kodály énekkari szerzeményeiből is messze kitűnnek gyermekkarai. Nemcsak az ország harátain belül népszerűek, de külföldön is közismertek, éneklük őket Hollandiában, Angliában. A jámbor gyermeki lélek vetületei, ezért tanulja őket sok örömmel az ifjúság. Gyermekkarok: „Villó” és „Turót eszik a cigány” 1925-ből; „Tantum ergo” gyermekhangra orgonával 1928-ból. Újabb gyermekkarai: „A süket sógor”; „Gólya nóta”; „Isten kovácsa”; „Cigány sirató”; „Gergelyjárás”; „Pünkösödölő”; „Lengyel László játék”; „Tánc nóta”; „Újesztendőt köszöntő”; „Jelenti magát Jézus”: mindezek 1929-ből; végül „Harmatozzatok”, „Angyalok és pásztorok”; „Karácsonyi pásztorénekek” 1935-ből.

Legtekintélyesebb énekes műve az 1923-ból való Zsoltára (Psalmus hungaricus) opus. 13, mely páratlanul áll a világirodalom hasonló művei között. Szövege Kecskeméti Végh Mihály XVI. századbeli verselőtől való. Műve már végigjárta a világ minden jelentősebb műveltségközpontjának hangversenytermeit. A magyar sorsnak ennél szebb, őszinőbb, igazabb szobrot senki nem emelt.

Színpadai műve kevés van: Zene Móricz Zsigmond „Pacsirta” című színdarabjához (1917). A Székely fonó (1931/32, kíséző zene színpadai jelenetekhez, kis zenekarra) a milánói Scala-ban aratott sikert 1933-ban. A Hány János (op. 15, 1925/26) a budapesti operaháznak repertoárdarabja, 1926-ban mutatták be, s 1932-ben került bemutatásra a budapesti opera-

házban Kuruc mese címen Harsányi Zsolt pantomimje, melyhez Kodály „Marosszéki és Galántai táncai” szolgáltak kísérőzenéül.

Zenekari műveit az egész világon ismerik: A Nyári estét 1906-ban írta, de 1930-ban újra átdolgozta. Színházi nyitánya (1927) külön hangversenyszámként is szerepel. Régi katonadalai kis zenekaron 1917-ből valók. Külföldön is állandóan játszottak a világ minden számottevő zenekari hangversenyein: Háry János (zongorára is megjelent Szvit) 1927-ből, Ballettzene Háryból 1925-ből, Marosszéki Táncok 1930-ból, Galántai Táncok 1933-ból. Színpadai és zenekari műveiben Kodálynak drámai erejét érezzük, mely hihetőleg a klasszikus magyar dalműben fog egyszer beteljesedni.

2.

Bartók Béla amerikai útján a Pro Musica Society felszólítására „Magyar népzene és új magyar zene” címen tartott előadást. „Nézetem szerint — mondotta — napjaink minden modern zenéjében két közös sajátságot találunk, melyek szorosán, mondhatnók ok és okozat módjára függenek össze. Egyik sajátság többé-kevésbbé radikális eltolódás a tegnap zenéjétől, különösen a romantikusokétól. A másik törekvés a régebbi korszakok zenei stílusához való közeledés... Eiletem legboldogabb napjai azok voltak, melyeket falvakban, parasztok között töltöttem... (a népdalok gyűjtésekor.) A mi dolgunk az volt, hogy megérezzük ennek a mindeddig ismeretlen zenének szellemét és ebből a szavakban nehezen kifejezhető szellemből kiindulva teremtsünk zenei stílust. És épen ezért, hogy e zene szellemét helyesen ismerhessük meg, volt olyan fontos számunkra, hogy a gyűjtést saját magunk, a helyszínen végezzük... Így minden egyébtől eltekintve, megtanulhatjuk ebből a zenéből a kifejezés páratlan tömörségét, minden lényegtelennek legszigorubb kiküszöbölését, — és ép ez volt az, mire a romantikus korszak terjengős bőbeszédősége után mindennek előtt vágyódtunk... Megemlítem még a népdalok szinte hihetetlen ritmikus változatosságát. Parlando — rubato dallamainkban a legmegkapóbb ritmikus szabadságot találjuk. Sőt a kötött táncritmus dallamokban is a legsajátságosabb ritmuskombinációk akadnak. Magától értődik, hogy ezek a körülmények új ritmikus lehetőségek útját mutatták meg nekünk... Ami engemet illet, nem csupán magyar, hanem tót és román népzénet is gyűjtöttem és vettem mintául... Az a népi zene, melyre támaszkodunk, külső jellegzetességeiben és belső szellemében egyaránt teljességgel különbözik más népzénetől. Innen van, hogy a mai magyar műzenének is megvannak a maga jellegzetességei, melyek élesen megkülönböztetik más országok mai műzenéjétől... Népzéneünk kizárólag tonális, ha nem is mindég a tiszta dur — moll tonálításának értelmében. Mivel alkotó munkásságunknak ilyen tonális alapja van, természetesen, hogy műveink is kifejezetten tonális jellegűek.”

Ebben a néhány mondatban minden benne van, ami az új magyar zenestílusnak a lényege.

Bartók Béla nyugtalan szellem. Művészetének alapját nem annyira a magyar nemzeti elem, mint inkább az általános emberinek zenében való kifejezése teszi. Bartók forradalmár. Valami az ősi vad paraszti felé

hajlja, ezért a groteszk az igazi eleme. Minthogy muzsikájában a magyar parasztdalon kívül tól és román, sőt arab népi elemek is vannak, zenéje, bár magyarsága vitán felüli, a keleti muzsika jellegzetességeit mutatja. Őt a vad, barbár, ázsiai haza izgatja, az ősi pogány nemzetet keresi, mert ez felel meg féktelen temperamentumának. Teljesen megcsömörölt a zenei romantikától, minden idegszálával új klasszicizmust akar teremteni. Ő is birtokában van a nyugateurópai zene technikájának, ismeri formakészletét, de keleti parasztmotívumoktól megtermékenyített melódiáit a saját formájába önti. Ez a keret zenei gondolatainak kategórikus imperativusza. Minthogy melódiáit a régi zene termékenyítette meg, természetes, hogy ezt érezzük művein. Mélyen komoly, etikus egyéniség, alapos, lelkiismeretes, csak a lényegre kereső, szerény, igazi tudással felvértezett vezető úttörője az új európai zenének.

Megszakított minden kapcsolatot az eddigi zenével, csak a mester-ségbeli részt tartotta meg belőle. A zeneszerzés technikájának teljes tudásával teremt új világot. Ez a muzsika ma még csak elindult, mint a mélybe vetett kő. Elindító mesterei vannak s köztük a legtehetségesebbje Bartók Béla. Ősi paraszt dalokat akar az új zene tengelyébe állítani, ezekből teremt hangversenyteremre érett új muzsikát. Az együgyű parasztdalokat egyéniségének és tudásának formáló katlanában olvassza meg. Ebből építi meg keményen, durván, de művésziessen és igazi kultúrával alkotásait. Bartók Béla az egyszerű paraszti ősmelódiát nemzetközi jelentőségűvé tette. A keleteurópai népek paraszti ősi meloszával fiatalítja meg a nyugati zenét és irányítja az új klasszicizmus felé. De csak irányt mutat, mert az olyan forradalmi egyéniség, mint Bartók, nem találja helyét állandó keretek között. Azokból kitér és így nem tud a formaművészet olyan fokára jutni, mint Kodály. Új ismeretlen utak felé rohan, nem mindig törődik a zeneművészet eddigi útjaival, nem érdekli minden abból, amit a zeneművészet eddig elért, száguld előre, mint egy logikusan gondolkodó ámokfutó, hogy a kifejezésnek újabb és újabb lehetőségeit tárhassa ki szerzeményeiben. Olyan a zenéje, mint a durva, de kemény beton alap, melyen a jövő nemzedék fogja megépíteni az új zene klasszikus alkotásait.

Bartók Béla dallamvilága egészen különös és egyéni. Ez a melosz szabja meg összhangjait is, hármónizációjának technikáját. Különböző melódiáknak egyidőben való megszólaltatásával olyan újszerű ellenpont-művészetet teremt, amelynek észszerűen való keresztülvitele az ellenpont-technikának egészen új útjaira mutat. Újfajta polifóniája, minthogy áttör a dur-moll tonálitáson, természetesen diszsonáns összhangzást eredményez.

Bartók Béla művészetéről Kodály Zoltán, Molnár Antal, von Null. Tóth Aladár és Révész András írtak néhány mélyenszántó tanulmányt, Bartók Béla zenét négy alkotó-időszakra tagolják. Az elsőhöz tartoznak az 1897—1908-ban komponált művek. A másodikhoz az 1908—1912 évek termése, a harmadikhoz a háborús évek kompozícióit lehet számítani (1914—1918). Negyedik csoportba osztályozzák Bartóknak 1918 utáni műveit. En ezt az utolsó periódust további két alkotóidőszakra bontom és így a negyedikbe helyezem az 1918—1926-ban írott szerzeményeket

és ötödikbe az 1926 után komponáltakat, az első zongoraversennyel kezdődőleg.

Bartók Béla az első alkotó korszakában a romantikus és utóromantikus magyaros zeneszerzőkhöz csatlakozik. Az 1897 és 1908 közötti kompozíciók között vannak: kamarazene, dalok, zenekari művek (Kossuth-szimfónia). Ebből az időből csak néhány művét tartja alkalmasnak a nyilvánosságra, mégpedig zongora- és zenekari rapszodiáját (op. 1. 1904), a zenekari burleszkjét (op. 2. 1904) és az Első zenekari szvitjét (op. 3. 1905). Ennek a szvitnek mindig nagy sikere volt: a magyar zene romantikus szerzeményeinek egyik legsikerültebb alkotása. Ehhez az alkotó korszakhoz számítható még a „Magyar népdalok” zongorára és énekekre (1906), 10 dal-átírat és a II-ik zenekari szvit (op. 4. 1906). Legnépszerűbb közülök kétségtelenül az I. zenekari szvit. A műveken Wagner, Liszt és Strauss Richárd hatása érzik.

A második időszak művei (1908—1912): Két arckép zenekarra (op. 5. 1908), Az idealizált és a torz, 14 zongoradarab, op. 6. (Bagatellek, 1918); 10 könnyű zongoradarab 1918-ból, köztük a már világhírűvé vált „Este a székelyeknél” és a „Medvetánc”; Első vonósnégyes (op. 7. 1908). Két elégia zongorára (1908—9); Két román tánc 1910-ből, Három burleszk zongorára 1910-ből. (Ezek op. 8-al vannak jelölve), Vázlatok zongorára (op. 9. 1908—10). Négy siratóének zongorára 1910-ből. Két kép zenekarra, op. 10. (1. Virágzás, 2. A falu tánca, 1911-ből). A kékszakállu herceg vára (op. 11.), Egyfelvonásos opera 1911-ből, Balázs Béla szövegére (bemutatta a M. K. Opera Budapesten 1918-ban); végül pedig Négy zenekari darab (op. 12. 1912). Ebbe a korszakba sorolhatjuk a zongorára írott Allegro barbarót is (1911).

Az 1908—1912 közé eső művein a francia iskola hatása érezhető (Debussy, Sztravinszki). Új Bartókkal ismerkedünk meg. Hangszerelő művésznek mutatkozik, aki a zenekar kezelésében eredeti ötleteket hoz és új irányt jelöl meg. Zongoradarabjai különleges zongoratechnikára tanítanak meg, mely a későbbi Bartók zongoraszerzeményeinél is megmarad különös jellegzetességként. Vonósnégyesében a nyugateurópai kamarazenének mutatja meg az új utat. A romantikusoktól való elfordulással egy új klasszicizmus felé törekvést igazol. Alig van a világon számottevő vonósnégyes-társaság, melynek műsoraiból ez a mű hiányozna. Zongoraszerzeményei közül azóta állandóan játszott hangversenydarabok lettek az Allegro barbaro és a Román táncok. A Kékszakállu herceg várának szövegkönyve a férfi-nő problémáját dolgozza fel. Az opera zenéje tulajdonképpen zenekari szimfónia, mely párhuzamosan halad a színpadon lejátszódó cselekménnyel. Bartók Bélának ebben az alkotó periódusában is találkozunk romantikus elemekkel, de műveiből már kétségtelenül egy egészen egyéni hang csendül ki, mely mintha az új klasszicizmusnak jelentené a hajnalát. Eddig soha nem sejtett és érzett melódiák szólalnak meg, az összhangzatoknak a melódiából következetesen felépített különlegességét ismerjük meg és a különböző egyéni dallamoknak egyszerre való megszólaltatásával egészen új, eddig ismeretlen ellenpontirányával a melódiavezetés újszerű irányát fejleszti ki.

A második alkotó periódus szerzeményeihez tartoznak még: „A

gyermekeknek“ és „Pro deli“ című füzetek, zongoradarabok, melyek pedagógiai célzattal íródtak (1908–1909) és végül Magyar népdalok férfikarra (1912).

A háborús évekre eső harmadik korszaktól kezdve Bartók művei teljesen és végleg elmaradnak a romantikától. Egészen egyéni hangban tatálja meg önmagát. Már senkinek a hatása nem mulatható ki művein. Saját egyéni útjait járja, rohan előre vadul s fékezhetetlen temperemennel szólaltatja meg a groteszket. Mintha egy örökös hangzat grimásszal kiáltaná az emberiség fülébe az új világ közeledtét. 1914–16 között írja meg második színpadi művét, a Fából faragott királyfit (op. 13), melyben megint a férfi – nő problémát kapjuk pantomim formájában (a M. K. Operaház Budapesten 1917-ben mutatta be). 1914-ben megírja az op. 14 zongorasztvet. Dalait, közöttük a híres Ady-dalokat (op. 15. és op. 16.) 1916-ban írja. A tragikus mélységű 2-ik vonósnégyest 1915–1917-ben szerzi (op. 17.) és ezzel megalkotja a magyar kamarazene irodalom egyik legmélyebb szerzeményét. Erre az időre esnek: „Nyolc magyar népdal“ (ének-zongora) 1914-ből, a híres „Zongora szonatina“ (1915), „Román kolinda dallamok“ zongorára“ (1915), „Népi román táncok“ zongorára (1915), „Tizenöt magyar paraszt dal“ zongorára“ (1915), „Tóth népdalok“ férfikarra (1917) és „Tóth népdalok“ vegyeskarra zongorával (1917). A parasztkunyhóból megmentett népi dallamok ezek, melyeket Bartók Béla helyezett az őket megillető zenepalotába. A feledésből átmentette őket az örökkévalóságba. 1913-ban adja ki a Román Tudományos Akadémia: „Cânteci populare românești din comitatul Bihor“ c. népdalgűjteményét. Az 1914–1918 közötti szerzemények közül legnépszerűbbekké váltak és így legtöbbet játszottak a zongoraszonatina, a népi román táncok, 15 magyar parasztdal zongorára és az Ady dalok.

A negyedik alkotó korszakhoz (1918–1926) tartozó művek a következők: Három zongora etűd op. 18. (1918). A csodálatos mandarin, némajáték op. 19. (1919). Rögöntések magyar parasztdalok fölött op. 20. (1920). Első hegedű-zongora szonáta (1921). Második hegedű-zongora szonáta (1922). Tánc-szvit zenekarra (1923). Népdalok (150 melódia 1923). „Falun“, tót népdalok éneke és zongorára (1924). Ezekből 3–5 számúak zenekarra és a 8-as számú női énekkarra is át van írva. A magyar népdal (320 dallam 1924), mely németül 1925-ben jelent meg. A szlovák népdal (2600 melódia). „Szabadban“, 5 zongora darab 1926-ból és kilenc kis zongora darab 1926-ból.

A romantikának még nyomát sem találjuk e korszak szerzeményeiben, nincs bennük semmi, ami a régi zenei stílusokra emlékeztetne. Teljes mértékben és kizárólagosan Bartók új stílusát képviselik. Formailag még nem tökéletesen kikerekítettek, mintha még a keresés nyomaival találkoznánk. Annyira túl vannak mindazon, amit eddig a zenében ismertünk, annyira forradalmiak, hogy túllendülnek a zenei kifejezési lehetőség határán. Ez természetes is, mert a forradalomnak az a lényege, hogy túl rohan céljain és későbbben kapja meg a kijelölt céltól néha teljesen eltérő irányban a nyugvópontját. Bartók mint rakétát röppentette ki műveit, elindította új úton bizar stílusát és valószínű, hogy későbben ő maga, vagy egy más lángelme fogja az általa megteremtett irányt egy eddig csak sejtett klasszicizmusba betetőzni.

Az 1918—1926 közötti művei közül a zongora tanulmányok (op. 18.) a Bartók zongoraszerzeményeihez szükséges egészen különleges zongora technikának három tanulmányba foglalása. Pantomimje, „A csodálatos mandarin“, szintén zenekari szimfónia, mely párhuzamosan halad a színpadi cselekménnyel. Két hegedűszonátája sajnos ritkán hallható és ezért érthetetlenül áll előttük a közönség, pedig megértésüket segíti a bennük megszólaló népi hang. Ezek a szonáták már a tonalitásnak határán mozognak. Legkönnyebben megérthető e korszakból a zenekari Tánc-szvit. Ez egyszersmind legnépszerűbb darabja.

Az ötödik alkotóidőszak (1926-tól) művei azt sejtetik, hogy Bartók el fog jutni a tökéletes formához. Ennek a tíz esztendőnek jelentős állomása első zongoraversenye 1926-ból, mely a klasszikus formaművészet felé való közeledést mutatja. A zenei forma kikristályosodik és határozott alakot ölt. Ide tartozó művei: Zongoraszonáta, Népdalrapszódia zongorára, 3-ik és 4-ik vonósnégyes (1937—1928), melyek közül a harmadikat a philadelphiai Musical Fund Society díjával tüntet ki; Szlovák népdalok vegyeskarra és férfikarra (1928). Négy magyar népdal férfikarra (1928); 3 Rondo zongorára, melyek közül az első 1916-ból való; Első és Második Rapszódia hegedűre és zenekarra illetve zongorára 1928-ból; Öt magyar népdal vegyeskarra (1930); Cantata profana (a kilenc csoda szarvas), bariton és tenorszóló kettős énekkarra és zenekarra (1930); 20 magyar népdal éneke-zongorára (közülük 5 énekhangra és zenekarra is) 1929-ből; Zenekari szvit a Fából faragott királyfiból (1931); 44 hegedűduó (1931); Második zongoraverseny (1930—1931); „Erdélyi táncok“ zenekarra (1932); Magyar képek zenekarra (1932); Székely népdalok férfikarra (1932); Magyar parasztdalok zenekarra (1933); Öt magyar népdal zenekarra (1933) és 5-ik vonósnégyes (1934).

Fordulópontot jelent Bartók Béla alkotásaiban Első Zongoraversenye. Mintha rokonságot mutatna Stravinszky és Ravel zongoraversenyeivel, mintha volna benne visszapillantás Bachra, de mindezt csak addig érzük, míg a zongorafigurációk motorikusan haló egyenletes mozgását hallgatjuk. Ha az egész művet a maga teljességében átérezzük, akkor különös, mélysegekből szakadó vad temperamentummal megírt, a szakadásig feszített, tomboló muzsikát ismerünk meg. A lassú tétel sötéten misztikus hang-színei, az utolsó tétel magával ragadó vad dübörgései látomásokat varázsolnak elénk. Ilyeneknek álmodjuk az ősi pogány magyarságot ázsiai kopár síkjain. Tóth Aladár írta valahol, hogy „Bartóknak a nyugati kultúra eszközeivel kellett útát vágnia nemzete ősi keleti hazájába“. Mintha ennek a megjegyzésnek igazságát bizonyítaná ez a zongoraverseny. Bizonyos, hogy ez a műve Bartóknak legeredetibb és formailag is legkülömb. A 3-ik, 4-ik és 5-ik vonósnégyese Beethoven utolsó kvartettjeit jutattják eszünkbe, új távlatot nyitnak meg és a kamara muzsika új lehetőségeit adják. Messzire hagyta maga mögött a zene romantikus korát és irányt szabott bennük az új nyugati zenének.

Bartóknak és Kodálynak jelentőségét mutatja az az új zeneszerző nemzedék is, melynek egyik részét ők nevelték, másik részük az ő hatásuk alatt fejlődött. Néhányuk komoly külföldi és belföldi sikert könyvelhet el. Legjelentősebb közülük Kósa György, kinek műveit a

kopenhágai Hansen és a bécsi Universal Ed. adták ki. Kadosa Pál kiadója Schott Mainzból. Lajtha László vonósnégyesével pályadíjat nyert külföldön, Seiber Mátyásnak, Frid Gézának, Herman Pálnak művei is sikerrel szerepeltek a külföldi zenei központokban. Az ifjú zeneszerző nemzedék már az új zene útjait járja.

Ha nem is tartoznak közvetlenül a Kodály—Bartók iskolához, de közvetve mégis az új zenét keresőkhöz kell sorolnunk néhány külföldön is sikert aratott zeneszerzőt, akiket megtermékenyített Bartók—Kodály alkotásainak szelleme, akik új kifejezésmódot keresnek a zenében. Ezek közé tartoznak a Schönberg iskoláju Jemnitz Sándor (Schott Verlag, Universal Edition), akinek jó neve van külföldön is; a Párizsban élő Harsányi Tibor, kinek művein kétségtelenül érzik Bartók hatása is. Nonettjével sikere volt a bécsi nemzetközi zeneünnepen. A Bécsben élő Zádor Dezsőre és a Lipcsében majd Párizsban élő Rózsa Miklóstra Kodály művészete volt hatással; Rózsának művei Breitkopf és Hartl-nel jelentek meg Lipcsében.

A magyar zenetudománynak két legjelentősebb büszkesége Kodály és Bartók. A zenei népművészetnek az egész világon ők a legelismertebb és legtekintélyesebb tudósai. Írásaikra és tanulmányaikra, melyekkel a világ legelőkelőbb zenei szaklapjaiban találkozunk, felfigyelnek a szakörök.

Az új magyar műzene ma már valóság. Két lángelme: Bartók és Kodály nevéhez fűződik az európai zene megújítása is.

Lakatos István.

A százesztendő „Abafi” előzményei.*

1836 tavaszán, tehát pontosan száz esztendővel ezelőtt, báró Jósika Miklós a *Zólyomi* kéziratával szűkebb hazájából Pestre érkezett. Még itthon hozzáfogott másik regényéhez, az *Abafihoz*; szerelte volna ezt Pesten befejezni, s egyiket vagy a másikat mindjárt nyomtatás alá is bocsátani. Amikor néhány hónap mulva elkészült *Abafival*, egy ideig zavarban volt, hogy melyik munkájával lépjen a nyilvánosság elé, s azon is gondolkozott, vajjon regényét egyáltalában neve alatt jelentesse-e meg. Barátaihoz fordult tanácsért. *Zólyomit* Bajzának mutatta meg, *Abafit* pedig Szemere Pálnak olvasta föl. Jó embereinek ítélete döntötte el, hogy először a sikerültebbnek tartott *Abafit* adta nyomdába, s abba is belenyugodott, hogy neve a címlapra kerüljön. Heckenast Gusztáv kiadásában, Fűskúti Landerer Lajos betűivel, az ősz elejére meg is jelent *Abafi*, mégpedig „Jósika Miklós’ Regényei” jelzésű mellékcímlappal, ami arra mutat, hogy *Abafi* írója a föllépésekor regényeinek már egész sorozatát melengette jövődjé tervei között.

1836-ban még alig vették észre *Abafit*. Egyedül a Tudományos gyűjtemény VII. füzeté (113—120 l.) szentelt neki terjedelmesebb ismertetést Szalay László tollából. Szontágh Gusztáv híres bírálata, amely lelkesedve és elragadtatással emelt kalapot előtte, csak a következő év áprilisában jelent meg a Figyelmező 16. számában. Az elmúlt száz esztendő alatt nagyobb ujjongással és őszintébb bámulattal aligha üdvözöltek magyar regényt, mint az *Abafit*. A kortársak megérezték, — a fogadtatás meleg és közvetlen hangjából tisztán felismerhetők, — hogy Jósika kiválót, sőt rendkívülit alkotott s új csapást vágott a prózai elbeszélés terén, amely a verses műfajoknak szinte kizárólagos uralma mellett érvényesülni eddig alig tudott. Nekik nem irodalomtörténeti emlék volt, mint nekünk, hanem eleven valóság az a sok, visszatetszést keltő, silány, érzelmes és nem ritkán hajmeresztő könyv, amelyet jobb hiányában regényként kellett olvasniok és éldelniök. Érthető, ha az *Abafi* lázba hozta őket s olyan kijelentésekre ragadtatták magukat, hogy a maga körében legjobb, mióta a magyar nyelv zeng, s illő, hogy kétségtelen jelekkel mutassák ki, mely nagyra helyezik szerzőjét a szellem országában.

Kétségtelen, hogy száz esztendő leforgása alatt sok nagysikerű, az *Abafinál* jóval művészebb kiképzésű és maradandóbb értékű magyar regény látott napvilágot, de az is bizonyos, hogy történeti súlyban talán egyetlenegy sem mérhető vele össze. Páratlan jelentősége nem önmagából, hanem a külső körülményekből fejthető ki s csak a megelőző hét évtized úttörő küzdelmein keresztül látható meg. Megjelenésének száz-esztendő évfordulóján szenteljünk tehát néhány percet azoknak a jó-

* Felolvasta a szerző a M. Tud. Akadémia I. osztályában 1936. május 4-én.

részt föltáratlan előzményeknek a számbavételére, amelyek nélkül szinte érthetetlen a megjelenésével beálló nagy fordulat a magyar regény történetében. A visszaemlékezés kedvező alkalmát fölhasználva, legalább futólagosan vegyük szemügyre az *Abafit* megelőző magyar regény viselkedését, küzdelmeit, a közvéleménynek iránta tanúsított magatartását, s próbáljuk megállapítani, hogy egyáltalában mi része volt az *Abafi* sikerének előkészítésében.

Az 1836-ik év nemcsak kezdete a magyar regény egy évszázados diadalmas pályájának, amely folyton emelkedve európai szintre húzódik, hanem egyúttal záróköve is azoknak a kezdetleges kísérletezéseknek és bizonytalan tapogatódzásoknak, amelyek a műfajt nálunk meghonosították s közönségünket vele megbaráztották. Unalomig elnyűtt sivár körüktől *Abafi* olyan magasra emelkedett, hogy igazán csak hódolattal és rajongó elismeréssel lehetett rátekinteni. *Abafi* csak értékben s nem egyszerűen időben az első magyar regény. Előtte 70—80 esztendőn keresztül szintén jelentek meg olyan-amilyen szórakoztató olvasmányok, — csakhogy ezek nevükben és lényegükben is még nem regények, hanem *románok*¹ voltak, — s körülöttük lassanként egy folyton erősödő és gyarapodó réteg csoportosult, amely olvasta is ezeket a mulattatásra szánt könyveket. Nyom nélkül tehát nem tűntek el, valami szerep nekik is jutott, bizonyos hatások csak maradtak utánuk. Törték és símitották az utat, s elvérzettek abban a küzdelemben, hogy *Abafi* diadalmasan vonulhasson be irodalmunkba.

I.

A századfordulót megelőző és követő évtizedeknek, — látszólagos jelentéktelensége ellenére is, — épen a román a legjellemzőbb irodalmi maradványa. A közönségnek a szellemi hatásokra megrezzenő fogékonyságát és magatartását benne szemlélhetjük legjobban. Manapság, amikor regény nélkül el sem tudjuk képzelni az irodalmat, nehéz bele élnünk magunkat azokba az időkbe, amikor annyira újszerű volt ez a műfaj, hogy idegenül, sőt ellenséges szemmel nézték besurranását és valósággal tolaikodó visszaélésnek tekintették térfoglalását. Megfelelő eszközökhöz kellett tehát nyúlnia, hogy a hangulatot magához édesgesse s a jóindulatu érdeklődést megnyerje. A keze ügyébe eső föltűnő külsőségeket tehát okosan kihasználta. Azon kezdette, hogy mindjárt a címlappal észrevétesse magát. Ezért hangos, kiabáló feliratokat alkalmazott. Olyan egy-egy románnak a címlapja, mint a hirdető oszlopok mai plakátja. Úgy ajánlgatta magát s olyan kihívóan viselkedett, mint mostanság az izgalmas eseményekre éhes utcai újságok szemelverő hírfeje. A lehető legrikkáiban érte be az egyszerű, egy-két szavas megjelöléssel, hanem efféle dagályos mondattá terpeszkedett szét:

¹ A *regény* szót először Jósika Miklós használta az *Abafi* címlapján. Addig a műfajnak a németből közvetlenül átvett *román* volt a neve nálunk. Így a *román* a Jósika előtti regénynek jellemző neve, Vö. György Lajos: *A százesztendő „regény”*. Magyar Nyelv, 1936. 1—10. l.

„Istentelen, gonosz életű, buja és fajtalan, sőt bosszúállásnak kívánásával teljes szívet mejjében viselő mostoha anyának példája”,

vagy:

„Palugyay története, mely az iffiú Palugyay Andrásnak Bubek Kriskával való hív szerelmét foglalja magában.”

Szinte kivétel nélkül kettős, sőt némelykor hármás cím került a román homlokára. Túlságosan egyszerű és lapos lett volna a románolvasó érdeklődésének megragadására, ha a címlap csak ennyit mond neki: „Adolf és Hedvig”, vagy „A szép Trézsi”, vagy „Fedor és Mária”. Hogy idegenkedése már a bemutatkozásnál barátságos viszonyra enyhüljön, ilyenformán kellett hozzá szólni:

„Adolf és Hedvig, vagy az indulatok szélvészai az emberi szívben”,

„A szép Trézsi, vagy a haszon és tisztesség kívánástól megvakított szülőknek áldozatjok”,

„Fedor és Mária, vagy a hollig tartó ritka hűség és a nagyravágyásból származott gyászos, de méltó szerencsétlenség tüköre”.

Még inkább meg lehetett nyerni a közönség tetszését, ha a sűrű sorokkal zsúfolt címlap elolvasásához legalább három-négy lélekzétvételre volt szükség, vagy pedig a szerző sejtetni tudta az olvasóra váró válogatott borzalmak izgalmát, amikor a különféle nagyságu s egyenlőlen betűsorok ilyen kilátásokkal kecsegtették:

„A valóságos világban sok csudálatos történeteken keresztül ment átós, vagy fehérmájú embereknek galleriájok, vagy a régiebb és újabb időkben élt átós vagy fehérmájú embereknek rendkívül valótörténetjeiknek, veszedelmes utazásaiknak, csudás eseteiknek, emlékezetes jelenéseiknek és bűnös tetteiknek az emberi életről vett rajzolatjaik”.

Valljuk meg, nem kis ügyesség kellett úgy megfogalmazni a címet, hogy a tartalom főbb vonásai benne legyenek, e mellett a fantázia se maradjon tétlenül s az olvasás vágya is meginduljon. Már pedig a kor divatja szerint ezek nélkülözhetetlen tartozékai voltak a jó címnek s azonfölül még afféle jókkal kellett biztatnia a jámbor románolvasót, hogy az épületesen oktató, mulatságos tanulságokkal bővelkedő, szívet vidámitó, elmét ékesítő, kegyességre serkentő román az erkölcsi érzés nemesítésére, a szív jobbítására, az értelem okosítására, különféle dolgok esméretére vezet, s ha netalán ártatlanul szenved, boldogtalan vagy követésre való jó példa nélkül szűkölködik, vigasztalást, tanácsot s hasznos útbaigazításokat lel benne s olyan történetet kap, „mely érzékenység nélkül nem olvastathatik”. Ez a hatásvadászó és érdeklődéshajhászó szokás hosszú évtizedekig, a román élete végéig, tart. Csak akkor szünik meg, amikor „regény” lesz belőle. *Abafi*-nak nemcsak a magyaros „regény” terminológiai megjelölése, hanem egyszavas újszerű címe is szakít a múlt dagályos, cifraságszerető ízlésével, s kezdetét jelzi az új korszaknak, ahol többé már nincs szükség a plakátszerű címlap dobverésére.

A román nemcsak a sokat ígérő címmel, hanem azzal is kereste a föltűnést, hogy — ahol csak lehetett, — a szerző tekintélyes állásával hozakodott elő. Dugonics megmondja magáról, hogy „kegyes oskolabéli szerzetes pap” s azután terjedelmesen részletezi, hogy „a józan s egy-

szersmind a természeti tudományoknak oktatója, a pesti tanulmányoknak királyi mindenségében a tudakosságnak királyi tanítója, a tanultaknak egyik tagja, a jeles természeti karnak örebbike". Báróczi Sándor hasonlóképen mindig büszkém emlegeti, hogy „magyar nemes testőrző” s Kónyi János állandóan neve alá biggyeszti, hogy ő a magyar hazának együgyű hadi szolgája, a gróf Esterházi Antal regimentjében strázsamester. A román címlapjáról mindig megtudjuk, hogy a szerző orvosdoktor-e, hites ügyvéd-e, prédikátor-e vagy professor, továbbá melyik vármegyének táblabírája, eskütje, esetleg főispánja, sőt némelykor arról is értesülünk, hogy milyen viszonyban van a bécsi udvarral. Ez a dicsekvő viselkedés csak a regény-korszakban szakad meg. A kortársak jó néven veszik Jósikától, hogy az *Abafi* címlapján mellőzi bárói rangját, s mintegy ezzel is kifejezi, hogy az efféle süvegelésnek nem barátja. Viszont divatos dolog volt az a másik véglét is, hogy a szerző a nevét eltitkolta. Soha annyi névtelen regény nem látott napvilágot, mint ebben az időszakban. Főképen a kiadó megrendelésére készült silányabb románok hallgatták el szerzőjük nevét. Valószínűleg az illetők is érezték, hogy akkor szereznek érdemet, ha „felebaráti kíméléssel” az ismeretlenségbe rejtőznek. Néha azonban érdemesebb művek címlapjai sem jelölték meg a szerzőt, máskor csak a kezdőbetűk kitételére szorítkoztak. *Bácsmegyey-jét* Kazinczy névtelenül adta ki s Verseyhy egyik románjának a címlapján sem árulta el magát. Abban az időben műve mellett a szerző egészen háttérbe tudott húzódni. Kazinczy, amikor *Adolf levelei*-t átdolgozza, egyáltalában nem törődik, hogy ki is a német román szerzője, majd Arankával együtt lelkesedik *Julia levelei*-n, a nélkül, hogy sejténék is az eredetinek íróját, aki szintén nem nyomtatta ki nevét a francia címlapra. Úgy jelennek meg, terjednek s kalandoznak országokon keresztül a románok, hogy szerzőjüket nem ismerik, még nem is gyanítják. A névtelenségnek, a titokzatosságnak, a találgatásnak is vonzó ereje volt a közönségre s ez szintén a románolvasásra csábító ötletek elmés sorozába tartozott.

A román külsejének divatos tartozéka volt továbbá a címlapot megelőző kép. Hasonlóképen érdeklődést csigázó, csábító célzatu járulék. Ez a kép a román tartalmából valami hatásos részletet, rendszerint gyilkosságot, üldözést, halált, kíméletesebb esetben holdvilágos tájékon epedő szerelmet ábrázolt. Megesett azonban némelykor, hogy a címkép jelenete egyáltalában nem függött össze a román cselekményével. A kiadónak kapóra jött, hogy az amúgy is lenézett román ékesítésére használja föl valamelyik más kiadványának megmaradt képfölöslegét. Ez épen olyan jámbor visszaélés volt, mint az, hogy a román rendszerint jóval kevesebbet nyújtott, mint amennyit nagyhangu címe ígért. Ezen a mesterkedésen már az egykoruak keresztül láttak s ők is azt tartották, hogy az „ügynevezett gyönyörködtető és mulattató íráskor ingerlő és maga felől sokat ígérő cifra feljül-írásaik első tekintettel sokszor megcsalják a vevőket és olvasókat.”

A címlappal és címképpel nem merült ki a román reklámos be rendezettség. Az élelmességnek volt még két találós eszköze: az ajánlás és az előljáró beszéd. „Régi bevett szokás, — magyarázza az egyik

románíró, — új és nem minden belső érdem nélkül való könyveket előkelő személyek hatalmas pártfogása alatt világosságra bocsátani mind azért, hogy ez által a könyvnek becse nevelkedjék, mind pedig azért, hogy az olvasóközönségnek ez által a könyv még inkább ajánltassék, egyszóval, hogy közhasznúvá tétessék." Ezek az ajánlások mindig előkelő személyekhez szóltak a dicséret, az elismerés és az alázatosság felsőfoku ömlengő hangján. Az áradozást az illetők az irodalmi élet kezdetleges viszonyai között a kiadási költségek áldozatos hordozásáért meg is érdemelték. Nyertek vele ők is, kik a jóhír szépségét élvezték, a szerző is, ki munkája gyümölcsét láthatta, s némelykor még az irodalomnak is jutott belőle valami, egy-két érdemesebb vagy történelmi szempontból értékesebb román megjelenése.

Míg az ajánlás hálás szavakat rebegett a kegyes pártfogónak, az elmaradhatatlan előljáró beszéd, vagy a „kengyelfutó“, mint abban az időben nevezték, arra szolgált, hogy benne buzgón kínálgassa magát a román, mindenféle szépet és jót ígérgeessen a olvasónak s gyakran már előre vitába kezdjen a recensensekkel. A „kengyelfutók“ a hízelkedőktől csupán abban különböztek, hogy azok szóval, ezek pedig írásban ámitottak. Annyira szerves résznek tekintették, hogy nélkülök csak igen ritka esetben indult meg a román. Védték benne a műfaj jogosultságát az ócsárlók ellen, hangsúlyozták az erkölcsi mentségeket és tetszetős színekkel festgették, hogy az olvasó, ha rászánja magát, milyen gyönyörűségeket élvezhet és belőle milyen különös nagy hasznokat meríthet. Vedd kezedbe, jámbor olvasó, — ilyenformán hangzott a szokásos biztatás, — mert a te mulattatásodra és időtöltésedre készült, közben azonban ne mulaszd el meglátni a díszes erkölcsöket s visszarettenni a fertelmes bűnöktől. Nagy előnyödre, szíved jobbitására, lelked nemesítésére lesz, ha ezt megteszed, s akkor a szerző nyugodtan elmondhatja, hogy kitűzött célját elérte, mert téged az erény virányos mezeire vezetett. Mindössze ennyi, amit tőled kér az irántad hálával és tisztelettel viseltető szerző.

Ennyi jónak, ilyen csábításnak ki tudott volna ellenállani? Csakugyan nem voltak hiábavalók ezek az együgyü mesterkedések: a románok befurakodtak az érdeklődésbe és lassanként tömegeket hódítottak magukhoz.

II.

A föltűnő címlappal, megkapó képpel, áradozó ajánlással és a minden jót ígérő „kengyelfutóval“ felszerelt román azután útnak indult, hogy vevőket keressen és olvasókat találjon. Rendkívül nehéz feladatra vállalkozott. Külseje szegényes volt, gondozatlan, kezdetlegesen egyszerű. Kopott betűk, rossz nyomás, a legközönségesebb újságpapíros, szürke papírkötés, hanyag ortográfia s ezekhez hasonló más fogyatkozások bizony nem tették lebilincselővé a föllépését. Egy rakásban soha annyi igénytelen, visszataszító kiállítású, durva megjelenésű könyv, mint a külsejében is alantas színvonalu románok halmazában. „Melly betűk! melly papíros, melly izetlenség minden tekintetben!“ — kiált fel joggal Kazinczy.

Csak kivételesen akad kezünkbe egy-két csinosabban gondozott román, mint pl. Aranka György *Juliája*, a Kazinczy ízlésének, törődésének és sok fáradozásának az eredménye. Száz amatőr-példányt készíttetett belőle holland papiroson s el is dicsekedett vele, hogy „szebben még magyar munka nem jött ki, bizony még úgy könyv nem jelent meg M. országon”. A helybeli református kollégium nyomdájában készült *Anacharsis* szintén megérdemel minden dicséretet, a legkényesebb ízlést is kielégíti, ha tudniillik az ortográfiára néhol behunyjuk szemeinket. Nyomdailag kifogástalan emléket rajtuk kívül, nagy jóakarattal, még alig egykettőt ha találunk. A tekintélytelen helyzetük hátrányait viselő románok általában mostoha bánásmódban részesültek.

A könyvnyomtatótól kikerült románnak azonban csak akkor gyült meg igazán a baja, amikor el kellett jutnia az olvasó kezébe. A közvetítő könyvkereskedelem még olyan kezdetleges állapotban tengődött, hogy támogatására számítani sem lehetett. Amikor Kazinczy 1816-ban városunkban a Tilsch János üzletében megfordult, megütközve látta, hogy a kötetlen és kötött bibliopólai portékák a polcokon együtt álltak a „fichükkel, bijoukkal, porcellánnal s a piros és fehér kenőcsökkel”. Hozzá Tilsch még annyi tekintettel sem volt a magyarnyelvű városra, hogy vegyeskereskedésében legalább magyar könyvet tartott volna. Így, aki olvasni való könyvet akart vásárolni, jó szándékát a sokadalomra halasztotta s megvárta, hogy a ponyvás könyáros milyen újdonságokat fog kirakni. Könyvársi katalógusok, tudós újságok hiányában az írók nem tudtak a megjelent munkákról, nem értesültek egymás műveiről, s ezért többször előfordult, hogy egy románt ketten is lefordítottak. Úgy próbáltak ezen segíteni, hogy az újságokban tudósításokat tettek közzé a munkába vett művekről. Mivel a könyveket csak ott lehetett megszerezni, ahol megjelentek, nemcsak évek, hanem sokszor évtizedek teltek el, míg egy-egy román híre messzibb tájékokra eljutott. Gróf Dessewffy József csak 30 év múlva, 1814-ben, tudja meg, hogy Szilágyi Márton sárospataki tanár Xenophon *Ciropédiáját* még 1784-ben magyarra fordította, s Kazinczytól kérdezi meg, hogy csakugyan igaz-e ez a hír? Kazinczy 21 év múlva, tova 1813-ban értesül arról, hogy Kövesdi Boér Sándor az *Argenist* magyarra ültette. Döbrenteihez fordult, hogy a szóbeszéd valódiságáról meggyőződjenek. Döbrentei sem tud határozott választ adni, csak az „Erdélyi Játékos Gyűjtemény” hirdetéséből sejtli, hogy van egy ilyen című munkája Kövesdi Boér Sándornak s az állítólag 1792-ben meg is jelent nyomtatásban. A század elején a könyvforgalomban némi javulás mutatkozik, de még mindig nagyon fejletlenek a viszonyok. A vidéken, pl. Kassán, a XVIII. század utolsó évtizedeiben híre-hamva sem volt a könyvárusnak. Ha valaki nagyon megéhezett a könyvre, meglátogatta a könyvkötőt. Ott néha találhatott némi ócska darabokat. A könyvkötők azonban jobbra csak kalendáriumokkal bajlódtak s így a közönség bizalmába férkőzni nem tudtak.

Jobbról-balról zúgott a panasz, hogy nincsenek olvasók és nincsenek könyvvásárlók. Voltaképen könyvárusok nem voltak. Akik pedig voltak, szívesebben árultak idegen könyveket, mert azokból nagyobb hasznot húztak s a magyarok közül csak azokat erőszakolták, amelyeket

maguk adtak ki. Így, ha az író nem volt eléggé élelmes s pártfogó szerzésével a költségeket biztosítani nem tudta, a művészi értékű érdemes román kéziratban maradt, mint a Bölöni Sándor Werther- és Corinna-fordítása, vagy pedig praenumeránsokkal s íróbarátai támogatásával kellett a példányoknak „lábat csinálnia“, amint Kazinczy tette *Bácsmegyey*-jének megjelenésekor.

Ez pedig keserves feladat volt. Horváth Ádám, amikor 1788-ban Kazinczy megkéri, hogy terjessze a *Bácsmegyeyt*, szívesen vállalkozik rá, mert lelkiismereti kötelességének érzi, hogy segítse a „nyelvünk előmenetelén igyekező jó szándékot“. Mindazonáltal aggodalommal nézi a dolgot, mert nem tudni, milyen ígézet tartja fogva a magyarokat, hogy a könyvajánlgatásra csak mosolyognak, de pénzt kínálni érte senki sem hajlandó. Alig egy-két ember akad, aki nemcsak meghallgatja az ajánlgatást, hanem meg is vásárolja a könyvet. Senki sem mer vállalkozni azonban többre, mint tíz előfizető gyűjtésére, mert nincs a földkerekségen rosszabb könyvolvasó és vevő a magyar embernél. A könyvárus több spanyolviaszt és tokajit ad el, mint könyvet, mert hiszen abban az időben könyvekről meg tudós dolgokról a társaságban nem beszélgettek. Legföljebb arról űztek discussiókat, hogy a sárga kopó-e jobb vagy a fekete. A henyé pipázás és kártyázás volt minden szórakozás, a literatúrát idővesztésnek tekintették. Írók még csak lettek volna, de vásárlói nem teremtek a könyveknek. „Szaporítsa valami Isten az olvasók és a könyvvevők számát. Ha ezt érhetnénk el, — mondja Kazinczy, — még Académia sem kellene“. Tele van panasszal a nyomtatók szája, irtóznak a magyar kiadványoktól, remegnek, hogy odavesz a költségük, mert a publikum érzékellen s a szörnyű gazdasági válság sem kedvez a könyvkiadás ügyének. „Vajha a mostani rettenetes idők ostroma hamar eltávoznék, vagy legalább tágulna! Talán akkor jobb jövendő nyílik jó készülétű s tüzes buzgóságu literatoraink igyekezetének“.

Igy sóhajtoznak írók, kiadók, könyvkereskedők s elégedetlenségüket egymásra szórt szemrehányásokban zúgolódják el. Az író az érzékellen kiadóra, a kiadó s a könyvárus pedig a tunya közönségre hárítja a felelősséget. Kétségtelen, hogy volt is ok a panaszra. Az a társadalmi réteg, amely előtt nyitva állt a könyvszerzés lehetősége, német és francia könyvekkel tömte meg könyvtárát. Magyar könyvekre ezek sehogysem, vagy csak nyögve praenumeráltak s legföljebb kalendáriumok állongáltak dohányos asztalukon vagy ablakukban, ellenben tele volt a szobájuk cifra ostorokkal és ezüst fokosokkal. Rájuk vonatkozik ez az egykoru gúnyolódás:

„Német s franciára fordítám az eszem,
Most azoknak minden könyveit megveszem“.

Ezeknek a viszonyoknak az ismerete jóval kedvezőbb színben tünteti föl a románokat, mint ahogy őket eddig látni és értékelni megszoktuk. Magában véve csak az, hogy hét évtized alatt közel 400 román több százezer példányban széledt el s az olvasók tömegeit vonzotta magához, olyan megbecsülésre méltó érdem, amelyért el kell néznünk, sőt meg kell bocsátanunk egyéb szánalmas fogyatkozásait. Tartalmi kiválóságokkal, művészi értékekkel az akkori viszonyok között nem is lehetett a szélesebb

rétegek megbecsüléséhez férközni. A román ellenben a sokszor képtelen, de izgató cselekményével s a tömegízlésnek hízelgő eszközeivel olyanokat is megnyert az olvasásnak, akik egyébként az irodalommal soha kapcsolatba nem kerültek volna. Igen természetes tehát, ha az élelmes üzleti szellem, amely már akkor megérezte, hogy mi kell a közönségnek, vonakodott a Dajka verseit kiadni, ellenben *Erbíát*, *Zrinyi Miklós és az ő barátjait* s más efféle román-mázolásokat újabb és újabb lenyomatokban terjesztette. Olyan ételeket tááltak fel, amilyeneken kapott a publikum, s az íróknak is, bár érezték, hogy az olvasókat jobb ízlésre szoktatni lenne elsősorú kötelességük, kemény kénytelenségből azt kellett csinálniok, amit a könyvárusok kívántak. Jogosan, de hiába méltatlankodott az igényesebb irodalmi ízlés, hogy a kiadóknak csak a „sepredék kedves”. Az volt természetes rendje a fejlődésnek, hogy előbb az olvasással kellett megbarátkoztatni az embereket s csak fokozatosan lehetett a művészi érzéket is nevelni.

Az olvasási kedv felkeltésére a román igen alkalmasnak bizonyult. Soha addig nem hallott s ma is számba jövő sikereket ért el. Kis István budai és pesti könyvárus a *Zaidból*, a *Kotzebue-román* Kis János-féle fordításából, egy hónap alatt 400 példányt adott el s 1803-ban az augusztusi debreceni vásáron 3000 forintot vett be. „Itt literaturánk arany századja!” — kiált fel erre a hírre a lelkesedés tüzebe jött Kazinczy, pedig elveszett embernek tartotta, aki Kotzebuet olvasni és élvezni tudta. Szenvedélyesen, „elragadó érzékenységgel” tudtak az emberek ebben az időben olvasni, de csak románokat. *Erbíának*, a korszak egyik legnagyobb sikerű románjának, alig egy-két példánya maradt ránk, egyik-másik kiadásából pedig egyetlenegy sem. Valósággal szétolvasták, évtizedek múlva is szüntelenül újonnan kellett nyomtatni, nem győztek vele betelni. Déryné Jászberényben a postamesterhez ment olvasnivaló könyvet kérni s kapott is kettőt, *Kartigámot* és *Erbíát*. „Oh Istenem, — sóhajt föl édes visszaemlékezéssel, — hogy elsírtam fölöttük”. Még Arany János és Jókai Mór is szívesen olvasta *Erbíát*. mert hiszen az ember sohasem tudhatta, melyik halott fog a következő lapon feltámadni. Jósika, Tompa s nemzeti irodalmunk föllendülő korszakának valamennyi írója ezeken a románon nevelkedett, s ha évtizedek múltán fejlett ízlésükkel megmosolyogták is őket, az emlékezés őszinteségében többször elismerték, hogy gyermekifjú korukban sok megindultságot kelteittek bennük. Hiába, nem lekicsinylendő az a siker sem, amelyet Csery Péter híres románja, a *Bánk bánnak is forrásul szolgáló Ottó, vagy a zabolátlan indulatok áldozatja* aratott a maga idejében. Utolsó példányáig annyira szétkapkodták, hogy Arany János 1859-ben nyomára sem tudott akadni s Toldy Ferenc is hiába dülta fel érte a pesti könyvtárakat Két kiadásából azóta is csak 1—1 unicum példány került elő.

Lehetetlen észre nem vennünk éppen a románokon keresztül a közönség és az irodalom viszonyának fokozatos javulását. A Gellertfordító Tordai Sámuel 1772-ben irigykedve látja, hogy a „jól pallérozott nemzetek, az ánglusok, franciák, németek, belgák született nyelveken minden esztendőben újabb és újabb könyveket nagy számmal nyomtatnak ki, sőt az idegen nyelveken íratott könyveknek maguk nyelvekre való

fordításában is fáradhatatlanok“, s e mellett szomoruan kell megállapítania, hogy a magyarok közt „a könyvek olvasására nincsen kedv, nincsen olyan közönséges hajlandóság“. 1794-ben Kármán József még arról panaszkodik, hogy „kegyellenség nélkül talán nem is lehet szemére vetni hazánknak az olvasás iránt való hidegséget. Hogy ez a hidegség nagy, hogy a könyv a háznál nálunk legutolsó jószág, és ennél kedvesebb egy játék kártya vagy egy üsző, azt fájdalmasan látjuk, akik hazánkat esmérjük“. „A magyarok, fájdalom, nem igen szeretnek olvasni, — mondja Vitkovics, — s így literaturánkat is nem-szeretésükkal előmentében vissz rugják“. Ugyanakkor mások is olyan lesújtó észrevételeket tesznek, hogy az odahaza ülő úriaknak többnyire puska, pipa, jó kopó vizsla, kutya s játék a beszédjük, s ha azonkívül valami nyájas társalgásra kerül a sor, szép históriák helyett semmiségeket mondanak, s mivel nem olvasnak, annyira tudatlanok, hogy a vicispánoknál és szolgabiráknál nagyobb urakat a világon nem is ismernek szegények.

Ezt a műveletlenséget és könyviszonyt rövid idő alatt a mulattató románok fordítják kedvezőbbre. Az írók java része azért dolgozik, hogy a szegyelni való helyzetet segítsen. A szorgalmas Kis János élete alkonyán visszatekintve könyvtermelő gazdag munkásságára, fáradtságát abban a célkitűzésben összegezi, hogy kellemes időöltésre szánt elmés nyájasságaival és más hasonló természetű mulattató írásainak nagy részével a magyar olvasást kívánta oly időben, midőn az még nem igen divatozott, megkedveltetni. Másokat is ez a cél lelkesített, ebben látták a román elsőrendű hivatását. Bessenyei már 1788-ban a *Holmiban* sürgette a románok fordítását, hogy a mélységből kiemelkedjünk, s Mátyás Sámuel 1786-ban az a meggyőződés buzdítja, hogy a magyarság a románok „szaporodásával a tudományokban való világosságnak fényesebb hajnalára jut“ s a „kedvet indító mesés történeteknek olvasásával a jobb könyveknek olvasásához, melyben még eddig talán restecske volt nemzetünk, apródonként hozzászokik“. „Mikor az ember galambot akar fogni, mézes búzát hint el“, — mondotta Báróczy, — s Kazinczy is úgy látta, hogy a román „leghathatósabb tanító“, „a legszerencsésebb vehiculum a magyarságnak“, emlékiratában pedig följegyezte, hogy zsenge ifjúságában Kézsmárkon Cornides egy ízellen románnal ajándékozta meg s abból kapott először kedvet az olvasásra. Horváth István szintén pártfogolja a „célerányos románt“, mivel ez „az anyanyelven való olvasást legjobban megkedvelteti“. Bacsányit a közhaszonnál való elmélkedés arra a tanácsra indítja, hogyha hazánkfiait az olvasásra szoktatni, erkölcsüket jobbitani, elméjüket világosítani akarjuk, ha alkalmatosságot keressünk nyelvünknek akármiként lehető szépítésére és pallérozására, legtanácsosabb, ha gyönyörködtető írásokat fordítgatunk. Ha egyszer ezekkel a népek kedvére találhattunk s nála az olvasást kedvessé tehetjük, önként keresi majd a hasznosakat. A mulattató írásoknak a sürgetése ezeknek az évtizedeknek folyton fülünkbe csengő visszhangja, mert „ezek által terjesztetik legsikeresebben a nyelv s élesztetik az olvasás kedve“.

Csakugyan egy-két évtized alatt abban az arányban, amint a románok szaporodni kezdenek, jelentős fordulat áll be az olvasási kedv

fokozódásában. Míg a XVIII. század második felében is az volt az általános helyzet, hogy „könyvek nálunk csak azoknak kellettek, akiknek hivataljuk és szolgálatjuk hozta magával” s „akik valamennyire még az olvasásnak kedvelői, azok vagy papi emberek, vagy érettebb gondolatu öregek” voltak, addig a következő század elején már szélesebb tömegek vetették rá magukat a könyvekre s mohón kaptak a románokon, „a költés combinatiójának a kifogyhatatlan productumain”.

Tudatosan e jó érzékkel, hízelgő udvariasságból-e vagy csak véletlenül a román, mihelyt a színtéren megjelenik, a szépnem kegyeit keresi. Éppen a legjobb helyen kopogtatott. Föllépése és divattá válása idején száználmas volt a magyar nyelv helyzete és társadalmi tekintélye. A szalonokban általában a német nyelv járta s az előkelő hölgyek magyarul csak a cselédekkel beszéltek. Magyarul szólítani meg egy magyar úrnót, a legdurvább grombaságok közé számított, egyértelmű volt körülbelül azzal, mint ha őt szolgálónak nézték volna. „Vajjon nem sokkal gyönyörűbb volna-e, — kérdezi Vitkovics Mihály, — ha a kerek, lágy magyar szavakat ejtenék szépnemünknek kerekded ajaki, melyeket egyedül a magyar nyelvért metszett a magyarok Istene”. De mit lehetett akkor várni, mikor „a magyar anya megpofozta leányát, ha magyarul beszélt”. Egy pár vonással megörökített jellemző képet találunk Szemere Pál egyik levelében. 1815-ben Berényben meglátogatta a Mihálkovicsek jómódu kálvinista magyar házát. A ház ura nem volt otthon. Míg a derék anya a konyha körül forgolódott, Szemere a házi kisasszonnyal szórakozott. A kislány éppen Campet és Kotzebuet olvasta németül s a vendég mulattatására elmesélte a falon függő Götz-, Tell- és Egmont-képek jelentését. A Szemere Páltól nagyön rokonszenvesen bemutatott magyar leányka német irodalmi tudásáról kielégítő tájékoztatást szerzünk, de ugyanakkor magyar irodalmi műveltségéről semmiféle megnyugtató értesülést nem kapunk. Ezzel a képpel tökéletesen egybevág az a máshonnan nyert tudósításunk, hogy „majdnem általjában minden kisasszonyaink több német író és munkát ismernek, mint magyart”, s az egykoruk szemrehányólag emlegetik, hogy „akárhová megy az ember magyar lánykáinkhoz, mindenütt német könyveket találunk azoknak asztalkájikon”. Be kell látni azonban, hogy szépeink azért olvasnak német románokat, mert nincsenek eredeti jó magyar könyvek, s ez az oka annak is, hogy ebben az időszakban ötszörte több idegen könyv fogyott el nálunk, mint magyar.

A német mulattató és szórakoztató irodalomnak ezt az uralkodó hatalmát észrevehetőleg először a magyar nyelvű románok ingatják meg. A férfiak, a műveltebbek és tanultabbak is, sajnálják idejüket a költeményes románok olvasásával vesztegetni. A nők, az asszonyok és leányok azok, akik az erősebb nemtől lenézett s férfiatlan érdeklődésnek tekintett románok előtt ajtót tárnak s olvasásuk gyönyörűségeibe mélyednek. Azt mondja az egykoru leírás, hogy míg a férfiak teljesen szabadjukra lovaglással, utazással s gazdálkodással töltik idejüket, addig „a leányok tánc, muzsika, éneklés, festegetés tanulásiban, holmi szerelmes románok olvasgatásában és csinos öltözködésekben gyakoroltatnak”. Szinte azt lehet mondani, hogy a románírók az ő kedvükért buzdulnak fel a munkára, vagy — az egykorú kifejezéssel élve — „általok jön hozzánk

románsok falkája". Orczy Lőrinc még 1787-ben ezt a tanácsot adja az íróknak :

„Más írásnak módját hozz a Nemesiségnek,
Románs kell mostani Asszonyi Rendeeknek,
Ki sok rétt le írja módját szerelemnek.“

Mások is úgy látják, bárcsak mennél több volna magyar nyelvünkön a román, annál jobb s szebb volna, hogy asszonyaink és leányaink is végre magyarul olvashatnának. A sok buzdításnak rövidesen meglesz a fogantaja. Amint az „európai képzett nemzeteknél találkoznak szívképző munkák, melyeket a legkoszorúsabb írók a dámák toiletjének szentelnek“, úgy a magyar író is, bár a literatúrában kevés jártassággal rendelkezik, csak azért fog pennát s készít valami román-félet, hogy mulatságos szórakozást szerezzen a leghálásabb olvasóknak, a nőknek. A kiadók szintén előzékenyen keresik a nők tetszését. Nem is volt túlságosan nehéz megnyerniök, hiszen akkortájt a románolvasás szorosan hozzátartozott a nők életstílusához. Ebben a divatban is ők jártak elől. Kazinczy a *Siegwart*-ról úgy szerzett tudomást, hogy „egy tiszteletre igen méltó leány megismertette az akkori idők legkedveltebb románjával“ s az ő kedvéért kapott bele fordításába. A Bölöni Werther fordításának indítéka és buzdítója szintén nő volt. Vitkovics-hoz *Bácsmegyey* olvasztotta egészen hozzá Lidijét, melyet „szerelmes olvadtság nélkül soha nem tudott olvasni.“ Románolvasás nélkül nem is lehetett senki divatos hölgy. Aki csak valamicskét rátartott, omlott a románok olvasására. Ezt a típust örökíti meg a Ponori Thewrewk József epigrammája :

„Egy eleven lelkű hajadon puha pamlegán ülve,
Bútalanul idejét tölti románjeival“.

Kazinczy leveleiből lépten-nyomon értesülünk a Sophie olvasmányairól. Ezek természetesen többnyire románok voltak, mégpedig azoknak a javából. Biztosan komoly a magva Horváth Adám ama tréfálkozásának is, hogy felesége jobban szerette a könyvházat, mint az ágyasházat. Az akkori művelt magyar nő képe pompásan megmintázható volna róluk. De azért nem ők voltak az igazi divatos hölgyek. A szélsőségekben tévelygő divatos dáma a románok frázisait keverte beszédébe s könyv nélkül megtanult szentimentális édességekkel kereste a feltűnést. A szerelemben olvadozó ifjacskaik és leánykaik a *Kartigámból* egész frazeológiát dolgoztak ki maguknak. El lehet képzelni, hogy mily édesdeden bókoltgattak, mily természetellenesen beszélgettek. Jól tudták, hogy a közönséges társalkodás négy elementuma közül egyik „a most olvasott román történetét elbeszéli“, tehát mindig készen állott emlékezetükben egy-két frissen éldelt román tartalma. A divatos dáma „olvadni Kotzebuet, Lafontainet, Schillinget, Laurent s több híres obscura férfiakat szokott, kivéven ha néha Van der Velde, Houwald vagy Zschokke akadtt kezeibe, sőt egyszer esős időben az ablak alatt senki sem járván, eluntában Scott Walterig tévedt“. A románokban „nincs gondok a nyelvre, stílusra, az elme játékira, csak a szerelem kifejtődését olvassák, nézik“ s végül is „elrontják szíveket, lelkeket“. Hej, abban az időben sok ifjú életét zavarta meg a román. Különösen a leányok annyira elmerültek bennük,

s úgy átélték a cselekmény minden mozzanatát, izgalmát s a hősök szenvedéseit, hogy képzelődésük megvesztegetve, merőben rabul esett a románoknak. A románok dagályain és ízellen feszességein lelék minden gyönyörűségüket. Románosan éreztek, románosan gondolkodtak, cselekedtek, néha még nevüket is romános hangzásúra cserélték. Ha követhette volna mindenki Faludi Ferencnek azt a tanácsát, hogy magas polcra rejtse a romantizmus írásokat, ahol nem érhetik el a kisasszonyok, sok bajnak elejét lehetett volna venni, így azonban nem kis gondjába került a szülőnek, míg a bódító román-szeszt a gyermek fejéből elpárologtatta s ismét természetes lelküvé gy gyította. Egy valaki így kiált fel rosszalólag: „Mire való ez a mesés románok, melyeket a hasznos könyvek félretételével oly szorgalmasan olvas ma a nőnemű ifjúság?” Bizony olyan láz fogta meg első sorban a nőket, majd a mindkét nembeli fiatal nemzedéket, hogy már egészen kóros tünetek kezdtek mutatkozni. Más adatok is megerősítik, hogy egyáltalában nem lódtát a *Tudós palóc* elbeszélése a román-olvasás szenvedélyének az illendőség határait is átlépő elharapódzásáról. „A minap Pesten egy templomban voltam, — mondja az egyik helyen, — ahol egy ifjú gavaléron nagyon elbámultam, látván, hogy egy szép könyvecskét tartott kezében, de közelebb menvén azt láttam, hogy nem imádásos könyv legyen, amelyet olvasott, hanem román. Az illetén olvasással még többen is mulatják magukat, kiváltképen azok, akik ex officio a templomban vannak. Azok, ha sokáig tart a prédikáció, mindjárt egy románt vagy comédiás könyvet vesznek ki zsebükből és avval mellőzik el magoktól az unalmas prédikációt“.

Bezzeg végeszakad a sok panasznak s az örökös siránkozásnak, hogy a könyveknek nincs olvasójuk s a harmincas évek felé közeledve, azt vesszük észre, hogy a háborgások kezdenek megnyugodni, s már olyan hangok hallatszanak, hogy „a magyar olvasóközönség, ha nem is hirtelen, mégis lassanként szaporodik“. Már afféle megállapításokat olvasunk, hogy a termelés nem elégíti ki a szükségletet s annyira vonzó lesz a román-forma, hogy Pálóczi Horváth Adám a történeti, földrajzi, csillagászati, metafizikai, vallásbölcseleti fejtegetéseit „tudományos románba“ foglalja, „mert olyan világban élünk, — indokolja meg eljárását, — hogy romános öltözet nélkül már sem a tudományok nem kellene, sem az erkölcsi tanítások“.

III.

Csakhogy, míg idáig jutott, míg divatba tudott jönni s olvasótábort teremtett, küzdelmes pályát futott meg a román. Szokatlan újszerűségeket hozott s nem is a legkifogástalanabb példányokban jelentkezett. Idő kellett, míg a közvélemény megbarátkozott vele s az irodalom is rájött, hogy nagyon érdemes forma, amelyet eredeti tartalommal és művészettel lehet megtölteni. Sokáig azonban nem láttak a románban mást, mint szerelmi históriák ledér kiszínezését s ezért hosszú évtizedekig megvetést, lenézést, sőt visszautasító magatartást tanúsítottak iránta. Úgy látszik, hogy ez velejáró kísérője volt a román úttörésének, mert két évszázadon keresztül a németeknél is éles ellentétek keresztülvetésében állott. Egy német író a XVIII.

század elején 223 lap terjedelmű támadó írást intézett ellene s Lafontaine a század végén megütközve említi, hogy a közvélemény lázadozása miatt alig lehet elképzelni nagyobb zavart és kellemetlenebb helyzetet, mintha a leányt románolvasás közben lepi meg a férfi. Nálunk sem volt ez más-képen. „Emlékszem — írja Jósika Miklós —, midőn gyermekkoromban Lafontaine egy munkáját olvastam, melynek címlapja hibázott, mennyire megijedtem, mikor nevelőm azt mondá, hogy ez román.”

Elképzelhető, hogy nem ment megütközés és felháborodás nélkül a román tömeges betörése a magyar szellemi terekre sem. Amikor a XVIII. század 70-es éveitől kezdve sűrű egymásutánban kezdi felülni fejt a szerelnet hallatlan merészséggel és körülményességgel részletező román, rögtön fegyverbe állanak ellenségei s fojtott dühösségű éles harcba szállanak vele. „Meg ne ízelítse a fiatal dáma a romantzia-írásokat, mert oda lesz miattok, — figyelmezteti kortársait Faludi Ferenc. — Hatalmas arsenikum méreg lakik ezekben a könyvekben, már sok lelkeket ölt meg.” Különösen az erkölcsöket féltik tőle. Nincs semmi olyan alkalmas az ifjúság megrontására és ártatlanságának elvesztésére, — hangzik a sok-szor megisméltető figyelmeztetés, — mint a román, mert rajta keresztül a szerelem kígyóként lopózik a zsenge lelkek elméjébe és szívébe. A fajtalan előadásokkal megtömött románok ellen, melyek a véteket kellemes színekkel festik s a képzelődést a bűnre táplálják, évtizedeken keresztül lankadatlan hevességgel foly a harc. Egyre hajtogatják, hogy a jó ízlést rontó, képtelenségekkel teljes, csábító s a képzelődő tehetséget megfertőző románok lassú mérget hintenek a jó erkölcsök gyökerére, félrecsigázzák az észet, s a közönséges élet határjaiból kiragadván, levegői várakról teszik álmadozókká olvasóikat. Nem lehet tehát csodálkozni, ha botrányszámba ment románt olvasni, amikor tekintélyes vélemények is a szellemi élvezetnek ezt a nemét ábrándozásba süllyesztő, a valódi világ viszonyait elhomályosító s csak az érzelmeket csiklandozó lelki fajtalanságnak minősítették. Száz esztendővel ezelőtt az első magyar nyelvű lexikon még azzal a véleményével riasztotta a közönséget, hogy az „utálatos románolvasás” nem egyéb, mint szellemi bujálkodás, s bosszúságát mindazok ellen, akik ilyeneket firkálnak, s azok ellen, akik mohón olvassák, abban összegezte, hogy a románolvasás az emberiség elerőtlenítését siettető legártalmasabb és legveszedelmesebb méregkeverés. Ezek a kifakadások természetesen elsősorban a nők felé irányulnak, mert ők voltak a románok buzgón epedő olvasói. „Hagyjatok föl hát a románolvasással, — tanácsolja nekik a szerencsétlen házasságokról elmélkedő egyik kortárs, — mely vérötöket felgyújtja, miáltal ördögökké lesztek a házban, a házón kívül pedig szemüveges imádókat hajhászó dámák, kiket az örömvadász elkábit s aztán híroket piszkolja.”

A „gondolat hígító” románokat nemcsak egyes nyilatkozatok kárhoztatják, válogatott kifejezésekkel túlozva káros hatásukat, hanem a szószék is sikra száll ellenük és dörgedelmes szavakkal sujt le rájuk. Fogarasi Mihály teológiai tanár, a későbbi püspök, az egyik nagybőjti predikációjában hevesen kikel az ifjak kapós olvasmányai, a románok ellen, amelyek komolyabb eszméletet nem kívánnak, az érzékenység húrjait varázshangokkal pengetik s az undok vélkeket édesen ömledező

mesés szavak és tündér bájjal bevont kedveltető képek alá rejtik. Szepessy Ignác pécsi püspök szerint szörnyeteg a román, amely nyájas kecsgetéssel leköti s azután kegyetlenül meggyilkolja, mézzel készített maszlag, amely elkábítja s azután elveszeszti olvasóját. Efféle kárhuzató hangok sokáig hangzanak s még a múlt század második felében sem ritkák a templomi szöszékekben. Példátlan, hogy egy irodalmi műfaj annyi hatást, kapós kedveltséget s ugyanakkor annyi zúgolódó ellenszenvet és haragos visszautasítást kellett volna a közvéleményben, mint a román a megindulása idején. Mai szemmel nézve, mindenesetre furcsa idők lehettek azok, amikor a debreceni tisztelendő professzorok minden magyar könyvet kivettek az ífjak kezéből, nehogy a románok immoralitásának ártalmas befolyása alá kerüljenek, s amikor mások azt követelték, hogy ezeket az ördög kohójából került románokat minden jó társaságból örökre ki kell tiltani.

A közvélemény felháborodása ellen védelembe venni a románt kevesen merék. Leghatározottabban Kazinczy állt melléje. Amikor Virág Benedek semmiképen sem tudta belátni, hogy a nagyszámú románok miféle hasznuk, a sok szomorú fájdalmas fantáziái a gondolom-szerelmennek mire valók, s amikor Szirmay Antal a régi jó táblabíró kedves duruzsolásával a külső írók esze viszketegségének s nemzetünk kárhuzatos betegségének nevezve a románt, arra kérte öccseurat, hogy hagyjon föl a mesézéssel, Kazinczy csak mosolygott a jó öregek maradiságán s mosolygott Bacsányin is, ki a félig kinyomtatott *Bácsmegyey-jére* azt üzenté, hogy fizesse ki a nyomtatót s a kiszedett íveket kéziratával együtt égesse el, s azt válaszolta, hogy „ej, sokat köszönök én a románoknak” s csak zúgolódjanak, ahogy akarnak, mert a román érdeméről nem a tisztelendő professzor urak bölcs ítélete az irányadó, hanem a tizenöt esztendőös leánykának kicsorduló könnycseppje a legédesebb jutalma az érzékeny írónak. „Több szükség vagyion most románokra, — mondta ki szokatlan és merész véleményét, — hogy azoknak olvasások által a szólás és magaviselet durvasága kedvesebb ízlésre faragódjon, mint a kánonok Molnár fizikájára s Dugonics algebrájára.”

A közvélemény ellenkezésébe és az írók vitájába, amely évtizedekig zajlott a román körül, a kormányhatóság is beleavatkozott, mégpedig azoknak a javára, akik a közerkölcsökre nagy veszedelmet láttak az ártalmas könyvek garázdálkodásában. Az 1795 február 25-én kibocsátott általános könyvvizsgálati rendelet, amely Magyarországon is életbe lépett, még nem veszi észre a mulattató olvasmányokat s a románokról semmiféle intézkedést nem tartalmaz. Egy évtized múlva azonban az 1806. évi március 27-i királyi udvari rendelet már szigorú tilalmakat léptet életbe a románok nyomtatása és olvasása ellen. Elrendeli, hogy ezután a románokat nem szabad politikai lapokban hirdetni, nehogy a sóvárgás az olvasásukra ingereltessék, a jövőben pedig zár alá helyezze behozatalukat a külföldről s kinyomtatásukat szigorúan korlátozza. Meghatározása szerint a román a polgári életből vett tiltott cselekvényeknek és eseményeknek az elbeszélése, s olyan alsóbbrendű műfajnak tekinthető, amelynek sem tartalom, sem stílus tekintetében semmiféle becse nincs. A rendelet köteleességévé teszi a könyvvizsgálóknak, hogy a haszontalan

tartalma románok hirdetését a politikai lapokból késedelem nélkül törölik, az eléjük kerülő ilyen kéziratokat olvassák el és vizsgálják meg ugyan, hogy kellőképpen jellemezhessek, de nyomtatásukat szigoruan tiltásuk el s a könyvárusokat pedig figyelmeztessék, hogy óvatosak legyenek az ilyen románok terjesztésében, mert különben kényszeríteni fogják őket, hogy azokat az országból kiszállítsák.

Még egy ilyen rendeletet ismerünk, amely tág értelmezésre adott alkalmat s a román mozgását szűk korlátok közé szorította. Amikor az 1810—1811-i országgyűlés elismerte, hogy a könyvvizsgálat Ausztriában és Magyarországon ugyanazon irányelvek szerint gyakorlandó, az 1810-ben kiadott újabb osztrák cenzúrai utasítás nálunk is életbelépett. Ennek a 6. §-a vonatkozik a románokra, s nemcsak azokat tiltja el, melyeknek a tartalma a vallással, az erkölccsel, az uralkodóház iránt tartozó tisztelettel s a fennálló kormányformával nyíltan vagy lappangva ellenkezik, hanem általánosságban azokat is, amelyek sem az értelemre, sem a szívre előnyösen nem hatnak s csupán arra irányulnak, hogy az érzéki-séget ingereljék. Szoros kötelességévé teszi a rendelet a könyvvizsgálóknak, hogy az efféle kártékony románokat, amelyek csupán a szerelmeskedés körül forognak s a képzeletet agyrémekkel töltik be, multhatatlanul akadályozzák meg és irtsák ki.

Másfél évtized múlva arról értesülünk, hogy a kancellária egyáltalában megtiltotta a magyarnyelvű román írását, s kedvét igyekezett szegni a szerzőknek azzal is, hogy munkájukat két példányban leírva követelte be. „Szomorú idők! Nem ott fekszik a nyúl, ahol keresik” — mondotta Fáy András. Csakugyan nem értek célt. Sem az elégedetlenkedő közvélemény, sem a kormányzati hatalom a románt, amely az élettartalom legkifejezőbb eszközévé ebben az időben egyre hatalmasabban kezd kibontakozni, feltartóztatni nem tudja. Időnként gátakat emel eléje, szabadságát leleszorítja, termékenységét az aszályos légkörrel meg-megapasztja, de kiirtani és megfojtani nem tudja. Ezer akadályon keresztül is sűrűsödik körülötte az olvasók tömege, nélkülözhetetlen lesz s a sok apró törekvés lassanként román-irodalommá gyarapszik. Csak írók és önálló tehetségek kellene, kik a fokozódó igényeket kielégíteni, tovább emelni és finomítani képesek. Az 1836-ban megszülető magyar regény a gyermekkori betegségeken átesve diadalmasan kezdheti meg pályáját. Előtte hét évtizedes kemény és kitartó munkával az úttörést a román elvégezte. Ez tagadhatatlan érdeme. Jósika azt mondja, hogy akkor is megírta volna *Abafit*, ha előtte senki sem írt volna regényt. Nagyon kétséges azonban, hogy regényeivel aratott volna-e olyan nagy és gyors sikert, ha a román évtizedeken keresztül nem munkálja a talajt, nem műveli a fogékonyságot s nem toborozza az olvasókat.

Dr. György Lajos.

Az egyéniség megismerése.

I. A legutóbb megjelent lélektani művek között igen sok hordja homlokán azt a régi megállapítást, hogy az „embernek legnagyobb problémája éppen maga az ember“, ékes bizonyságául annak, hogy a lélektan egy nagy kanyarodással bizonyos fokig visszafordult régebben taposott útjára. Az a nagy várakozás ugyanis, melyet a múlt század közepén megindult kísérletezéshez fűztek, részben csalódást hozott, amennyiben a kutatók a tudomány szempontjából nem a kívánt eredményre jutottak, a gyakorlati élet kérdéseire pedig felelni nem tudtak.

Egyfelől ettől a tudományos elégedetlenségtől, másfelől gyakorlati szükséglettől hajtva a lélektan eddig nem látott virágzásnak indult. Egy csomó új irány keletkezett. Legnagyobb részük a régi felfogásra s azok részleteire épített, de úgy, hogy azokat megtagadta s ellenkező útra tért. Így a részekből való összerakás helyett az ember-egészből, vagyis az *egyéniségből* kiindulva igyekszik a lélektan az ember-problémára feleletet adni. Természetes, hogy amint túlzás volt a régebbi lélektannak csak az általánost kutató törekvése, a léleknek mintegy vízszintes irányú tagolása tekintet nélkül az egyesre, úgy túlzás lenne most az ellenkező véglet: az egyetemes érvényű megállapítások elhanyagolása s csak az egyes esetekből való hirtelen általánosítás, amire igen sok példát látunk, különösen a fejlődés-lélektan körében. (Az egy, legfeljebb két gyermekre kiterjedő kisgyermek-megfigyelésekre gondolunk itt elsősorban). Kétségtelen azonban, hogy az irányváltozással járó megrázkodtatások még távolról sem csendesedtek el és a lélektan sokat emlegetett válsága még nem vonult el e tudomány felett. Biztató azonban e nyugtalanságban, hogy mindez nem a széthullás előtti megrendülés, hanem az új keresésének és felépítésének a láza.

Ezeknek előrebocsátása rávilágít egyrészt a kérdés időszerűségére, másrészt magyarázatát adja annak a bizonytalanságnak és kiforratlanságnak, amely e téren szemünkbe ötlük.

II. Az egyéniség megismerésével kapcsolatban elsősorban is az *egyéniség* fogalmát kell tisztáznunk.

A zavar és a sokféleség már az első lépésnél nehézséget okoz. Azt látjuk ugyanis, hogy az *egyén*, *egyéniség*, *személy*, *személyiség*, *jellem*, *karakter* fogalmát nem egyöntetűen használják a lélektanban.

Egy orosz pszichológusnak, Lazurskinak, 1912-ben „Az egyéniség tanulmányozása (Über das Studium der Individualität) címen németül megjelent figyelemreméltó munkájában inkább csak a címben találjuk meg az egyéniség kifejezést, egyébként túlnyomórészt a személyiség fogalmát használja. Ugyanekkor jelent meg Kerschensztein György: *Charakterbegriff und Charaktererziehung* (A jellem fogalma és a jellemnevelés) c. kitűnő tanulmánya, amely széles körű tekintéssel tárgyalja e fogalmakat. A magyar gondolkodás fegyelmezetségére vall, hogy Schneller István már évtizedekkel ezelőtt filológiai és filozófiai alapon meghúzta a két fogalom közötti különbséget (Egyéniség-Személyiség, Magyar Pedagógia, 1906). Élvezetes fejtegetéseinek eredménye szolgál alapul Imre Sándor megállapításaihoz, mely szerint az *egyéniesség*: az egyén alkotó vonásainak sajátos egysége; a *jellem*: a fejlett egyéniségnek a cselekvés valamilyen irányában nyilatkozó határozottsága; a *személyiség*: erkölcsi jellem, azaz teljesen kifejlett, határozott, tudatos és nemes egyéniség. W. Stern, a személyiség filozófiájának, a perszonalizmusnak, rendszerbe foglalója, *személyt* és *személyiséget* különböztet meg. A személy fogalmának — szerinte — három lényeges jegye van: 1. a sokság egysége (Vieleinheit), 2. célratörés (Zielstrebigkeit), 3. sajátosság (Besonderheit). A személyiség pedig önalakítás és önálló akarat révén kibontakozott személy. (W. Stern: *Die menschliche Persönlichkeit*, 1923³.) O. Turulisz pedig „szigorú értelemben véve még azokat a felnőtteket sem nevezné személyiségnek, akik nem képesek szabad akarattal és önmaguknak állandó tökéletesítésével valamilyen erkölcsi életformában való kibontakozásra“. Ezek a képviselők s még sokan a személyiségben mindig valami értékmegvalósulást is látnak.

Ezzel szemben igen sok kutató használja a személyiség megjelölést, ahol külön megjegyzésben hangsúlyozzák, hogy „érték nélküli értelemben“ kell vennünk.

A *karakter*, főképp Ullrich jellemtanulmányozó fellépése óta, érték-jelentés nélkül szerepel a tudományban. A betörőnek is van karaktere, azt azonban már kevésbé vagyunk hajlandók elfogadni, hogy jelleme van. Tehát a karakter és jellem szavak között is mutatkozik jelentés-árnyalati különbség. A jellemtant (karakterológia), a jellemmel foglalkozó tudományt, nem befolyásolja valamely tulajdonság jó vagy rossz volta és e tudomány beszél karakter-, vagy jellem-nélküliségről is, de nem egészen azonos a magyar jellemtelenség kifejezésével. Itt inkább hajlunk valami etikailag magasabbrendűnek a megjelölésére, ámbár beszélünk néha romlott, vagy rossz jellemről is. Úgy látszik, hogy a IV. római erkölcsnevelési kongresszus (1926), amely a személyiség fogal-

mának a tisztázását tűzte ki tárgysorozatának egyik pontjául, nem eredményezett egységes felfogást. Legalább is nem a pszichológusok körében. Az irodalom ugyanis azt mutatja, hogy személyiség, karakter címen tárgyalnak olyan kérdéseket, amelyek fenti értelemben az egyéniség vagy személy fogalma alá tartoznának.

A pszichológusok közül a három fogalmat a fenti filozófiai és pedagógiai meghatározásokhoz közelállóan Albert Huth adta meg „Exakt személyiségtanulmány” (Exakte Persönlichkeitsforschung, 1930.) c. munkájában. Eszerint *egyéniség*: valamely ember tulajdonságainak összesége, pl. testi tulajdonságok, velünk született hajlamok, temperamentum stb.; *karakter*: az egyéniség határozott formája, mégpedig az, amely egész akaratát és cselekedeteit szilárdan és következetesen a végső vezető értékek szolgálatába állítja. A befejezett karakter e szerint utólérhetetlen ideál. A *személyiség* pedig mindaz, ami lényeges az emberben — (das Wesenhafte des Menschen); ez a testi tényezőkön kívül függ a megismerő és értékelő lelki tevékenységek és tartalmak mennyiségi és minőségi fejlettségétől, azok kölcsönös vonatkozásainak figyelembevételével. — *Lényeges az emberen*: 1. a testi fejlettség, 2. a környezet, 3. az ismeretek, 4. a megismerő lelkiélet, 5. az értékelő lelkiélet. Nem is kell különösebben hangsúlyoznunk, hogy e fogalmak sem fogadhatók el gondolkodás nélkül, de e személyiségmeghatározás kimondottan pszichológiai színezetű, s Huth az egymásra való vonatkoztatással a korreláció-tant teszi a differenciális lélektan központi problémájává.

A magyar irodalomban kimondottan a lélektan szemszögéből újabban Boda István foglalkozott mélyrehatóan a *temperamentum*, *karakter*, *értelmiség*, *személyiség* fogalmával (ugyanilyen címen megjelent a Magyar Pszichológiai Szemlében, Bp. 1930), és arra az álláspontra helyezkedik, hogy nincs erkölcsi vagy nem erkölcsi személyiség; személyiség csak egy van, amely azonban természet szerint erkölcsi szempontokból is vizsgálható és megítélhető. „Van tehát etikailag értékes (vagy értéktelen) személyiség.” Ma már a személyiség fogalmának értékmentes értelemben való használata a lélektanban csaknem általánosnak mondható. (Tanulmányunk címét „A személyiség megismerése” alakjában lett volna helyesebb megfogalmaznunk. Minthogy azonban ez ma még, főleg nevelők körében, az erkölcsösség gondolatát is azonnal felébreszti, félreértésre adhatott volna alkalmat.)

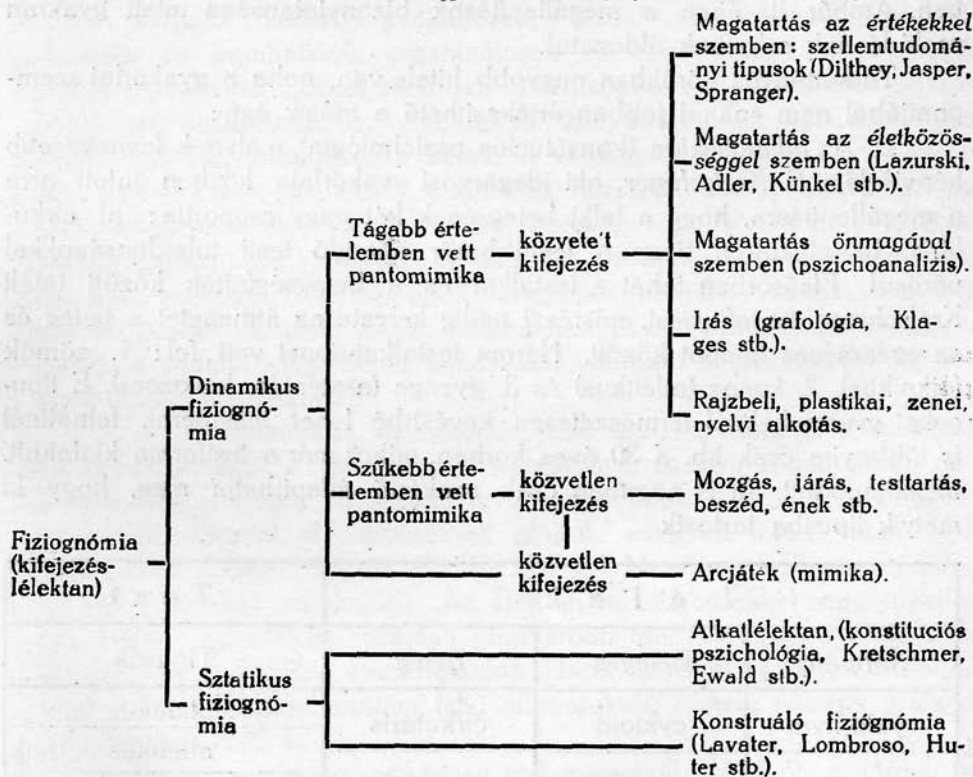
III. A *személyiség* fogalmának rövid taglalása után a címből következőleg a *megismerés* fogalmát kell még röviden érintenünk. A megismerés mindig valaminő *módon* megy végbe és ezzel kapcsolatban beszélünk *módszerről*.

E fogalmat is több értelemben szokták használni, így ez is tisztázásra szorul. Meg kell különböztetnünk a tudományos fogalomalkotó módszert (indukció, dedukció, redukció) az egyes jelenségeket kereső, adatgyűjtő eljárástól (megfigyelés, kísérlet). A módszer egyrészt természet-szerűleg attól függ, hogy mi a vizsgálódás tárgya. A lélektani irányok igen sokfélék, — ez jórészt a lélektan tárgyának sokféleségére vezethető vissza, — de ezeket két nagy csoportba szoktuk összefoglalni: *szellem-tudományi* és *természettudományi* lélektan néven. A lélektannak ez a kettőssége már sok vitára adott alkalmat, s ez megszüntethető nem lesz, mert hiszen tárgyának, *az emberek világában elfoglalt* helyzetéből következik. Az ember a maga személyiségében ugyanis csomópont a világ és az értékek között, mintegy közvetítő és így az emberi lélekkel foglalkozó tudomány egyfelől a legmagasabb természettudomány, amely a fizikára, kémiára és biológiára stb.-re épül, másfelől a legalul elhelyezkedő szellemtudomány, alapul szolgálván a történelemnek, nyelvtudománynak, filozófiának stb.-nek. Ebből következőleg a természettudományi pszichológiának természettudományi a módszere; ez a *magyarázat*; a szellemtudománynak pedig a sajátos „megértés” (Dilthey, Spranger), amellyel a különböző lelkivilágokat mintegy önmagukba igyekezünk átültetni. Ha elfogadjuk a fentebbi megállapítást, mely szerint a pszichológia a természet- és szellemtudományok érintkezési pontján áll, akkor könnyebben megértjük e módszerek különbségét e kutatások irányának hasonlatával. A természettudományi módszer az érintkezési ponttól *visszafelé* halad, keresvén az *okokat* a jelenség *magyarázatára*, a szellemtudományi pszichológia pedig az *értékrendszer felé* tekintve igyekszik *megérteni* annak az emberi lélekben visszatükröződő hálózatát (struktúráját). A szellemtudományi lélektanban szereplő „megértés” természetesen nem azonos a közönséges értelemben vett megértéssel. Itt azonban nem áll módunkban ezzel részletesebben foglalkozni, annál is inkább, mert e felfogás elvontsága, sajátos nyelvezete, nem egyszer homályossága következtében ismertetésére nagyobb térre van szükség. Különbösen is e tanulmány nem annyira a személyiség megismerési *módjának* tárgyalására terjeszkedik ki, hanem ama források megjelölésére, amelyekből a megismerés merít és amelyeknek az eredménye azután tipikusabban jut kifejeződésre.

IV. Az alábbiakban a természettudományi és szellemtudományi módszer által alkotott személyiség-típus-csoportok közül néhány jellegzeteset mutatunk be. A természettudományi típusokat *empirikus*-oknak nevezik, noha a maguk tisztaságában sohasem fordulnak elő és így ezek is konstruált típusok, mint azt a szellemtudományiakkal szemben szok-

ták ellenvetni. Az egyéniség-, személyiség-, karaktervizsgálatok tapasztalati ága nem új, de szédületes lendületet éppen az utolsó évtizedekben kapott. Rövid és jó áttekintést ad ezekről R. Reigbert: Ausdruckspsychologie und praktische Pädagogik. (Kifejezéslélektan és gyakorlati nevelés) c. munkája, aki mind e tanítást egy néven fiziognómiának nevezs fogalmát a következőkben határozza meg: a *fiziognómia* mint kifejezéslélektan módszeres foglalkozás mindannak az összességével, amiben az ember magát közvetlenül vagy közvetve lényegét érintően kifejezi. *Tárgya*: az egész személyiség a maga kapcsolatainak teljességében, amit a testével, az egész természettel, a környező életközösségekkel s az érzetek birodalmával alkot, amennyiben a személyiség lényege ebből az egységből kiemelkedik és megértéssel megragadható. *Módszertanában* szintén két utat: a *természettudományi* és *történettudományi* módszert jelöli meg. A történelemtudományi megjelölés azonban csaknem azonos a szellemtudomány fentebbi értelmezésével.

Terjedelméről az alábbi csoportosítás nyújt szemléletes képet:

Hiányoznak ebből azok a típusok, amelyek nem az egész személyi-

séget vesznek alapul a vizsgálódás kiindulásánál (látási, hallási stb. típusok). Amint látjuk, az egymás fölé helyezett felfogások két pólus: a *test* és *szellem* között helyezkednek el, megfelelően nagyjából a lélektan fentebb már említett kettősségének.

V. A következőkben e tanítások lényegét foglaljuk össze röviden, alulról felfelé haladó sorrendben.

A táblázatból kitűnik, hogy elsősorban is két nagy irány különböztethető meg a fiziognómiában (kifejezéslélektanban): 1. a sztatikus és 2. dinamikus fiziognómia.

1. Az első a (viszonylag) nyugvó testformák értelmezésével foglalkozik,

A. Egyik ága, a *konstruáló* (szerkesztő) fiziognómia (Gall, Lavater, Peters stb.), a testrészek, főleg a fej részeinek fejlettségéből, ezek egymáshoz való viszonyából igyekszik az illető ember lelki sajátosságait megállapítani. Nagy vonalaiban régen is általánosan alkalmazott emberismerési mód, hiszen mindenki érezte már pusztán a külsőből, hogy kiválóan értelmes, vagy korláiol, vagy rosszindulatu emberrel áll-e szemben. Ámbár itt épen a megállapítások bizonytalansága miatt gyakran csalódásnak eshetünk áldozatul.

Tudományos körökben nagyobb hitele van, noha a gyakorlat szempontjából nem sokkal jobban értékesíthető a másik ága:

B. Az *alkatlélektan* (konstuciók pszichológia), melynek legnevesebb képviselője E. Kretschmer, aki idegorvosi gyakorlata közben jutott arra a megállapításra, hogy a lelki betegségek két nagy csoportja: a) cirkuláris, b) schizofrén típus a legtöbbször állandó testi tulajdonságokkal párosul. Elsősorban tehát a testalkat és a betegségfajta között talált Kretschmer összefüggést, másrészt pedig kereste az átmenetet a beteg és az egészséges állapot között. Három testalkat-típust vett fel: 1. zömök (piknikus), 2. izmos (atlétikus) és 3. gyenge (aszténiás, leptozom). E típusokat gyermekeknél természetesen kevésbé lehet felismerni, felnőttél is többnyire csak kb. a 30 éves korban, mikor már a testforma kialakult, megállapodott. Itt is azonban csak szakértő állapíthatja meg, hogy ki melyik típusba tartozik.

L é l e k			T e s t
Normális	Beteges	Beteg	Típusok
cyklothym	cykloid	cirkuláris	piknikus
schyzothym	schizoid	schizophren	atlétikus
			aszténiás

Mint említettük, kétféle lelki megbetegedés van: *circuláris* és *schizophren*. Az emberiség tulajdonképpen egy sorozatot alkot, amelynek egyik végén a normálisok, a másik végén pedig a lelki betegek állanak. A határ nem különböztethető meg élesen és mindannyian e két végső pont között helyezkedünk el. A normálisok kétféle temperamentumuak lehetnek: *cyklothym* és *schizothym*. Az első csoport testalkata: *piknikus*; a másodiké: *aszténiás*. Az atlétikus típus mindkét csoportnál előfordulhat. Kretschmer megállapítása szerint a művészek, filozófusok túlnyomórészt *aszténiások*, *schizothym* temperamentumuak. Léleekben nincsenek ott, ahol épen tartózkodnak; mindig egy másik világgal foglalkoznak. Az orvosok, írók, politikusok többnyire *piknikusok* vagy *atlétikusok* megfelelő *cyklothym* vérmérséklettel. A három főcsoporton belül több altípus lelki szerkezetét jellemzi igen találóan. A két legkiemelkedőbbéről a következőket mondja: „A *cyklothym* típusuak teljes életbeállítottságukban és a környezetre való visszahatásukban hajlamosak a környezetben és jelenben a feltörsésre, társas, kedélyesen jóindulatú, természetesen jószívű lények.” *Tetterős* *praktikusok*, *érzéki élvezeteknek* *örvendők*, *realisták* és *humánisták*, *organizátorok* és *elszánt rajtaütők* tartoznak ehhez a típushoz. „Ezzel szemben a *schizophren* típusuak életbeállítása hajlik az *autizmusra*, az *önmagába süllyedésre*, az *elhatárolt individuális élet kialakítására*, a *belső, a valóságtól távolálló álom- és elvilág felépítésére*, az *én és a külvilág kiélezett szembeállítására*, *embertársai tömege elől való visszahúzódásra*, vagy *körültekintés és igazi jelenlét nélkül való járás-kelésre*. Ezekből adódnak a *morózus különcök*, *egoisták*, *zabolátlan kicsapongók* és *szertelenkedők*. A *szociálisan magasabb értékű típusok között találkoznak* *finom gondolkozásu racionalisták*, a *világtól idegenkedő idealisták*, valamint a *formáknak hűvösen gondolkodó arisztokratái*.”

2. C. A *dinamikus fiziognómia* első ága: a *mimika* (arcjátéktan) az eleven mozgót, a változékonyt akarja megragadni, amennyiben az a személyiség lényeges tartozéka. Így pl. a homlok ráncai, ezek iránya, a szájugok, tekintet stb. szolgálnak alapul, amelyek mind valami lelk történések a kifejeződései. (L. Th. *Piderit*: *Mimik und Physiognomik* c. képekben gazdag munkáját.) Az életben, az emberekkel való foglalkozás közben úgyszólván minden pillanatban élünk ösztönös *mimikai ismereteinkkel*, amidőn *embertársaink*, *tanítványaink arcából tudomást szerzünk* nemcsak pillanatnyi lelki állapotukról, hanem néhány *uralkodó lelki sajátságukról* is.

D. A *pantomimika* az egész test mozgását, tartását, a járást, beszédet, tehát az arcon kívül a többi közvetlen kifejezést veszi figyelembe.

Főképviselője: *O. Rutz*, aki *Vom Ausdruck des Menschen* c. munkájában négy típust állított fel: 1. A *szférikus* embert a gömb és a kör jellemzi. Testalkat, mozgás stb. mind tartalmaz valamit a körből v. gömbből. A lelkiéletet jellemzi az érzelmek hevesége, majd lágysága és az értelem felett való uralma. Ide tartozik: Caesar, Napoleon, Goethe, Lenbach, Raffael stb. 2. A *parabolikus* emberre a parabola, tehát a laposabb, sohasem körformájú ív jellemző, amelynek végei a végtelenbe vesznek. Testalkat és mozgás hatalmas, lassu, az élettevékenység egyenletes, nagyvonalu, érzelmei hűvösek, nehézkesek, lágyak, értelme törvényszerű gondolkodást, hideg számítás, rendszert mutat. Képviselői: Bismarck, Beethoven, Schiller, Luther stb. 3. A *piramidális* embert a piramishoz hasonlítja, akit az egyenes vonalak jellemeznek a testalkatban és a mozgásban is, továbbá éles sarkok, merevségek. Élettevékenységét, értelmi és érzelmi működését is bizonyos keménység, kíméletlenség és türelmetlen logika jellemzi. Képviselői: Platon, Sokrates, Liszt, Wagner, Schoppenhauer, Nietzsche stb. A *poligon* embert a cikk-cakk, szabálytalanság, kaotikus változatosság jellemzi a lelki életben. Ide a színes fajták tartoznak.

A magatartás, mozgás, arcjáték, hang, beszéd, ének értelmezését a kifejezéslélektanban szűkebb értelemben vett pantomimikának nevezik, amely a lényegét *közvetlenül* kifejező jelenségekkel foglalkozik. Ezzel szemben állanak azok a kifejeződések, amelyek *közvetve* jelennek meg. Ilyenek pl. a rajzbeli, plasztikai, zenei, beszédbeli stb. alkotás.

E. A gyermekrajzok jellemtani magyarázatára jó példát nyújt *Hans Wolff*: *Die Kinderzeichnung nach Inhalt, Form und Farbe* (A gyermekrajz a tartalom, alak és szín szempontjából) c. munkája. A Petersen-féle három lelki tényező leképeződését véli a rajzokban felismerhetőnek. Ezek: 1. az élettempó (vitalitás) foka, 2. az érzelmi oldal (reagilitás), 3. az akarat ereje és kiegyensúlyozottsága.

Az egyéni különbségek kimutatása mellett a fejlődés és a nemek közti eltérés közelebbi megismerésére is alkalmas a rajz vizsgálata, mint arra *Nagy László*, a neves magyar gyermektanulmányozó, több ízben is példát mutatott. (Főkép a rajzolás fejlődésére vonatkozó fokozatai érdemelnek figyelmet).

F. A közvetett kifejezési módok tanulmányának másik csoportja az írás-elemzés, a *grafológia*. Ezt bátran mondhatjuk ebben a csoportban a legjobban megalapozott és beigazolt kifejezés-tanulmányának, noha még rengeteg vita folyik körülötte. A gyermekírásokról *Mina Becker* könyve a legismertebb. (*Graphologie der Kinderschrift*. A gyermek írásának elemzése.)

G. A *lélekelemzés* (a Freud-féle pszichoanalízis) is beilleszthető e

csoportosításba, ha az életvezetést bizonyos fokig a tudatalatti ösztönvilággal szemben való magatartásnak fogjuk fel. Típusai a következők: 1. *kriminális* karakternek nevezi azt, akinél a helytelen nevelés következtében a morális gátlások hiányoznak; 2. *neurotikus* vagy ösztönös jellemnek nevezi az olyan embert, aki cselekvésében, életvezetésében tudattalan, tehát nem cenzúrázott ösztönök hatása alatt áll, de „énefelettese” mégis kifejlett (önvédelmi); 3. a *gátolt* jellemű embereket a túlszígoru „énefelettes” akadályozza meg cselekvésük kivételében; 4. a *normális* jellemű emberben az összetevők összhangban vannak.

H. A fiziognómiához vagyis a kifejezéslelektanhoz számítják a különféle életközösségekben (család, iskola játék stb.) tanúsított *magatartást* is; erre vonatkozólag *Lazurski* orosz pszichológus figyelemre eléggé nem méltatott munkássága lehet irányadó. De idesorolhatjuk *Adlert*, továbbá *Jung* intro- (befelé-) és extro-vertált (kifelé-forduló) típusait, valamint az individuálpeszichológus *Künkel* önös és tárgyias pólusait is.

I. Az *értékekkel* szemben való magatartás, azaz a szellemtudományi lélektan típusait az alábbiakban foglaljuk össze.

Dilthey a görög filozófusok világnézetét csoportosította s megkísérelte a kiemelkedő típusokat megrajzolni. Három világnézet-típust talált s ebből azt a következtetést vonta le, hogy háromfélék a személyiség-típusok is. (Az objektív szellemi alkotásokból, ez esetben a filozófiai rendszerekből, visszafelé haladva igyekezett megérteni alkotóik lelki szerkezetét.) 1. Az első a *naturalista* típus: az érzéki, az ösztöneinek engedelmeskedő ember. Magát a természethez kötve érzi, mint a nagy természet része. A természet számára az egyedüli és igaz valóság. A naturalista a szellemi centrumot az érzékekbe helyezi. Metafizikája: *naturalizmus*, etikája: *hedonizmus*. Pozitív formája: a finoman fejlett epikuri élvező, negatív formája: a tompa érzéki ember. 2. Második a *heroikus* típus. Szöges ellentéte az elsőnek. A valóság felett való uralomban és annak átalakításában találja meg létének igazi értelmét. A szellemi centrum nála az akaratban gyökeredzik. Metafizikája: a *szabadság ideálijzusa*, etikája: a *normák etikája*, vallása: *teizmus*. Pozitív formája: az erős akarattól vezetett személyiség, negatív formája: a mindenáron jogát védő ember. (Gondoljunk Arany: „A fülemile” c. költeményére.) 3. A *kontemplatív* típusba tartozók a természet és szellem közti ürt próbálják áthidalni. Nem küzdenek a természet ellen, a világ és az élet számukra színpad, amelynek ők csendes szemlélői, elmélkedői s amelyben legfeljebb *beleérzésükkel* igyekeznek résztvenni. Az életnek nem a gyakorlati oldalán helyezkednek el, hanem mint tudósok, művészek jutnak szóhoz. Alapvonásuk a megértés. Metafizikájuk: *pan-*

teizmus. Pozitív formája: a szolid szemlélődés és megértés. (Spinoza: „Mindent megérteni annyi, mint mindent megbocsátani“.) Negatív formája: a hideg, önmagában maradó visszautasítás. (Schopenhauer: „Mindent megérteni annyi, mint mindent elítélni“.)

E típusok természetesen csak a leghalványabb körvonalakat jelentik, ezen belül többféle alakulás észlelhető. E főformákon mindenesetre felfedezhető Hegel tézis-antézis-szintézis hármasságának hatása. Követői közül K. Jaspers (*Psychologie der Weltanschauungen*, Berlin, 1925.³) nemcsak a filozófusokat, hanem az egész művelődéstörténetben szereplő személyiségek nagy számát tette vizsgálódása tárgyává s fentebb említett nagyszabású művében igen sok szempontból állított fel típusokat. K. Bühler az alábbi négy típust emeli ki közülök. 1. A *merev burookban* élő embernek nevezi az ébredező szellemi élet kezdeti fokán álló embert, akinek a számára nincsen nehéz kérdés s az adott körülmények közt merev burookban huzódik meg. A hagyományok és erkölcsök mozgatói és egyben meghatározói is cselekedeteinek, ezen túlra nem lép, semmi újra nem tör. 2. A *nihilista-kaotikus* ember az előzőnek határozott ellentéte. A művelődés továbbfejlődése megérleli őt arra, hogy a fennálló formákat megkritizálja, sőt ebben rendszerint túlságba is megy. Már nem a meglévő erkölcs és jog szabályozza őt, hanem ő szab új törvényeket. Általában a kétség és tagadás jellemzi, ezért maradandót alkotni, teremteni nem képes. 3. A *démoni-teremtő* ember típusa — kedvező fejlődés mellett — szükségképen követi az előző negatív formát és mint reformátor, újonnan fogalmazott erkölcsöt, rendet hirdet (pl. Sokrates), aki főképen kiváló személyi nagyságának példájával hat. 4. A *rigorózus* ember abban látja feladatát, hogy az új alkotásokat minél szélesebb hatókörrel érvénybe is léptesse. Ez megint csak bizonyos mechanizálódás, megmerevedés által érhető el.

Igy a fejlődés menete, noha más tartalommal — de formailag — visszakerül az első állapotba és a körforgás ismét előlről kezdődik.

Ha az egyetemes fejlődési állomásokat összevetjük az egyén fejlődésével, sokban egyezést találunk. A gyermek általában kritikátlanul fogadja az adott formákat: a pubertáskort a lázongás, a kritika jellemzi, a kései ifjúkor az alkotás, az új keresésének a kora. A rigorózus állapot is soknál fellép, gondoljunk csak az apák és fiak közt gyakran mutatkozó ellentétekre.

E. Spranger szintén Dilthey nyomán, de nem történeti irányban halad. Hat értékből indult ki és a következő szellemi életformákat találta (amelyek jórészt Dilthey típusainak további differenciációi): 1. Az *elméleti* ember az igazságot, a megismerést tartja mindennél előbbrevalónak, még

a szépet is okoskodással akarja megközelíteni. 2. A *gazdasági* ember szemében mindennél előbbrevalók a gazdasági javak. Ezek jelentik számára az igazi világot, mindent ebből a nézőpontból mérlegel. „A pénz az istene”, — szokták rá mondani. 3. Az *esztétikai* ember csak a szép birodalmában érzi magát valójában otthon, akár alkotó, akár csak műélvező. A fogalmaival nem jó barátságban van, az elméletet nem szereti. Még a politikát is művészi tevékenységnek tekinti. 4. A *szociális* ember énjét teljesen háttérbe szorítja, csak a mások javának előmozdítását látja maga előtt, a szeretet uralkodik egész lényén és világnézetén. 5. A *hatalmi* ember uralomra tör, a hatalmat szolgálja. Istent is, mint végtelen hatalmat, ismeri, a művészet, tudomány csak szolgálja a hatalmat. 6. A *vallásos* ember az értékrangsor tetején áll, a lét végső értékei ragyognak előtte s minden egyebet ennek rendel alá.

Nálunk *Dékány István* állított fel szellemtudományi lélektani típusokat: 1. *technikai*, törtető, érvényesülni akaró ember; számára minden csak eszköz, 2. *szociális*, 3. *axiológiai* típus (idealista); ez az objektív értékekre tekint.

A szellemtudományi típusok gyermekeknél kevésbé ismerhetők fel. Az értékélmények csak a 10. év után kezdenek kialakulni. Legkorábban a *szociális* érzék és a *vallásosság* mutatkozik.

VI. E túlságosan szűkszavú és változatos ismertetés csak néhány vonalból álló képet nyújt arról a hatalmas munkáról, amely ma a lélektani kutatás legkülönbélebb területein végbemegy. Azzal azonban, hogy a lehetőség szerint csaknem minden jelentősebb felfogásra kiterjeszkedik, egységben adja azt, ami esetleg külön-külön megismerve a zavar, az ellentmondás érzését keltene. Nem kell különösebben bizonyíthatnunk, hogy a korszerű nevelési újítások legnagyobbbrészt a gyermektanulmány újabb eredményeire épülnek s a jövő nevelőinek is ezzel, a gyermek helyesebb megismerésére szabott új nevelői eljárás megteremtésével kapcsolatban lesz legtöbb tennivalójuk. A gyermek megismerése azonban mindenkor szorosan kapcsolatos az általános lélektani felfogásokkal, úgy hogy az a nevelő, aki tanítványait mélyrehatóbban akarja megismerni — már pedig ez legmagasztosabb íratlan kötelessége minden nevelőnek — némi útbaigazítást és tájékozódást nyerhet a fentiekből az ember tanulmányozásának ma még eléggé zavaros vizeire.

Dr. Cser János.

NYELVMŰVELÉS

Anyanyelvünkért.

A Keleti Újság „Anyanyelvünkért” című rovatot nyitott öntudatosító és védelmező szándékkal s húsvét óta minden vasárnap a helyes nyelvhasználatban hasznosan tájékoztató cikkeket közöl. Egyik számában tíz idegen szó helyettesítésére is pályázatot hirdetett. Mindezt örömmel és megelégedéssel jegyezzük le, mert már régen hangsúlyozzuk, hogy nyelvünk védelmét folyóiratunk elszigeteltségéből kiemelni és mozgalommá erősíteni a napisajtónak lenne a feladata. Azt is elismeréssel kell lejegyeznünk, hogy a Keleti Újság nyelv művelő rovata elméleti fejtegetések helyett igen okosan főképpen gyakorlati útmutatásokkal szolgál. Úgy értesülünk, hogy ez a célszerű munka már is nagy érdeklődést ébresztett. Látszik, hogy az olvasók széles tömegeit milyen könnyen meg lehet nyerni a nyelv ügyének. Természetesen célját csak akkor éri el, ha maga nemcsak hirdeti, hanem minden scrában megvalósítani, legalább is megközelíteni törekszik a helyes, tiszta és a szép magyar nyelvet. Ez az a terület, ahol hanyagsággal vezetés romboló munkát lehet végezni, gondossággal és lelkiismeretességgel pedig történelmi jelentőségű hivatást lehet betölteni. Az általános hanyatlásban és visszaesésben vigasztaló jelenség lenne, ha a Keleti Újság kezdeményezése nyomán napisajtónk ez utóbbi feladatot szívvel-lélekkel vállalná.

A nyelvromlás erkölcsi jelenség.

Érdekes és figyelemreméltó cikket olvasunk az „Iskola” legutóbbi számában. Arról szól ez a fejtegetés, hogy bizonyos racionalista egyoldalúsággal szeretjük a nyelvet „művelni”, nyesegetni, tisztogatni, nem gondolva arra, hogy végeredményben a nyelv romlása is erkölcsi kérdés és az emberi lélek általános megromlásával, elsekélyesedésével kapcsolatos. Könnyen megtehetjük, hogy rendszeresen és könyörtelenül irtogatjuk a napról-napra felburjánzó esűf és idétlen szokásokat, a nyelv káromkodásait, de vajjon biztosak vagyunk-e abban, hogy a lélek nem kapható újabbakra. A nyelv romlása ellen nem elég külső eszközökkel dolgozni: a lelket kell itt ellenállóbbá és igényesebbé nevelni. A nyelv végeredményben azért romlott meg, mert megromlott az átlagember ízlése, megromlottak, elferdültek esztétikai igényei és elsekélyesedett a lelke. A sok idegen szó azért nem bántja a fülét, mert nem bántja már a lelkét. A magyartalanságok riadt és kapkodó irtogatása csak késői és múló hatású racionalista próbálkozás: a lelket kell igényesebbé, műveltebbé, ellenállóbbá formálni. Magyarul az fog helyesen beszélni, aki tisztelettel és áhitattal beszél ezen a nyelven. Azzal az áhitattal, melyet Berzsenyi virtusimádó lelkesültsége, Kölcsey nemes humanizmusa, Vörösmarty megrendítő jövőberemlése, Petőfi napfényes derüje és Arany szemérmes realizmusa fog a lelkébe varázsolni. E nélkül az áhitat nélkül nincs féltett, megbecsült nemzeti nyelv és nincs meg a lelkekben a nyelv megromlása elleni ösztönös küzdeni akarás sem.

Idegenszerű urazás.

Nyelvünk szelleme ellen nemcsak az vét, aki fölöslegesen használja az idegen szavakat, vagy akinek a beszédén az egyes idegen nyelvek bármilyen hatása érezhető, hanem az is, aki semmibe sem veszi a mindennapi érintkezésben használatos udvariassági formák nyelvi lecsapódásait. Ma már mind gyakrabban lehet hallani pl. a megszólításokban az *úr* szó gyakori és nyelvünk szellemével ellenkező alkalmazását. Régebben a magyar ember rokoni vagy csak bizalmas érintkezésben is a nála idősebb férfit *bátyjának* vagy *bácsinak*, a korosabb nőt *nénémnek* vagy *néninek* szólította. A középosztály értelmiségi rétegében pedig az a szokás divott, hogy az okleveles embert a foglalkozás-név után kitett *úr* megszólítással tisztelte meg. Így eddig beszélgetés alkalmával vagy levélben a „Mérnök úr“, „Doktor úr“, „Ügyvéd úr“, „Tanító úr“, „Igazgató úr“ megszólítás volt használatos; nem pedig a vezetéknev s az *úr* megszólító forma. Egy Kovács, János nevű mérnököt tehát sohasem szólítottak „Kovács úr“-nak, hanem csak „mérnök úr“-nak címezték. Míg a határontúli magyarság társas érintkezésébe ma az egyszerűbb udvariassági szokások és megszólítások helyébe a címek megsokasodott és egyben értékében csökkent raja nyomult be, az itteni magyarság mindinkább átveszi a vele érintkező népek társadalmi és udvariassági szokásaival együtt e szokások nyelvi kifejezésformáit is. Ma már ép nyelvérzékű és saját népe udvariassági és nyelvi szokásaira csak valamit is adó emberre egyenesen bántó az *urak* egyre szaporodó csapata. Lehetetlen ezt a jelenséget a mindenkit egy kalap alá vonó népralmi gondolkodásból magyarázva helyesnek tartanunk akkor, amikor ez nyilvánvalóan és kizárólagosan csak idegen gondolkozásbéli és nyelvi hatást jelent. Ez öntudatlanság, nyelvünk szellemének meg nem érzése. Móra Ferenc írja egyik elbeszélésében (Vérem, Bp. 1927. 143. l.) ezeket a más vonatkozású, de ide is illő sorokat: „Sajátságos dolog, de a magyar *úr* mindig valami hallatlan gorbombagot érzett ki abból, ha akkor titulálták *úr*nak, mikor nem kellett volna.“ Figyeljük csak meg az irodalmi és még inkább a tudományos vitákat: az előbb érintett formában csak a legszemélyeskedőbb ellenfelek urazzák egymást sértő szándékkal.

Szta.

Hol a beteg orvosi nyelv orvosa?

Multkoriban nyelvművelő rovatunk szavá tette a jogi nyelv berkeiben uralkodó kihágásokat és bűntényeket. De éppen olyan vagy talán még elszomorítóbb helyzetképet rajzolhatunk szegény orvosi nyelvünkről is. Egyetlen rövidke népszerűsítő orvosi cikkből írtuk ki az alábbi mondatokat: „...maga az orvos is nehéz feladat elé kerül akkor, amikor sürgősen el kell dönteni: *operálni vagy nem operálni?*... a vakbéltajon *csekély érzékenység van jelen*, amelyik még nyomásra sem fokozódik túlságosan... Sőt sok esetben kizárólag a vaktájék (!) fáj *dacára annak, hogy* a vakbél egészen s a *fájdalom* másünnen *tévedt át oda*... Amikor 38 fokon felül van a hőmérséklet, akkor már súlyos a helyzet, vagy pedig *nem is vakbélgyulladás van jelen*... állapítsuk meg azt, *hogy nem-e* vakbélgyulladás?... a vakbélműtét nem jár veszéllyel, viszont a *meg nem operált vakbél halálos kimenetelű szokott lenni*“. (Református Család, 1935. 55–57 l.)

Milyen szépen, gondosan, milyen egyszerűen fejezhette volna ki magát a cikkíró, ha a parancsoló módban alkalmazott főnévi igenév (operálni), a csudálatos „jelenlevő“ vakbél, a szörnyű „dacára annak, hogy“ szerkezet, a „nem-e“ féle borzalmas kérdésforma, a „halálos kimenetelű vakbél“ alkal-

mazása helyett ilyenformán írt voln: (Az orvosnak) sürgősen el kell döntenie, hogy végezzen-e műtétet vagy se. A vakbél tájéka kissé érzékeny ugyan, de az érzékenység még külső nyomásra sem fokozódik túlságosan... Sőt sok esetben kizárólag a vakbél-tájék fáj, habár a vakbél egészséges; ilyenkor a fájdalom másünnen sugárzik át a vakbél tájékára... Amikor 38 fokon felül van a hőmérséklet, akkor nagyon súlyos a helyzet, bár lehet, hogy nem is vakbélgyuladásról van szó... Állapítsuk meg, hogy nem vakbélgyuladás-e... A vakbél-műtét nem veszélyes, de a meg nem operált vakbél halált is okozhat.

Ismételjük: e példás mondatokat egyetlen rövidke cikkből szedtük. Rövidesen módját ejtjük, hogy az itteni magyar orvosi nyelvet közelebből is szemügyre vegyük és a tapasztalt hibákra megtegyük észrevételeinket.

Szta.

Az előkelő „y” és társai.

A hétköznapi ember helyesírásában időnként fel-felbukkannak bizonyos értelmetlen, bár lélektanilag érthető jelenségek. E jelenségek kezdete szinte megfigyelhetetlen, de terjedésük oly gyors, mint amilyen az értelmetlenségeké általában. Újabban például észrevehetni, hogy bizonyos hangjéleket (betűket) előkelőbbeknek, patinásabbaknak tartanak némelyek, mint másokat. Míg ez a felfogás a családnevek írásában érvényesült, adott esetekben helyeselhető volt, hiszen bizonyos hangjelek (*aa, aá, ch, eé, gh, eo, eő, s, ts, w, y*) valóban a kérdéses név régiségére mutathatnak. A régi családnevek régi hangjelekkel való írása helyesírásunk egyik alapvető követelménye. Nem is egészen újkeletű azonban az a divat, amely ezt a helyesírási elvet keresztneveinkre is kiterjeszti. Az új-ipszilonista ragály különösen nőismerőseink között terjed. Ma már nem ritkaság *Piry, Pipy, Pousy, Tusy, Nusy, Mimy, Lily*-féle keresztneveket látni, sőt néha *Edythke*-féle megmosolyogtató torzszülöttel is találkozunk. Mivel már láthatunk férfi aláírásban *Bandy, Fery*, sőt — csodák csodája — *Ferry* (értsd: Feri)-féle előkelőséget is, úgy hiszem, nem soká várhatnak magukra az *Erzsy, Rózsy, Zsuzsy, Panny*-féle bájos ismeretlenek sem. Hogy ilyenekkel még nem találkoztunk, az talán csak e nevek parlagibb voltával magyarázható. Kétségtelen azonban, hogy nem sokáig tapasztaljuk ezt a helyesírásunkban érthetetlen és korszerűtlen „maradiságot”, hiszen külföld-, helyesebben idegen-majmoló középosztályunk körében más betűk és betűcsoportok előkelőbbségének babonás hiedelme is kísért. Láthatni ma olyan keresztneveket, amelyeket *h*-val írnak, holott a magyarban az *effélének* nincs értelme, mert a magyar nem ismer u. n. *h-s* hangokat (aspiráták). A *th* és *gh* betűcsoportot tehát nem alkalmazhatjuk úgy, hogy pl. *Erzsébeth, Mártha, Margith, Judith* vagy éppen *Edythke* alakot írjunk.

Mikor valaki nevének előkelőségét ilyen úton-módon akarja növelni, saját nyelvének hangrendszerében és a helyesírásban való járatlanságával még a kellő műveltségében való hitet is megrendíti a szemlélőben. Előkelőbb vagy parlagibb helyesírás nincs. Ha már éppen nélkülözhetetlennek tartjuk, hogy a kutyanévek díszes sorában diszelve *Pipi, Fifi, Didi, Kuki, Bubi* névvel becézzük a nekünk kedveseket, ám legyen! De ne tegyük az egyáltalában nem előkelő származású neveket helyesírásbeli modorosságunkkal még nevetségesebbé. Ne még akkor sem, ha e „helyesírási” eljárásunk idegen nyelvek, főként a francia és angol nyelv helyesírásán alapul és igen „magas” színvonalú fővárosi folyóiratok (pl. Színházi Élet, Délibáb stb.) lapjain látjuk megjelenni az ilyen helyesírású neveket egyrészt többször lábatlankodó ismerősökként.

Szta.

A mesterségek nyelve.

A közelmúltban Magyarországon a Kereskedelmi és Iparkamara érdekes beadvánnyal fordult a Magyar Tudományos Akadémiához. Anyagi támogatás felajánlásával arra kérte a magyar tudományos élet legfőbb intézményét, hogy az ipari és kereskedelmi szaknyelv megmagyarosítása s tisztasága érdekében tegye meg a szükséges lépéseket. Ez a mozgalom éppen a legjobb időben indult meg, mert mindkét téren rendkívül nagy az idegen-szerű, magyartalan szólásmódok száma. Különösen az ipari szakmák között talán egyetlenegy sem akad, amely nélkülözni tudná a helytelen és magyartalan szakkifejezéseket. Az öreg munkások, akik annak idején mestereiktől tanulták meg a szakma titkait, nem is tudják az egyes foglalkozásukhoz tartozó kifejezések magyar nevét. Ezért például a magyar asztalos, ki egyébképen világhírű mestere a maga szakmájának, ilyen lehetetlen zagyva nyelven beszél:

— Ha szolid munkát rendel a nagyságos úr, amit nem lehet csak úgy összeesapni, az többé fog kerülni, de megéri a pénzt, mert nyolcvan év múlva is bútor marad, amit én csinállok: Én a *konrafornt* a legjobb minőségből választom ki s az *iberezéshez* és a *rájboláshoz* a legjobb anyagot használom. A *slájfólást* nem az inas csinálja. A butordarabok *összepszítését*, a *slicdarabot*, a *fritz*, a *mitlistüchöt* a *blindfát* olyan pontosan munkáljuk alá a *vinklivasak* alá, hogy abból azután a *sokli*, a *haupt* meg a *ruckvand* a legszebben készül el. Itt például a *laufbodnit* úgy csinálom *tiplivel*... sth.

Éppen elég ez az egyetlen szemelvény annak igazolására, hogy halaszthatatlan a mesterségek nyelvének megmagyarosítása. A Magyar. Tud. Akadémia örömmel vette a Kamara átiratát s elhatározta, hogy a magyartalan szólásmódoknak és kifejezéseknek a kereskedelem és mesterségek nyelvéből való kiküszöbölése érdekében mindenekelőtt egy szójegyzéket szerkeszt, amely magában foglalja az idegen szakkifejezések magyaros alakjait s azonkívül a helyes magyarság szabályait megvilágító stilisztikai tájékoztatót ad ki. Így remélni lehet, hogy ez a helyes mozgalom nyelvünket ezen a területen is a sok zagyvaságtól megtisztítja.

Iromba.

Egy költőnk nem rég megjelent versében olvassuk: „De ki belép a tág, *iromba*, boltozatos, hűvös templomba s belülről pillant ablakára, megdöbben áll...” (Keleti Újság, 1936. 96. sz.). Az *iromba* szó az, amely föltűnést kelt benne. Elég ritkán s csaknem mindig téves értelemmel használt szó. Ebben a versben nyilván esetlen, durva, otromba a jelentése, pedig tulajdonképen, pettyegtetett, kendermagos tyúk az értelme, amint a szláv *jaremba* bizonyítja, ahonnan magyar kölcsönszóvá vált. Jelentésátvitellel azután nyelvünkben a „tarka” árnyalat tapadt hozzá. Így használja Gvadányi a Falusi Nótáriusnak ezen a helyén: „Egy dáma sem volt illy *irombán*, illyen nagyon tarkán”. Egészen bizonyos, hogy a hasonló hangzású *goromba* szó hatása alatt szokás neki „brutális” értelmét tulajdonítani. Nem ritka jelenség a nyelvben, hogy valamely szó egy hozzá hasonló alakú, de merőben más jelentésű szó hatása alatt ennek a jelentését veszi föl. Ilyen a folyóiratunkban már egyszer tárgyalt *ildomos* (1935. 295. l.) s ilyen pl. a *padmaly* szó is. Az utóbbi szintén nem nagyon gyakori szó köznyelvünkben s azért a legtöbb ember nem is igen tudja, hogy mit jelent. A hasonló hangzású *padlás* szótól félrevezettetve sokan azt hiszik, hogy *plafond*-ot jelent. Még Jókainál és Herczegnél is előfordul ilyen értelemben. Pedig ez tévedés.

A régi nyelvben és még ma is a nép nyelvében azt jelenti, hogy 'vítől alamosott part' vagy 'sírgödör oldalfülkéje', tehát semmi köze sincsen a *pad* vagy *padlás* szavakhoz. Szintén jövevény, a szláv *podmol* átvétele (vö. Horger Antal: Magyar szavak története, 1924. 88. 138. l.).

Régi, de ma is időszerű.

Hibásan:

mérték *után*, *utolsó* divat *után* készült ruha

hagyja magát kéretni

János *vitéznel* voltam, János *vitéhez* megyünk

névnapom, *magaviseletem*, *észjárása*

elnök *bezárja* az ülést

szerző úgy *gondolja*

vádlott *azzal védekezett*

a hegy *uralja a vidéket*

hóna alá nyúl

100%-ig megbízható

megállapítják a halott *személyazonosságát*

Júlia *megházasodik*

eljegyezték *magukat*

megbosszulja magát valakin

talpalattnyi

egyenlőre

megállapítást, befejezést, elintézését, orvoslást *nyer*

kifejezetten, *kimondottan*

három napon *belül*

nyole napon belül

átbeszél valamit

a könyvet *kiolvastam*

bebeszél valakinek

a miniszterelnök és a külügyminiszter Párizsba *utaztak*.

Helyesen:

mérték *szerint*, legújabb divat *szerint*

kéreti magát

a János *vitézben* voltam, a János *vitézbe* megyünk

nevemnapja, *magamviselete*, *eszéjárása*

az elnök *bezárja*

a szerző

a vádlott

a hegy *uralkodik* a vidéken

támogatja, *segíti*

teljesen, *egészen*

megállapítják a halott *kilétét*

férjhez megy

eljegyezték *egymást*

bosszút áll valakin

talpalatnyi

egyenlőre

megállapítják, befejezik, elintézik, orvosolják

határozottan

három nap *alatt*

egy hét *alatt*

megbeszél

a könyvet *elolvastam*

elhitet valakivel

a miniszterelnök és a külügyminiszter Párizsba *utazott*.

KÜLÖNFÉLÉK

Csutak Vilmos.

(1878—1936.)

Nehéz elhinnünk, hogy kisebbségi soraink egyik legkitartóbb, legeredményesebb munkása, *Csutak Vilmos*, nincs többé az élők sorában. Nehéz elhinnünk, hogy az a szüntelen, két-három nagy kisebbségi intézményünk sorsán gondolkozó agy, az a teremtő és megőrző működésében csodálatos tevékenységű akarat-erő, az egyént fajtája megtartására szorító ember eltávozott közülünk.

Mikes Kelemen falujából, egyszerű székely családból indult útnak ez a kemény, székely lélek. A nyakasság, hajthatatlan célratörés nemes vonását e föld, és a család oltotta belé. Tanulóévei a Mikó-kollégiumban folytak le. Egyetemi tanulmányait is szűkebb hazájában végezte. Latin és történelem tanárként az ősi Mikó-kollégiumba került vissza. Itt működött 1903-tól haláláig előbb, mint az intézet tanára, majd 1916-tól annak igazgaója. Tanári működése mellett kezdettől fogva résztvett az európai hírű László Ferenc társaságában a Székely Nemzeti Múzeum gyönyörű új épületének megteremtésében és az intézmény igazgatásában is. Élete e két intézetért való munkában telt el. A háborús évek nehézségei, az uralomváltozás utáni kemény művelődési harc a székelység két intézményének megtartásáért, sőt ezek fejlesztéséért, minden idejét lefoglalták ennek az egész férfinak. Kedves tudományos tervét, a kuruckor gondtalan, bensőséges tanulmányozását és vele együtt minden más tudományos munkáját félre kellett tennie, hogy faja és egyháza e két végvári intéz-

ményének élhessen. De a Múzeum 50. évfordulója (1929) jó alkalmat teremtett neki arra, hogy szívós kitartással megszervezzon egy kis tudós táborot és ennek tudományos eredményeiből egy egyetemes magyar viszonylatban is számottevő emlékkönyvet adjon ki. Ez volt utolsó, külsőségeiben is látható tette, amellyel mintegy koronát tett addigi törhetetlen akaraterejű munkájára. Egyesületünk működéséből is kivette részét. Különösen sokat tett az Egyesület egyik legutóbbi vándorgyűlésének (1933) megrendezése érdekében.

Érthető, hogy egy ilyen akarat ilyen célok szolgálatában kérlelhetetlen, meg nem alkuvó volt másokkal szemben is. Munkásságában mindig volt valami parancsuralmi jelleg, de azért e munkásság sohasem állott a kíméletlen önzés, sem az egyéni eredmények hajszolásának szolgálatában. Csutak Vilmos élete a szó igaz értelmében önfeláldozás volt. Magán tülemlkedő, távolban csillogó célokért közeli, kicsiny eredményeket is kikényszerítő, valós emberi alakja örök példája, követésre hívó és intő mintaképe marad kisebbségi életünknek.

Szta.

Dr. Erdélyi Pál.

(1864—1936.)

Ha csak mint a magyar tudományosság halottjáról kellene megemlékeznünk róla, akkor is nehéz volna érdemeit egy rövidke cikk keretei között felsorolnunk. Erdélyi Pált azonban oly sok szál kötötte Egyesületünkhöz, hogy a megemlékezés írója zavarba jő: a tudós vagy a

művelődés-politikus érdemeit domborítsa-e inkább ki alakjából.

Már családi hagyományai is az irodalom és a tudomány körébe vonták Erdélyi Pált, hiszen apja, János, az író, első nagy népköltési gyűjteményünk, a „Népdalok és mondák“ (1846—48), szerkesztője, kora szépirodalmi és tudományos mozgalmainak egyik vezető alakja volt. Erdélyi Pál Sárospatakon született 1864 február 12-én. Iskoláit itt, Komáromban és Budapesten végezte. A főváros egyeteme képesítette tudományos munkásságra és a Magyar Nemzeti Múzeumban eltöltött évek (1886—1900) tették lelkét fogékonnyá a múzeumi gondolat iránt. Mikor 1900-ban országrészünkbe jött, hogy az egyetemi könyvtár igazgatását dr. Ferenczi Zoltán után átvegye, egyben a múzeumi könyvtár gondozása is feladatai közé tartozott. Benne Egyesületünk valóban széles látókörű, a könyvtár- és a művelődés-politika kérdéseiben jártas szakembert kapott. Mint könyvtárigazgató az új egyetemi könyvtár-épület megteremtésével és berendezésével nemcsak a múzeumi gyűjtemények korszerű kezelését biztosította, de megértő munkatársai segítségével e tér legkülönbözőbb gyűjteményeit tervszerűen gyarapította is. 1906-tól folyóiratunk szerkesztője volt. Hogy mennyire megértette Egyesületünk célját, bizonyosságul idézzük szerkesztői bevezetőjéből a következő sorokat: A folyóirat „új folyama arra vállalkozik, hogy az egyesület könyvtárának, érem- és régiségtárának ezentúl több teret szentelve, az alakuláskor kitűzött feladatnak, a honismeretnek, művelésére gondolva, részesévé legyen a magyar tudományosság egyetemes munkájának s ezzel a nemzeti műveltség és közművelődés terjesztésének.“ Ő volt az, aki ugyanitt hangsúlyozta azt, hogy „Mikó gróf a Múzeum megalakításakor annak egyik feladatát a tudomány művelésében határozta ugyan meg, de világosan kifejtette, hogy e tudományos mun-

kálkodás a gyűjtemények alapján történjék“ (Erd. Múz. 1906. 5. és 7). Mindkét figyelmeztetés a manak is szól! Valóban Erdélyi Pál a Múzeum szerkesztésében a lehetőséghez képest ezeket az elveket követte. A könyvtárigazgatás, az egyetemi magántanári, majd c. rk. tanári előadások, a folyóirat szerkesztésének és 1911-től az Egyesület főtítkárságának munkája annyira lefoglalta minden idejét, hogy tudományos munkássága terjedelemben nem állott arányban azokkal a képességekkel, amelyekkel rendelkezett. Ezért 1918 elején hosszabb szabadságra ment, hogy a tudományos munkának éljen és apja irodalmi hagyatékát sajtó alá rendezze. Ilyen helyzetben érte az uralomváltozás. Bár a nagy összeomlás után még visszajött ide, nem érzett erőt arra, hogy továbbra is annak az intézménynek élén álljon, amelynek megteremtésére és korszerű berendezésére a férfikor legtermőbb éveit áldozta fel. Családi, vagyoni és más okok miatt nemsokára ő is megindult a határon túlra távozók vándorútján. Egy ideig birtokán, Komáromban élt, majd Budapestre költözött. Csendes, elvonult munkálkodásban itt érte a halál ez év május 5-én.

Amott egy futó rádióüzenet, meg egy-egy eldugott újságcikk, itt közöttünk talán még annyi sem emlékeztett egy csendes munkában eltöltött élet elévülhetetlen eredményeire. És bár viszonyaink között magyarázható, mégis van valami mélyen fájdalmas abban, hogy halálát némán, részvétlen, zászlótlan fogadta meg az az intézmény is, amelynek minden köve és minden berendezési darabja eredetileg az ő gondosságának és az ő munkásságának eredménye. Egyesületünknek azonban hálásan meg kell értenie és újra kell érvényesítenie ezután azt a szellemet, amelyet Erdélyi Pál már három évtizeddel előbb képviselt itt közöttünk.

Szat.

A helybeli egyetemi könyvtár.

Barbul Jenő, a helybeli egyetemi könyvtár nyugalmába vonult igazgatója, egy 148 lap terjedelmű könyvet írt az egyetemi könyvtár utolsó másfél évtizedéről. Röviden megemlékezik a könyvtárnak a magyar uralom alatti vezetőiről is (Szabó Károly, Ferenczi Zoltán, Erdélyi Pál, Gyalui Farkas), de ismertetésére különösebb gondot attól az időponttól kezdve (1919. V. 12.) fordít, amióta a könyvtár román kezelésbe jutott. Ettől az időtől kezdve tanulságos adatokat tudunk meg. A gyűjtemények romanizálásának alapjait Sion György vetette meg azzal, hogy felvette gazdag román vonatkozású kép-, metszet-, fénykép-, érem-, bélyeggyűjteményét és különösen régi román könyvekben (1830-ig) gazdag könyvtárát ennek az intézménynek ajándékozta. Más magánosok és közintézmények segítségével az egyetemi könyvtár anyaga 15 év alatt (1934. dec. 31-ig) összesen 229.204 nyomtatvánnyal gyarapodott és így az egyetemi könyvtár állami anyaga 1934 végén 421.104 darab nyomtatványból állott. A 15 éves gyarapodás tehát mintegy 30.000 darabbal fölülmúlja a könyvtár 1919-es nyomtatvány-állományát. Elszomorító, bár teljesen érthető dolog ezzel szemben Egyesületünk ugyanitt kezelt könyvtári anyagának csekély gyarapodása: 15 év alatt mindössze 4.614 darabbal szaporodott a könyvállomány és így az 1919-es 176.779 darabbal szemben a Múzeumnak ma mindössze 181.393 darab nyomtatványa van. Az egyetemi anyag gyarapodása főként a törvényes köteles példányok nagy számával és az adományozásokkal magyarázható, a Múzeum pedig éppen az állami bérfizetés 15 éves elmaradása miatt nem tudta a gyűjteményét sem fejleszteni. Újabban az egyetemi könyvtár járandósága is annyira megszükkült, hogy 1932/33-tól kezdve költségvetésében vásárlásokra egyetlen lej sincs fölvéve. Meg-

tudjuk továbbá a közölt adatokból, hogy a népkönyvtárnak 1921-től 213.296 román és 246.033 kisebbségi látogatója volt s ezek összesen 464.346 nyomtatványt használtak.

Az igazi tudomány és az igazi tudós.

A Szellemi Együttműködés Szövetsége Magyar Egyesületének meghívására pár hónappal ezelőtt nagyérdekű és tanulságos előadást tartott Budapesten *Spranger Edward*, a berlini egyetemen a filozófia és pedagógia tanára, a Pázmány Péter Tudományegyetem díszdoktora, a szellemtörténeti lélektan megalapítója. Előadásában rámutatott arra, hogy a szellemi funkciók kezdetben egységes egészet alkottak, a tudomány és a vallás nem vált el egymástól. A hit élő eleme volt a tudományos gondolkodásnak és kutatásnak. A középkorban még csak bizonyos feszültség mutatkozott a tudomány és a vallás között és a vallásos elem nem veszett ki még az újkor szelleméből sem. Lényeges változást hozott a radikalizmus, amely a tudományt teljesen függetleníteni akarta a vallástól. E szerint a tudományt a társadalmi helyzet határozza meg. Ennek a felfogásnak legélesebb példája a marxizmus, amely minden tudományt valamely társadalmi osztállyal hoz kapcsolatba. A marxizmus szerint nincs is tudomány, hanem csak ideológiák vannak, amelyekben a különböző társadalmi osztályok hatalmi akaratai ütköznek össze egymással. Téves álláspont ez, mert a tudománynak nem szabad tisztán eszköznek lennie bármilyen cél szolgálatában. Az igazi tudomány sohasem nélkülözheti a hitet. Az igazi tudomány nem alacsonyodik a hatalom eszközévé, amint az igazi tudóst sem a hatalomra való törekvés vezeti munkájában, hanem az igazságra való törekvés. Ezért hármas funkciót fejt ki. A tudósnek aszkétának kell lennie, aki távol a mindennapi valóság szenvedélyeitől nyugodt szemlélet tárgyává teszi a

dolgokat. Ez pedig rendkívüli erőki-fejtést jelent, hogy a saját érdeklődéseinkkel és szenvedélyeinkkel szemben a dolgok józan, tárgyilagos felfogására emelkedjünk és még a legbensőbb élményeinket is tárgyilagos kritika alá vessük. A tudós azonban bírói funkciót is kifejt: állandó feszültségben él a különféle felfogások között és döntenie kell közöttük éppen az igazság értelmében. Végül a tudós papi funkciót is végez: a mulandó dolgok időbeli ruhájában megpillantja az időfeletti, az örökkévaló igazságokat és azoknak szolgál.

Vannak tömegek és vannak vezetők az élet nagy felvonulásában: a tudós nem tartozik a tömeghez, sem nem vezető, hanem a tudós fáklyahordó, aki az igazság fáklyáját magasra emeli, azzal világít és minden igyekezetével rajta van, hogy ezt a lángot tisztán megőrizze. Ebben áll a tudós rendeltetése, hivatása és méltósága.

A világ legnagyobb földrajzi társasága.

Az amerikai National Geographic Society híres folyóirata, a *Geographic Magazine*, egyik utóbbi füzete büszkén számol be azokról az eredményekről, amelyeket az amerikai földrajzi társasága az utóbbi évtizedekben elért. 1899-ben alakult meg a társaság s indította meg folyóiratát, hogy maga köré tömörítse azokat, kik a földrajz iránt érdeklődnek. Első esztendőben ezer tagja volt, azután mindig növekedett a számuk és 1935 végén a tagok létszáma már meghaladta az egymilliót. Mit ért el ezzel a szellemi, erkölcsi és anyagi erővel? Kezdetből fogva azon volt a társaság, hogy népszerűsítse a földrajz tudományát és egyben expedíciókat szereljen fel. Így pl. segítségére volt Peary admirálisnak, aki eljutott az északi sarkra, majd 1913-ban Washingtonban összehozta a sarkkutatók nagy találkozóját. Ezen résztvett Peary és Amundsen is, aki nehány

esztendővel ezelőtt halálát lelte az északi sarkvidéken. Azután megalapította azt az arany érmét, amelyet csak azok kaphatnak meg, akik különleges tetteikkel, földrajzi felfedezésükkel vagy valamilyen nagyobb, de a geografiához tartozó teljesítményükkel lepték meg a világot. Ezt az ú. n. Hubbard-érmét kapta meg Lindbergh ezredes az első óceáni repülésért, azután Byrd admirális a délsarki kutatásaiért.

Az utóbbi esztendőben nyolc nagy expedíciója volt a társaságnak s ezekből különösen négy aratott a világ minden részén nagy elismerést. Az első volt a transzázsi expedíció, amelyet különleges talpas autóikkal, a Citroen-gyár remekeivel, végeztek a tudósok. A második és a harmadik az ellentétes végletek expedíciója: a tenger mélyére és a levegő magasságába. Beebe volt az első ember és talán egy időre az utolsó is, aki különlegesen elkészített, elsőrendű acélból gyártott, alig másfél méter átmérőjű gömbjével leszállt a tengernek abba a távolságába, ahová már nem jut el a fény. Beebe kutatása az óceánográfiát nagy eredményekhez juttatta, mert nemcsak azt állapította meg, — amiről azelőtt sok vita folyt, — hogy milyen színű a tenger mélye és milyen fényeket adnak a világító állatok, hanem olyan élményekről is készített filmfelvételeket, amelyekről a tudomány-nak eddig nem is volt tudomása. A tenger mélye után a levegő magassága kezdte érdekelni az amerikai földrajzi társaságot. Piccard kutatásai nem elégitették ki az amerikaiakat, ezért rengeteg költséggel elkészítették az explorer nevű sztratoszféra-ballont, amely 1935 november 11-én nyolcórás és tizenháromperces repülés után 73 ezer láb magasságba emelkedett. A negyedik expedíció a Byrd admirálisé, aki a földrajzi társaság segítségével ütött tanyát Little America-ban, hogy tudományos vizsgálatokkal megállapítsa, mi van a Déli-sark jégtakarója alatt. Így dol-

gozik az amerikaiak Nemzeti Földrajzi Társasága.

A helybeli tudományegyetem kép- és könyvkiállítása.

A helybeli egyetem ez év áprilisában érdekes kiállítást rendezett az egyetemi könyvtár kiállítási termében. A kiállítást Stefanescu-Goangă rektor és Muslea János, az egyetemi könyvtár új igazgatója, nyitotta meg ünnepélyes keretek között. A kiállítás a könyvtár román anyaga legjelentősebb gyarapítójának, Sion Györgynek, képgyűjteményéből, meg az egyetem tanárainak és az egyetemi intézetek tudományos személyzetének munkáiból állott. A Sion-féle gyűjtemény metszet-anyaga igen értékes ókirálysági, illetőleg tartományunkbéli tájképeket, életképeket és háborus metszeteket foglal magában. Köztük volt néhány érdekes magyar vonatkozású kép is. A képanyag mintegy tetszetős keret volt a tudo-

mányos erők irodalmi munkáinak tömeghatásához. Az igazi tudományos eredmények megbecsülője tisztelettel állott meg ezek előtt. Eltekintve a természet- és orvostudományi intézeteknek tömegre nézve is jelentős munkásságától, a szellem-tudományok terén különösen az irodalomtörténet, a nemzeti történelem meg a jog- és társadalomtudomány képviselői alkottak a román tudományosság szempontjából jelentőset. Legkimagaslóbb az egyetem román nyelvészeti intézetének a munkássága, amely különösen a nyelvtérkép megteremtése érdekében folytatott nyelvjárastanulmányozás szempontjából végzett mintaszerű munkát. Jóleső érzéssel láthattuk a kiállított könyvek között az egyetem egyre ritkuló magyar tudományos személyzetének (Kelemen Lajos, dr. Kristóf György, dr. Roska Márton, Valentin Antal) magyar, román, francia és német nyelvű munkáit.

1. Bölselelettudomány.

HUSZTI JÓZSEF: *Tehetségkiválasztás a katólikus kultúrpolitikában.* Magyar Kultúra, XXII. évf. 401—408. l.

Alapos hozzászólás a mai Európa egyik égető kérdéséhez, az állástalan diplomások problémájához. Az értelmiségi túlprodukciónak háttérében a tanulmány szerint a hamis értelembe vetett kultúr-demokráciának szelleme lappang, amely a félművelt társadalmi rétegekből sok értéktelen elemet állított be a középosztályba. Lényegében azonban nem a műveltség haladásáról van itt szó, hanem csupán a bizonyítványok mennyiségének túlszaporodásáról, amely egyben a diplomák fokozatos elértéktelenedését is jelenti. A tanulmány rendkívül fontos szerepet szán a középiskolának a válságos helyzet megoldására: csak a szigorú kiválasztás, az iskolába járók gondos és felelősségteljes minőségi megrostálása, a karitatív szempontoknak az osztályozásból való kiküszöbölése segíthet hozzá a probléma rendezéséhez. Ez a megoldás állna összhangban az Egyház idevonatkozó elveivel és gyakorlatával, mely megköveteli, hogy mindenki a maga tehetségének megfelelő munkakörbe kerüljön.

S. I.

JÁNOSI JÓZSEF S. J.: *A szellem.* A szellemi lét főbb jelenségei és metafizikája. Bp., 1935. Pázmány Péter Irodalmi Társaság kiadása. 254. l.

Ez az értékes filozófiai munka a bölseletnek egy hosszú időn át elhanyagolt munkakörében, a lételemélet és fenomenológia területén mozog. A jeles fiatal magyar filo-

zófus báró Brandenstein Béla s a nagynevű berlini egyetemi tanár, Nicolai Hartmann, eredményeire támaszkodva helyezi el a szellemet a létezők fokozati skáláján, a szellemi létfok általános jellemzését adja, végül pedig a szellem létezési módjával foglalkozik. (Egyéni és közösségi szellem). Rendkívüli higgadsággal méri le a bölseleti kutatások évezredes multjának idevonatkozó megállapításait s e kritikán át építi ki a maga szellemfilozófiáját. Bölseleti gondolkodásának tengelyében a keresztény philosophia perennis áll, a mély hagyományok azonban nem csökkentik a szerző fogékonyságát a profán bölselet értékesnek minősítendő eredményeivel szemben, sőt egész gondolkodásának szilárd bázisául szolgálnak.

S. I.

BOGNÁR CECIL: *Pszichológia.* Bp. 1936. Szent István Társulat kiadása. 336 l.

A tudós szerző a legújabb eredmények ismeretanyagának és rendszerének felhasználásával a lélektan tudományának teljes képét adja. Általános kérdések után foglalkozik a lelki jelenségekkel (megismerés, érzet, törekvés), majd a lelki lét egységével, a személyiséggel (karakter), a pszichológia egyes ágaival (patopszichológia és lelki betegségek, a kollektív lélek pszichológiája, differenciális pszichológia, fejlődéspszichológia, parapszichológia), a pszichológia történetével és főbb irányjaival (ókori görög filozófia, ókeresztény kor, középkori skolasztikus filozófia, az új-kor természettudományi és szellemtudományi filozófiája). Az anyag beosztása és elrendezése nem tér el a hagyományos mód-

szerektől, csupán az alapfogalmak tárgyalásában és az ott megállapított kategóriáknak a lelki életre való alkalmazásában ad újításokat a szerző. A munka célja különben a lelki élet jelenségeiről összefüggő képet adni és ezáltal megszerezni az élettel való kapcsolatot. Ezt szolgálják a laboratóriumi munkák is. Világosan, érthetően megírt munka, áttekinthetőségét könnyűvé teszi pontos tartalomjegyzéke is. A könyv bibliográfiája pedig kitűnő tájékoztatást nyújt a pszichológia területén.

I. E.

KORNIS GYULA: *Apponyi világnézete*. Bp., 1935. Franklin Társulat.

A kiváló magyar államférfi világszemléletének rendkívül alapos elemzése, „aki az emberi élet és kultúra legmagasabb csúcsait elérte, ahová ember egyáltalán eljuthatott“. Különösen kiemeli Apponyi világnézetének szintetikus jellegét, amelyben összhanggá lesz a kor minden belső ellenmondása: a humanizmus és a hazaszeretet, a konzervativizmus és szabadelvűség stb. Az élet gyakorlati kérdéseit, a politikai problémákat is mindig egyetemes távlatokban és emelkedett filozófiai és vallási szempontból tekinti s az a nézete, hogy az emberi élet súlyos kérdéseit az Istentől való elszakadás ténye alapvetően magyarázza. Az idealizmus derűje vonja be fényével egész gondolkodását, amely szerint „a világegésznek végső értelme az istenség és az isteni világterv, amelyben tere van az emberek szabad tevékenységének“. A keresztény erkölcstan színezi Apponyi szociális felfogását, társadalomszemléletét is. Egész élete az ideálok magaslatán és az ideálok szolgálatában folyik s ez magyarázza meg, hogy álláspontja az átlagember számára sokszor érthetetlen s nem mérhető a hétköznapi mértékeivel.

S. I.

2. Irodalomtudomány.

ELŐD GÉZA: *Zilahy Károly, a hatvanas évek irodalmi ellenzékének vezére*. Pécs, 1935. 188. l.

Irodalomtörténetírásunk az utóbbi évek folyamán mind nagyobb figyelemmel fordul az ellenzéki irodalmi mozgalmak évszázados története felé, amelynek eredményei éppen korunkban érlelődtek meg. Zilahy Károly, az önkényuralom költője, aki verseivel, novelláival, útirajzaival, Petőfiről készített életrajzával, kritikáival és tanulmányaival vette ki részét a kor mozgalmából, Előd Géza érdekes tanulmánya szerint a zsurnaliszta író típusa, „az első magyar literátor, akinek számára az újságírás már hivatás“. Vajda János nemzedékéhez tartozott, Arany és Petőfi követőivel filozófikus hajlama, mélyebb műveltsége és Széchenyi eszméin csüngő politikai felfogása által kerül szembe. A mi szempontunkból különösen figyelemreméltó, hogy a transzilvánizmus gondolatának egyik első képviselője volt, aki állandó figyelemmel kísérte a román szellemi élet mozgalmait s a nemzetiségek fokozottabb szellemi gondozása mellett emelt szót.

S. I.

BARTHA DÉNES: *A VIII. század magyar dallamai*. M. Tud. Akadémia kiadása, 1935. 303 l.

Mint a szerző az alcímben mondja: a magyar kolégiumok diák-melodióriumaiból az énekelt verseket és mindegyik hangjegyzését mutatja be gondos összeválogatásban. Különösen az ismeretlenebb anyagot, 215 éneket dolgozza fel, a legkülönbözőbb kéziratok, vagy nyomtatott változatokra utalással. Közel 70 oldal fejtegetés és szótagszám, sorvégződés, valamint ambitus (hangterjedelem) szerinti táblázatos összeállítás közé esik ez a nagyszerű filológiai mű, amely a dallamszerkezet, szövegváltozatok bonyolult világában biztos kézzel irányít. Az Ethno-

1. Bölselelettudomány.

HUSZTI JÓZSEF: *Tehetségkiválasztás a katólikus kultúrpolitikában.* Magyar Kultúra, XXII. évf. 401—408. l.

Alapos hozzászólás a mai Európa egyik égető kérdéséhez, az állástalan diplomások problémájához. Az értelmiségi túlprodukciónak háttérében a tanulmány szerint a hamis értelemben vett kultúrdemokráciának szellemenye lappang, amely a félművelt társadalmi rétegekből sok értéktelen elemet állított be a középosztályba. Lényegében azonban nem a műveltség haladásáról van itt szó, hanem csupán a bizonyítványok mennyiségének túlszaporodásáról, amely egyben a diplomák fokozatos elértékellenedését is jelenti. A tanulmány rendkívül fontos szerepet szán a középiskolának a válságos helyzet megoldására: csak a szigorú kiválasztás, az iskolába járók gondos és felelősségteljes minőségi megrostálása, a karitatív szempontoknak az osztályozásból való kiküszöbölése segíthet hozzá a probléma rendezéséhez. Ez a megoldás állna összhangban az Egyház idevonatkozó elveivel és gyakorlatával, mely megköveteli, hogy mindenki a maga tehetségének megfelelő munkakörbe kerüljön.

S. I.

JÁNOSI JÓZSEF S. J.: *A szellem.* A szellemi lét főbb jelenségei és metafizikája. Bp., 1935. Pázmány Péter Irodalmi Társaság kiadása. 254. l.

Ez az értékes filozófiai munka a bölseletnek egy hosszú időn át elhanyagolt munkakörében, a lételmélet és fenomenológia területén mozog. A jeles fiatal magyar filo-

zofus báró Brandenstein Béla s a nagynevű berlini egyetemi tanár, Nicolai Hartmann, eredményeire támaszkodva helyezi el a szellemet a létezők fokozati skáláján, a szellemi létfok általános jellemzését adja, végül pedig a szellem létezési módjával foglalkozik. (Egyéni és közösségi szellem). Rendkívül higgadtsággal méri le a bölseleti kutatások évezredes multjának idevonatkozó megállapításait s e kritikán át építi ki a maga szellemfilozófiáját. Bölseleti gondolkodásának tengelyében a keresztény philosophia perennis áll, a mély hagyományok azonban nem csökkentik a szerző fogékonyságát a profán bölselet értékesnek minősítendő eredményeivel szemben, sőt egész gondolkodásának szilárd bázisául szolgálnak.

S. I.

BOGNÁR CECIL: *Pszichológia.* Bp. 1936. Szent István Társulat kiadása. 336 l.

A tudós szerző a legújabb eredmények ismeretanyagának és rendszerének felhasználásával a lélektan tudományának teljes képét adja. Általános kérdések után foglalkozik a lelki jelenségekkel (megismerés, érzélem, törekvés), majd a lelki élet egységével, a személyiséggel (karakter), a pszichológia egyes ágaival (patopszichológia és lelki betegségek, a kollektív lélek pszichológiája, differenciális pszichológia, fejlődépszichológia, parapszichológia), a pszichológia történetével és főbb irányjaival (ókori görög filozófia, ókeresztény kor, középkori skolasztikus filozófia, az új-kor természettudományi és szellemtudományi filozófiája). Az anyag beosztása és elrendezése nem tér el a hagyományos mód-

szerektől, csupán az alapfogalmak tárgyalásában és az ott megállapított kategóriáknak a lelki életre való alkalmazásában ad újításokat a szerző. A munka célja különben a lelki élet jelenségeiről összefüggő képet adni és ezáltal megszerezni az élettel való kapcsolatot. Ezt szolgálják a laboratóriumi munkák is. Világosan, érthetően megírt munka, áttekinthetőségét könnyüvé teszi pontos tartalomjegyzéke is. A könyv bibliográfiája pedig kitűnő tájékoztatást nyújt a pszichológia területén.

I. E.

KORNIS GYULA: *Apponyi világ-nézete*. Bp., 1935. Franklin Társulat.

A kiváló magyar államférfi világ-szemléletének rendkívül alapos elemzése, „aki az emberi élet és kultúra legmagasabb csúcsait elérte, ahová ember egyáltalán eljuthatott“. Különösen kiemeli Apponyi világnézetének szintetikus jellegét, amelyben összhanggá lesz a kor minden belső ellenmondása: a humanizmus és a hazaszeretet, a konzervativizmus és szabadelvűség stb. Az élet gyakorlati kérdéseit, a politikai problémákat is mindig egyetemes távlatokban és emelkedett filozófiai és vallási szemzőből tekinti s az a nézete, hogy az emberi élet súlyos kérdéseit az Istentől való elszakadás ténye alapvetően magyarázza. Az idealizmus derüje vonja be fényével egész gondolkodását, amely szerint „a világegésznek végső értelme az istenség és az isteni világterv, amelyben tere van az emberek szabad tevékenységének“. A keresztény erkölestan színezi Apponyi szociális felfogását, társadalomszemléletét is. Egész élete az ideálok magaslatán és az ideálok szolgálatában folyik s ez magyarázza meg, hogy álláspontja az átlagember számára sokszor érthetetlen s nem mérhető a hétköznapi mértékeivel.

S. I.

2. Irodalomtudomány.

ELŐD GÉZA: *Zilahy Károly, a hatvanas évek irodalmi ellenzékének vezére*. Pécs, 1935. 188. l.

Irodalomtörténetírásunk az utóbbi évek folyamán mind nagyobb figyelemmel fordul az ellenzéki irodalmi mozgalmak évszázados története felé, amelynek eredményei éppen korunkban érlelődtek meg. Zilahy Károly, az önkényuralom költője, aki verseivel, novelláival, útirajzaival, Petőfiről készített életrajzával, kritikáival és tanulmányaival vette ki részét a kor mozgalmából, Előd Géza érdekes tanulmánya szerint a zsurnaliszta író típusa, „az első magyar literátor, akinek számára az újságírás már hivatás“. Vajda János nemzedékéhez tartozott, Arany és Petőfi követőivel filozófikus hajlama, mélyebb műveltsége és Széchenyi eszméin csüngő politikai felfogása által kerül szembe. A mi szempontunkból különösen figyelemreméltó, hogy a transzilvanizmus gondolatának egyik első képviselője volt, aki állandó figyelemmel kísérte a román szellemi élet mozgalmait s a nemzetiségek fokozottabb szellemi gondozása mellett emelt szót.

S. I.

BARTHA DÉNES: *A VIII. század magyar dallamai*. M. Tud. Akadémia kiadása, 1935. 303 l.

Mint a szerző az alcímben mondja: a magyar kolégiumok diák-melodióriumaiból az énekelt verseket és mindegyik hangjegyzését mutatja be gondos összeválogatásban. Különösen az ismeretlenebb anyagot, 215 éneket dolgozza fel, a legkülönbözőbb kéziratok, vagy nyomtatott változatokra utalással. Közel 70 oldal fejtegetés és szótagszám, sorvégződés, valamint ambitus (hangterjedelem) szerinti táblázatos összeállítás közé esik ez a nagyszerű filológiai mű, amely a dallamszerkezet, szövegváltozatok bonyolult világában biztos kézzel irányít. Az Ethno-

graphia (Népelet) c. folyóirat 50 kötetének, a dallam nélküli szövegkiadásoknak és nagyszámú kottaközlésnek fáradságos, évekre terjedő átnézése alapján veti egybe a hires pataki, debreceni kollégiumok 5–5 kéziratosa énekes könyvének, valamint az akadémiai és múzeumi könyvtár kéziratának anyagát. Érdekes kiegészítője e mű a tisztán népi invencióra, ősrégi emlékekre utaló folklóre-munkáknak, amelyeket Vikár kezdeményezése óta Bartók, Kodály, Lajtha, Szabolcsi és mások végeznek, világhírt szerezve a magyar népéneknek. Barta Dénes az 1770-től kezdve 30 éven át összeírt, diákok-énekelte, de népi gyökerű dalok tudományos boncolásával a népdal stílus kialakulásának legkevesebbé ismert időszakát világítja meg. Az 1800-as év már nagy forduló, ekkor beszűremkednek a német-olasz későbarokk dallamok s egy csapásra megszűnnek a régi magyaros emlékek is a diák-énekes könyvekben. G. P.

FERENCZI SÁNDOR: *Az énlaki rovásírásos felirat*. Cluj, 1936. 82. l.

A szerző saját kiadásában megjelent könyvének tartalma nem mindenben fedi a címét. Egyfelől kevesebbet, másfelől azonban többet ad annál, amit ígér. Kevesebbet ad, mert az énlaki rovásírásos felirat ismeretét feltételezi, s így arra részletesen nem tér ki, az eddigi megfejtéseket is csupán vázlatosan sorolja fel, úgyhogy a laikus olvasó ebből a könyvből nem kap világos képet a kérdéses rovásírásos feliratról és magyarázatáról. Másfelől azonban sokkal többet nyújt, mint amennyit várunk, amennyiben a felirat mindmáig vitás olvasásának megoldásán kívül meghatározza az író személyét, részletes adatokkal ismerteti annak életkörülményeit, s ami mindezeknél fontosabb, a székely rovásírásról való ismereteinket tovább vivő tudományos megállapításai vannak. Ennek magyarázata az, hogy eredetileg nem könyvnek, hanem tudományos folyó-

iratba szánt hozzászólásnak készült. Kellő tudományos felkészültséggel és alaposággal állapítja meg a felirat utolsó négy betűjének eddig vitás olvasását. Ez csak három betűre sikerül feltétlen bizonyossággal. A négy betű közül az első háromféleképen is olvasható, illetve mindhárom kimagyarázható belőle. Miután megállapította, hogy a Georgius Musnai után csak Dakó, Jakó vagy Pakó olvasható, más oldalról nyúl a szöveghez és e szóról állapítja meg, hogy az csupán az író közelebbi meghatározása lehet. Ezért a Muzsna község lakóit veszi vizsgálat alá és miután ott sok Dakó nevet talál, arra a következtetésre jut, hogy bizonyára az e családból származott szerző a korabeli szokásnak megfelelően falujáról vette fel a Musnai nevet, amely mellé a rovásírásos feliratban felveszi eredeti családnevét is a pontosabb megjelölés végett, s így a felirat szövege: Deut. VI. *Egy az Isten, Georgius Musnai Dakó*. Majd a helybeli unit. kollégium régi fasciculus nevű könyvének vizsgálata során megállapítja, hogy Musnai György 1639 június 4-től 1641 októberéig a nevezett iskolába járt, ami minden képen talál az 1668-ban munkálkodó énlaki mesterrel. A közölt idézetekből az is megállapítható, hogy nevezett már, mint nagyobb diák került a kollégiumba, tehát nem akkor és ott kezdette tanulását, valamint az is, hogy pár év múlva bizonyos ocsmányi zsvakat tartalmazó írás miatt bebörtönözték, majd pár nap múlva eltávolították az iskolából. A szerző ezt a következtetést nem vonja le, hanem a közölt latin kifejezést „szabadon boعاتással” fordítja, pedig kétségtelen, hogy a „religabatur” vagy „religatur” nem a börtönből való szabadon engedést jelenti, hanem eltávolítását, elűzést, elboעותást, amint a relegatio általában száműzést jelent. Nem is volna értelme a kifejezésnek, ha csupán annyit akarna mondani, hogy az iskolai börtönből pár nap múlva szabadon engedték,

hiszen az természetes, hogy oda csak a kisebb büntetések kitöltésére, vagy vizsgálat idejére zárták be a tanulókat. A börtönbüntetés végét azért írja oda a fasciculus írója, mert az kicsapással, eltávolítással végződött. Így lesz Musnai György félbemaradt ember, aki tanuló pályáját nem fejezi be, nem kerül egyházi hivatalra, hanem legfeljebb deák lesz, ami a név mellett esetleg kántor-tanítói hivatalt is jelenthet.

Szerző kitér arra a rendelkezésre bocsátott kis tanulmányunkra is, melyben az ő kutatásainak ismerete előtt, családi iratok és kutatások alapján, Musnai Györgyöt az ugyancsak Székelymuzsnáról származó *Kis* család egyik Györgyével azonosítottuk, illetve ezen lehetőségre mutatunk rá. Ezt a lehetőséget az általa felhozott cáfolatok sem zárják ki. Ugyanis az általunk említett Musnai Kis György, a Péter unokája, János fia, nem azonosítható azzal a Györgyvel, kinek 1644-ben 4 fia van Muzsnán, mert ennek apja 1619-ben nővendék ifjú, kinek, testvérbátyja akkor házasulni való ifjú legénynek van jelölve, s így 25 év múlva nem lehet négy unokája! Éppen a felsemelt adatok bizonyítják, hogy sok *Kis* nevű ember volt Muzsnán, de a családi adatok szerint a Petki János dersi udvarházához kényszerűségből gondviselőnek szegődött Kis Péter halála után ennek fiai erővel jobbagyságra kényszerítettettek, s így lehet, hogy nem is költöztek vissza Muzsnára, hanem az osztozkodás során a Bethlen és Rhédei családok között osztattak fel, míg eredeti szabadságukat, eskettetés útján igazolva, vissza nem szerezték. Sőt úgy látszik az iratokból, hogy ez nem is sikerült, mert a későbbi fiúk azért lettek papokká, hogy így mentesüljenek a kényszerű jobbagyszolgálat alól. Erre azonban nem tartjuk szükségesnek részletesebben kitérni, mert a lehetőség fenntartása mellett is épen a rovársós szöveg olvasása miatt elfogadjuk azt a feltevést, hogy az il-

lető Musnai György a Dakó családból származott, s a felirat ezt örökíti meg. A Kis családból említett György így is igazolja azt, hogy a neveket milyen könnyen változtatták a tanuló ifjak. Azt ugyanis kétségtelenül megállapítottuk, hogy a ma igen kiterjedt Musnai papi család terebélyes fája arra a Kis Péterre megy vissza, akit 1600 után, pár évvel aztán „*hogy a főemberek házait felégették vala*”, muzsnai birtokáról 12 ökrének erőszakos behajtása és visszatartása útján kényszerített Petki János arra, hogy az ő dersi jószágának gondviselője legyen. A Kis nevet sokáig meg is találjuk a család Musnai neve mellett, míg az teljesen feledésbe nem ment. Így lehetett a Dakó névvel is, melyet az énlaki mester még felemlít, amikor a maga nevét, személyét akarja pontosan megjelölni, megörökíteni a feliraton.

A tanulmány az énlaki felirat megoldásán kívül igen értékes megállapításokat tesz a rovásírás használatára, sőt annak eredetére vonatkozólag is. Megtudjuk belőle, hogy az a türk írásnak különböző helyi és idői hatások alatt kialakult folytatása, amelyet bizonyára ezer éven át használtak a magyarság kebelében. Valószínűleg 576—659 között, a türk törzseknek a magyarságba való beolvadásával jutott hozzánk, s később a besenyő, glagolit, majd a latin betűsor hatása alatt fejlődött tovább. Nem mesterséges titkos írás, amit talán elmés tudósok, teológusok találtak volna ki, hanem szerves folytatása és továbbélése a türk írásnak, mely nyelvünk hangtörvényeivel a legszorosabban együtt fejlődött. Ez az írás még a Musnai György idejében, tehát a XVII. század közepén a székelyek között gyakorlottabb volt, mert az énlaki felirat betűi nem a Telegdi-féle *Rudimenta* jegyeivel azonosak, hanem különálló forrásra vihetők vissza, tehát bizonyára otthon sajátította el azokat Musnai György és nem az iskolában megismert Telegdi-féle *Rudimenta* másolatból.

A tanulmány részletes ismertetésétől eltekintve, még csupán a 67. sz. jegyzetben említett, a Bethlen Kollégiumban talált *Rudimenta* másolatról akarok pár szót szólni. A múlt évben találtam egy teljes Telegdi-féle *Rudimenta* másolatot, melyet 1715 ápr. 14-én Borberekai István Bethlen-kollégiumi s odaváló illetőségű diák másolt, aki a kollégiumban pár évvel azelőtt subscribált, tehát a másolást itt végezte. Ez a magyar ember által másolt munka már ezért is felér az egy évvel korábbi hamburgi másolattal, mely harmad-negyed kézből származik. Ezért erről a leletről azonnal jelentést tettem a Magyar Nemz. Múzeumnak, amint Jakubovich Emil említi is ezt a Magyar Nyelv 1935 januári számában közölt tanulmányának függelékében. Azután nemsokára egy másik teljes példányt is találtam a Bethlen-Kollégium könyvtárában, amely a Bod Péter sajátkezűleg másolt példánya, tehát vagy itt a kollégiumban, vagy más vidéken készült. Erről a leletről is jelentést tettem, majd a Jakubovich váratlan halála után magam ismertettem röviden, hogy felhívjam rá a tudományos világ figyelmét. Nagy elismerés illeti meg Ferenczi Sándort, hogy saját költésén ki tudta és ki merte adni ezt a kis könyvecskét, melynek eredményeiért a magyar tudományos világ köszönetét érdemli ki.

Dr. Musnai László.

MIKLÓS RAFAEL: *Krisztus követése magyar fordításai.* Szombathely, 1935. 61. l.

A világirodalom csaknem minden nyelvére lefordították már Kempis „Krisztus követése” c. munkáját. A történeti magyar lélek mélyen vallásos szövevényében éppúgy fellelhetők hatásának száalai, mint abban a nagy európai közösségben, melyei szellemi életünk a történelem folyamán mindig összefüggően szoros kapcsolatot tartott. A fordítások tehát egyik igazoló oka annak a fogé-

konyságnak, mely az egyetemes eszmeáramlatokba kapcsolódó szellemi életünknek egyik legszembetűnőbb vonása. Miklós Rafael munkája az első, mely történelmi időrendben részletesen kimutatja a „Krisztus követése” magyar fordításainak adattárát. Először ismerteti Kempis könyvének a világirodalomban való megjelenését, aztán a magyar irodalomban fellelhető nyomait: a középkori magyar kódexeinkben (ferences kódex, Lobkowitz kódex, Lázár kódex, debreceni, Nádor kódex, stb.), majd a XVII. és XX. századi fordításokat. A könyv végén a magyar fordítások könnyebb áttekintése végett közli a ma ismeretes összes magyar Kempis fordítások bibliográfiáját.

I. E.

RÓNAY GYÖRGY: *Romantikus lélek.* (Erkölc, szerelem, házasság.) Vigilia, III. k. 129–147. l.

Érdekes fejezet a magyar szerelemfelfogás történetéből. Rónay György szerint a XVIII.—XIX. század fordulója táján három világnézet ütközik magyar földön: a barokk, a felvilágosodás és a romantika. Azok a szerelmi történetek, amelyek a kor epikus és drámai alkotásaiban élnek tárnak, éles fényt vetnek e hármas szellemi áramlat szerelmi erkölcstanának eltérésére. A barokk az egyéni érzelmeket a tekintély elve alapján családpolitikai szempontoknak rendel alá; a felvilágosodás és rokokó merő élvezetmód gyanánt értékeli a nemiséget. A romantika szerint viszont a szerelem nem két test időleges kapcsolatát jelenti, hanem a lelkek örök rokonságának felismerésén alapul. Irodalmunk e hármas szerelemfelfogás összeütközéseit ábrázolja e korban. Még a Bánk bán is a rokokó és romantika nemi erkölcstanának ellenmondásaiból elemez ki egy örök emberi problémát és alkot művészi remeket.

S. I.

3. Néprajz.

FERENCZ KORNÉLIA és PALOTAY GERTRUD: *Hímzőmesterség. (A magyarországi népi hímzések öltés technikája.)* Bpest, é. n. 78. 1. és 16. lev. 200 öltésábrával és 30 hímzés-mintával.

A szerzők kettős célt kívántak elérni munkájukkal: egyrészt a leíró néprajz számára akarták összegyűjteni és elemezni a népi hímzések öltésmódjait, továbbá lehetőleg rögzíteni vidékenként egykori vagy mai dívatjukat és különféle alkalmazásukat. Másrészt a népi kézimunkák kedvelői számára kívántak lehetőséget nyújtani arra, hogy ne csak eredeti formákkal és színekkel, de eredeti, népi öltésekkel dolgozhassanak. A tudományos és gyakorlati cél elérése nem sikerülhetett egyformán, mert míg a gyakorlati munka számára szinte kifogástalan kézikönyvet sikerült összeállítaniok, a tudományos célkitűzések megvalósítása a rendelkezésre álló itt-ott hiányos anyag felhasználásával sem sikerülhetett. A szerzők teljesen tudatában voltak annak, hogy bár a történeti Magyarország területén előforduló népi hímzések öltés technikáját akarták tanulmányozni, a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárára kellett korlátozaniok. Ilyenformán tudományos szempontból csupán vázlatot nyújtottak, amelynek hézagait az ezutáni kutatóknak és feldolgozóknak kell kitölteniök. A szerzők anyagukat földrajzi alapon osztották fel, de szándékosan mellőzni kívánták az egyes hímzéstípusoknak, valamint technikáknak népfajokhoz való kapcsolását; ezt ezután megoldandó tudományos feladatnak tartják. Az öltésmegjelöléseknél az általában használt műszókinesen kívül tekintettel voltak a népi elnevezésekre is. A könyv első része (9—21 l.) a hímzés technika kialakulásával és fejlődésével, a népi hímzések alapanyagaival és fonalaival meg az öltés elemek csoportosítá-

sával és technikai magyarázatával foglalkozik. Ez általános bevezető rész után a könyv nagyobbik fele (24—72) a vizsgált öltésminták és technikák földrajzi elterjedését határozza meg, külön-külön foglalkozva az egyes magyar néprajzi területek népi hímzés-anyagával. Nehány minta tábla, külön könyvszerű felsorolás (74—75. l.) és tárgymutató teszi a gyakorlati és tudományos munka számára könnyen használhatóvá ezt a könyvet nélkülözhetetlenné. *Szta.*

MADARASSY LÁSZLÓ: *Művészkedő magyar pásztrok.* Egyetemi Nyomda, é. n. 164. l.

Az előbeszéd a magyar pásztorművészettel foglalkozó írásokat és tudósokat ismerteti, kötik Herman Ottót, aki a „pásztorművészet“ szó megteremtője (Magyar pásztoremberék remeklése, Etnographia 1892.) és Malonyay Dezsőt, ki „A magyar nép művészete“ c. munkájában egy egész kötetet szentel a balatonvidéki magyar pásztornép művészetének. A záróbeszéd a magyar pásztorművészetről szóló rövid tanulmányt ad: a pásztorművészettel foglalkozók, a művészeti tárgyak készítésének módja, anyaga, eszközei stb. A könyv többi része tizenkét magyar művészkedő pásztort mutat be, a bemutatásnak újszerű és igen érdekes formáját választva: tizenkét pásztort szólaltat meg a maga közvetlen egyszerűségében. Elbeszéléseikből megtudjuk életrajzukat, művészkedésük első megnyilvánulásait, a pásztorművészetnek azt az ágát, amelyet különös szeretettel művelnek, továbbá használati eszközeikről, művészi tárgyaik elkészítésének módjáról kapunk részletes ismertetést. Érdekes, hogy az elődöktől örökölt művészi motívumokon kívül a legtöbb művészkedő pásztornak már egyéni és teljesen eredeti kezdeményezései is vannak. (Az egyik pl. a magyar történelem és irodalom nevezetességeinek fejeit vési botjába és e szerint adja azt az elnevezést is

„történeti bot“, vagy „vallásibot“ stb.) A díszítés különböző módjaiban is nagyon sok egyéni vonás tör fel. Sajnálattal látjuk, hogy a magyar népművészetnek ez a csodálatos szép kihajtása ma már legtöbb helyen pusztuló félben van és még nagyobb sajnálattal kell megállapítanunk, hogy a megmentésére sem sok reményünk lehet, mert a mai élet nem alkalmas a pásztorművészet fellendítésére.

I. E.

◀ MADARASSY LÁSZLÓ: *A palóc duda*. A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának Értesítője. Ethnographia. 1934. 3—4. szám. 81—88. l.

A duda, a magyarság évszázadokon át kedvelt hangszere, a kiegyezés táján a megváltozott életviszonyok miatt kezd kiveszni. Bartók 1912-ben még több megyére terjedő, viszonylag nagy területen használatban találta, de azóta, két évtized alatt, a duda birodalma egyedül Nógrád megyére zsugorodott. Madarassy Lászlót a dudacsinálás mesteriségének rohamos pusztulása indította arra, hogy a palóc földön néhány tökéletesen felszerelt dudát beszerelve, néprajzi földolgozást készítsen. Tanulmányában közli a duda aprólékos leírását, készítése módját, tisztázza szerkezeti kérdéseit s a cikk szövegébe beleszövi a dudára vonatkozó szógyűjtését.

K. B.

BARBUL JENŐ: *Costume românești din veacul al XVII-lea*. Cluj, 1935. (Tip. „Lumina“.) 8. l. + 24. lev.

A gráci egyetemi könyvtárban Thim József fedezte fel azt a XVII. századi *Kostumbilder-Buch*-ot (ism. Magyar Könyvszemle 1885. 78—79), amely 99 vízfestményt tartalmaz. E festmények legnagyobb részét tartományunkbeli, régi királysági és törökországi viseletképek teszik. A gyűjtemény festője valószínűleg iteni szász származású festő lehetett. Ezzel az albummal közeli rokonság-

ban álló két gyűjtemény van a Magyar Tudományos Akadémia és a Magyar Nemzeti Múzeum tulajdonában. „I. Ferdinánd király“ tudományegyetem 2 hónapra elköleszönte a gráci egyetem albumát és lemásoltatta a benne levő vízfestményeket. A szerző ez album 24 román vonatkozású képét közli a másolatokról(!) vett fényképhasználásokban. A hitelesség megkövetelte volna az eredeti vízfestmények fényképezését, hisz a másoló elkövette azt a hibát, hogy a másolatokra szokatlanul a saját nevét jegyezte oda. A viselettörténész számára mindenesetre sajnálatra méltó, hogy a viseletképek egyszínnyomatban állnak előttünk és hogy a két magyar gyűjtemény viseletképeivel való összehasonlítását csak egy esetben találunk.

Szta.

◀ MAKKOS LÁSZLÓ: *Regölés Karakón és Kissomlyón*. Vas Szemle, 1935. II. 3. szám. 166—176 l.

Makkos László tanulmányának első felében két regös-éneket közöl dalmával együtt vasmegyei falukból s ismerteti a velük járó népszokást. Karakón ismétlő-iskolás gyerekek regölnek Szent István vértanú napján (dec. 26). mindennapi ruhájukba öltözve. Kissomlyón pedig Szilveszterkor este indulnak rególni 14—16 éves fiúk: ezek kifordított kabátokat vesznek fel, alarcot tesznek, arra kenderkőből szakállt és bajuszt ragasztanak és fejükre papírsüveget nyomnak. Egyéb fölszerelésük súlyos botokból, nyakukba akasztott láncokból és dudákból áll. A regös-énekek közlése után a regölés tudományos irodalmát ismerteti röviden a tanulmány. Plánder Ferenc novai (Zala m.) róm. kat. esperes írta le először a regölést. A második közlő Torkos Sándor volt 1860-ban. Pár évvel később tette közzé Kriza János a kénosi változatot. Sok változatot gyűjtött s tanulmányt is írt a regölésről Sebestyén Gyula, de következtetéseit Király György „A magyar ősköltészet“ című munkájában sorra cáfolja. Ab-

ból a körülményből, hogy a regölés göcseji előfordulásán kívül csak a székelyek között található meg, Makkos László is a közös eredetet, az ősi néprajzi összefüggést olvassa ki. Előfordul ugyan, hogy a néprajzi határok mentén hasonló jelenségek fejlődnek ki egymástól függetlenül is, de itt a szövegek egyezése ezt a föltevést megdönti. Messzebb vezető, túlmerész következtetésektől óvakodva, inkább azzal a lehetőséggel számol Makkos László, hogy a regölés szokása az egész magyar nyelvterületen ismert volt, csak hogy a közepső részeken feledésbe merült. Erre a folyamatra siettető hatással lehetett a török hódoltságot szenvedett területek elnéptelenedése is. Így a manapság ugyancsak egvve zsugorodó regös terület a szélső pontokra szorítkozott. Erre a nyelvföldrajzban jól ismert jelenségre is gondolni kell, nemcsak a tömeges áttelepülésre.

K. B.

SZENDREY ZSIGMOND: *Népszokásaink lélektani alapjai.* Ethnographia. 1934. 1—2. szám. 3—19. l.

Szendrey Zsigmond tanulmánya első kísérlet a népszokások lélektani alapjainak a rendszerezésére. Kiterjedt kutatásokra építette föl dolgozatát: az Ethnographia közleményein kívül a kódexek, lekötött oklevelek, esziók, naptárak, a teológiai és tudományos irodalom, budapesti és vidéki heti- és napilapok, a szépirodalom hitelt érdemlő néprajzi anyagát, a Néprajzi Múzeum gyűjtését és a saját kezelésében levő, körülbelül 25 ezer cédulányi magyar népszokás- és néphitgyűjteményt vizsgálta végig. Rendszerezése az áttekinthetetlenül óriási anyagot a következő főcsoportokra osztja: 1. analógiás alakulások, mint a „hasonlót hasonlóval”-elgondolás, a szimbólikus analógia állandósult formái, a szuggesztívó stb.; 2. összekötő és odaidező szokások; 3. a kívánságok érintéssel való átvitelei és 4. meg-

szelő és távoltartó jellegű, védekező eljárások. Az egyes csoportokat Szendrey Zsigmond a példák százával teszi szemléletessé.

K. B.

DR. SZILÁDY ZOLTÁN: *A bronzkori csörgőtől a hímestojásig.* Természettudományi Közöny. 67. kötet. 1935. április 1—15. 153—159. l.

Nemrégiben Bián, egy őskori tűzhely törmelékei közül került ki az a tojásnyi nagyságú cserépesörgő, amelyet Szilády Zoltán rövid tanulmányában leír. Egykor játékszer, gyerek-csörgő lehetett; a régészek véleménye szerint a bronzkorból származik, tehát időszámításunkat 4000 évvel megelőző kor emberének a készítménye. Alakja madár-formát utánoz és oldalait berovátkált borda, két gereblyealak meg kis kereszttek díszítik. A biai csörgőt Szilády Zoltán a lapp sámánkodás szertartásaihoz tartozó csörgőkkel veti össze, díszítményeit pedig — amelyek az újkori babona maradványai közt is szerepelnek — kínai népművészeti emlékeken, turkomán szőnyegeken és magyar hímestojásokon találja föl: ez megengedi az ősi örökletesség föl-tételezését.

K. B.

4. Társadalomtudomány.

BOLDIZSÁR IVÁN: *Egy pesti bérház szociográfiája.* Magyar Kultúra, 1935. 101—107. l.

Érdekes kísérlet a magyar város szociális arcának ábrázolására. Azt a kérdést veti fel, alkot-e szociális közösséget az a 143 lakó, akiket egy pesti bérház keretei foglalnak egységbe. Rendkívül jellemző adatai valóban az élet példáin szemléltetik a magyar élet súlyos baját: azt, hogy amíg a munkás és a paraszt könnyen és szívesen alkot közösséget, mert képes rá, a polgár nem képes a bérházban közösséget alkotni, mert az utóbbi 70 év a polgárságot teljesen atomizálta s szociális hajlandóságait

alapjában rendítette meg. Egészen megdöbbenő a bérházban élő családok belső életének rajza, amelyben a legelémibb társadalmi csoport bomlását a hétköznapi példáin illusztrálva szemlélheti az olvasó. A bérházban csak a cselédség között bontakozik ki valamelyes szociális összetartozás-érzés, a cselédség azonban az alkalmazottak állandó változása és az általános emberi irigység mérge folytán nem tud igazi közösséggé formálódni. Végeredménye: „a mai élet a közösségek kialakítása felé törekszik; a bérház szociográfiája megmutatja, hogyan nem lehet közösségeket létrehozni“.

S. I.

GESZTELYI NAGY LÁSZLÓ: *A családi élet válsága a falun és a tanyán*. Magyar Gazdák Szemléje, 1934. évf. 10. sz.

Kérdőívek alapján készült érdekes szociográfiai tanulmány, melyeket a szerző kisgazdákhöz és mezőgazdasági munkásokhoz, valamint a falusi értelmiséghez intézett. Eredménye: a családi élet válsága nem csupán a magyar középosztály szomorú tünete többé, hanem a magyar parasztrétegre is áttért. A kérdőívek szerint a bajok okai, hogy a házasság legtöbbször pusztán érdekből kötött szerződés, hogy falusi népünk vallás-erkölcsi élete megrendült s az értelmiség, sőt az egyháziak részéről se mindenkor kapja meg a szükséges vezetést, hogy nagy a nyomor, hogy a szülők a fiukat gavallérnak s a leányukat kisasszonynak nevelik mégis stb. Mindezekhez járul, hogy a falusi fiatalok és az idősebb nemzedék birtokpolitikai okokból is szembenállnak: a fiatalok sokszor évtizedeken át dolgoznak az idősebbek földjén, vagy máskor a szülőket üti el a birtoktól idő előtt a fiatalabbak hasznosítása. Van száz holdas gazda is, akinek nem fáj gyermekeit cselédsorban látni, unokáit pedig menhelyeken. Mindezen bajokat csak széleskörű nevelés, komoly falumunka orvosolhatja.

S. I.

BODOR ANTAL: *A falukutatás vezérfonala*, Bp. (Magyar Társaság Falukutató Intézete) 1935. 64. l.

Abban a falukutatósi lázban, amely Magyarországon fölött végigsöpör s amely egyelőre inkább programmatikus iratokban, mint egyes helyek portréjának ábrázolásában nyilvánul meg, minden bizonnyal hasznos kis kalauzt jelent Bodor Antal füzet. Bevezetésül a falukutatás általános történetét adja, majd pedig végigvezet azokon a szempontokon, amelyek a kutató munkában felmerülhetnek, amelyekben át a falu belső lényegét megragadni véli. Rendkívül nagy gonddal sorakoztatja fel a tennivalókat, inkább teljességre törekedvén, mintsem a teendőik fontosságának arányában. Annak a kezében, aki egyszer komolyan farkasszemét kíván nézni a helységkutatás teendőivel s akinek gondja a minden nemzet alapját, gerincét szolgáltató falu, bizonyos jó kis útmutatásul szolgál.

S. I.

HAMVAS BÉLA: *A magány szociológiája*. Társadalomtudomány XV. évf. (1935.) 18—27. l.

A lélektan és társadalomtudomány az utolsó évek folyamán mind nagyobb figyelmet szentel a magány problémáinak, a modern ember és tipikus élményének, amely elsősorban a nagyváros lakói között ismeretes. Hamvas Béla érdekes tanulmánya felsorakoztatja a magány ama típusait, amelyek a mai társadalmi és világnézetű helyzetünk mellett legyakrabban adódnak elő. Ezek egyfelől a kényszerű magány életformái: a betegség és neurózis, valamint a gonosztevő magánya; azután az individuális összeférhetlenség kettős típusának, a „krakéler“-nek és a társadalmon-kívülségben kéjelgő szociális lélek magára-hagyatottsága. Mindezek éles ellentétben állnak a heroikus, a hősi magánnyal, amely a közösségben levő alacsony

nyabb szellemiséggel, ízléssel eszményi okból helyezkedik szembe. A fanulmány hangoztatja, hogy a magányosság a mai ember életének egyik súlyos problémája, amely elől a természetbe, vagy könyvbe menekül, a nélkül, hogy az emberi lélek mélyén kielégítetlen égő szociális szomjúságra, amely örök emberi tulajdonság, orvosságot találna.

S. I.

MIHELICS VID: *A szociális kérdés és a szocializmus*. Bp. 1935. 136. l.

Rendkívül alapos kis kalauz a magyar középosztály, elsősorban a vezetésre hivatott, a néppel közvetlen kapcsolatot tartó személyek számára, amely könnyed formában ismerteti meg a marxizmus társadalomszemléletével és kritikájával. Abban a küzdelemben, amely Európa-szerte folyik egy jobb- és baloldali társadalompolitika között, az eszmék kibontakozásának és a szociáldemokráciával való végleges leszámolásnak legfőbb akadálya éppen az, hogy Marx és követőinek tanítása nem áll tiszta körvonalakban a harcban résztvevő konstruktív tényezők előtt. Mihelics Vid könyve a magyar nyelvű szakirodalomban így régen érzett hiányt pótol. De más vonalon is sokat nyújt az olvasónak: nem pusztán ismertetés, hanem a szocializmus alapos bírálatát is egyben a könyv, amely felsorakoztatja a tudomány és gyakorlat megcáfolhatatlan érveit az osztályharc, a történelmi materializmus és a marxista jog- és társadalomelmélet s a mindezek mögött lapangó világfelfogás cáfolatára. A

könyvnek jelenleg már a második kiadása fut, az első kiadás öt hónap alatt teljesen elfogyott.

S. I.

ORTUTAY GYULA: *A magyar falukutatás új útjai*. Vigilia. II. kötet. 109–125. l.

A magyar falukutató munka ifjú vezére e komoly és fontos írásban mintegy a tudományos falumunka módszertanát nyújtja. Kegyetlen szigorral veti szemünkre a falukutatás elhanyagoltságát, azt a megszegéynítő tényt, hogy a szegedi egyetem volt német lektora volt kénytelen szorgalmazni a magyar falu portréjának felvázolását, mialatt például Romániában D. Gusti vezetése alatt rég komoly és eredményes gyűjtő munka folyik. Számol a kutatás mai nehézségeivel: azzal, hogy súlyos helyzetünkben nehéz tárgyilagosságnak lennünk, hogy a mai falu forrongó átalakuló társadalmi egység, s végül hogy a falukutatás nem vállalkozhatik csak részleteknek megoldására, az egésznek kell igényelnie (hiszen például a falu nótakinesét nemcsak a népdalok, hanem a várostól ellesett slágerek és katonanóták is jellemzik!) A nagy cél „a falu valóságességét objektíven megragadni“. Vizsgálni kell 1. a falu szerkezetét, társadalmi, népi, foglalkozási, hitfelekezeti strukturáltságát, amely egyben néprajzi strukturáltságot is jelent; 2. be kell mutatnunk ez életformáló tényezők működését, funkcióját a falu életében.

S. I.

Természettudományi Szakosztály közleményei.

Szerkeszti : Dr. Balogh Ernő.

Természetes gázforrások.

Különös tekintettel a székelyföldi előfordulásokra.

Írta: Bányai János.

A háború által felbolygatott s mindegyre idegeskedő emberiséget az új háború rémeként odadobott s komoly aggodalomra okot is adó gázkérdés foglalkoztatja. A feszültségig vitt politikai problémák megoldását sokan a minél tökéletesebb háborús felkészültségben látják s e szempontból a mindent megsemmisíteni akarásukban a mai divatos harci gázokban keresik erre az eszközöket.

A társadalomnak egy másik s békésebb gondolkozású része inkább a gazdasági eszközök teljes felkészültségével készül a nemzetek adózó nagy versenyére s e célból természeti erőknél, új energiaforrásoknak felkutatása után lát. Ezzel az elgondolással jutunk el egy másik gázkérdéshez, mely a nagy természetnek egyik újabb erőtartálya.

A földből kiáramló sok mindenféle gáz közül nagy tömegével és sokoldalú felhasználhatóságánál fogva a metán emelkedett a helyzet magaslatára, amely születési módjánál fogva hamar elnyerte az általánosabban ismert „földgáz” nevet.

A metángáznak a többi természetadta erőforrás mellett az adott nagy fontosságot, hogy nemcsak mint hőenergia értékes, hanem olyan hatalmas nyomással lép ki a felszínre, hogy több helyen már az eleven erejét felhasználhatták gépek hajtására. A többi tüzelőanyagunkkal összehasonlítva azonban nemcsak ez adott fölényt, hanem azért is fontossá vált, mert a vegyi iparnak is nyersanyagokat szolgáltatott.

Amikor a „divatba” jött metán bevonult közgazdasági életünkbe s közismert „földgáz” néven mindennapi beszélgetések tárgya lett, senki nem gondolt arra, hogy ezzel egy gázfajtát illettek egy olyan névvel, mely tulajdonképen egy egész nagy s egymástól igen elütő természetű tagokból álló gázcsaládra vonatkozik. Mert születési helyüknél fogva ép ily jogot formálhatnak e névre akár az elég gyakori széndiokszid, vagy a szagáról még a laikusok által is könnyen felismerhető kénhidrogén is.

A földből kiáramló gázok már emberemlékezet óta ismeretesek. Úgy a hatalmas robbanásokkal kitört és meggyulladt metángázok, mint az emberi életre veszedelmes széndiokszid gázömlések érthető módon figyelmessé tették magukra a környékükön levő lakosságot.

Az emlékezet határára visszamenő időkből ismeretesek a perzsi és kaukázusi örökgeő gázkútak, amelyek természetfölötti erejének a hatása váltotta ki egy vallási szektának, a tűzimádásnak a születését. A bákui gázforrások fölé a Zoroaster tűzimádó hívei már a VI. században templomot emeltek, amelyet azonban Heraklius császár 624-ben lerombol-

latott, de a hívők azt újból fölépítették s még a mult század vége felé is zarándokolni jártak oda. A kegyelettal nem sokat törődő technika az utóbbi időben profanizálta a szent helyet, amennyiben mészégető kemencek alakjában értékesítik a természetnyujtolta ajándékot.

Az 1729-ben felfedezett *friz* krónika említi a már a Kr. utáni 4. esztendőben kitért és nagy lánggal égő gázakat Hollandiából. Az olaszországi még ma is égő gázforrásokat megörökíti leírásában az ifjabb *Plinius* is (Kr. u. 90-ben). 1600-ban *Libavius* gyulékony bányalégről beszél. 1672-ban nagy feltűnést keltett, amikor a báznai pásztorok a még ma is meglevő gázforrásokat meggyújtották. Igen érdekesek a kínai adatok is. 1827-ben *Imbert* püspök egy 50 km. hosszú és 20 km. széles területen 1000-nél több kútát számolt meg, amelyeknek a gázát 200 km.-re is elvezették bambusz-csöveken. Igazi praktikus módon az északamerikaiak használták fel a több mint 150 évvel ezelőtt felfedezett földgázukat. A mult század 80-as éveiben nagy feltűnést keltett az artézikút furással feltárt gáz Püspökladányban, amelyet igen ügyesen mindjárt fel is használtak a pályaudvar világítására. Nálunk igazi jelentősége a földgáznak akkor lett, mikor a kissármási II. számú kúttal az addigi méreteket jóval túlhaladó óriási mennyiségű és nagy nyomású metánt feltárták.

Az éghető gázon kívül azonban a *széndiokszid* gázkiömlések is már régen nevezetességre tettek szert. A nápolyi „*Kutya barlang*” s a Yellowstone-parkban (Amerikai Egyesült Államok) a „*Halál torka*” jó idők óta közismert kiránduló helyei a csodalátóknak. A torjai Büdös barlangról gr. *Teleki Domokos* 1796-ban tesz említést útleírásában. Ennek a gőzölgéseit oly erősnek mondja, hogy „az ott elrepülő madarak annak szagától megöletnek”. A kovásznai Pokolsár eldugódott torka is többször eredményezett a felgyülemlett széndiokszid miatt kitérést. Általánosan ismertekké váltak emberemlékezet óta a székelyföldi *iszaptúró gázforrások*, amelyeket a lakosság fenekellen iszapgödröknek tart s nem nagyon szereti az ilyen helyeket, mert a sósvíz miatt oda igyekvő állatok elsüllyednek s így a tulajdonosok a „csúf” helyek miatt nagy károkat szenvednek.

A földből kiömlő különböző gázfajta tehát mindenféle úton-módon igyekezett magát elárulni, magáról hírt adni. Hol sziszegő hangot hallatott a szűk földrepedéseken való feltörés alkalmával, más helyen meggyúlva, mint „*Öröktűz*” vált ismertté. A babonás emberek réme, a „*lédércfény*” is sok embert ijesztett már meg. Egyes helyeken a gáz szikla-odukban gyűlt fel s a betévedt embert, állatot ölte meg (*Gyilkos barlang* Toriánál). Ha a felszínre kilépésnél víz állta az útját, úgy azt bugyborékkoltatta (innen a sok lobogó, fortyogó, bugyogó, buffogó, puffogó, tortyogó stb. változatos elnevezés a

A kénes gázak kiömlései jellegzetes záptojás-szagukkal árulták el magukat már nagyobb távolságra is s innen eredtek a Hargita mentén szinte faluról-falura megisméltődő „*Büdös*” elnevezések (torjai, lázárfalvi, szentsimoni, szentimrei, csicsói stb.).

A földből kiáramló gáztömeg ritkán áll csak egyfajta gázból. Rendesen egész keverékek kerülnek ki a földből s az egyes elemzések a legtarkább változatosságot mutatták ki. Tehát ha bizonyos csoportosításról akarunk beszélni, csak típusok kiemeléséről

Különböző földgázak elemzési adatai százalékokban.

Összetétel		Helység, kutató, dátum																	
		Sarmasel II. sz. kút Szinyei Merse Zs. 1911.	Basna Jeller R. 1904.	Mezőhegyes Nuricsán J. 1901.	Hajdusoboszló (1621 m.) ifj. Finály István. 1932.	Kojatin (Nyitra m.) Budai E. 1914.	Püspökkladány Muraközy K. 1887.	Terje (Bihar m.) Budai E. 1914.	Wels (Austria) Jeller R. 1895.	Báicoi (Prahova) Lendvay B. 1880.	Neuengamme (Németo) Hamb. Hyg. Inst. 1910.	Hannover (Németorsz.) Bunsen. 1851.	Greifswald (Németorsz.) Scholz. 1881.	Dzwintaz (Galicia) Zalosiecki. 1896.	Stawropol (Kaukázus) Nastjukoff	Bacu (Kaukázus) Örökégőgáz	Róma, Queensland Des Erdöl II.	Grapeville (Pensylvania) Morell. 1880.	Dexter (Kansas) Mabery és Dunn. 1896.
Metán	CH ₄	99'11	97'02	92'05	91'40	90'93	83'64	55'45	96'20	80'00	91'20	56'61	35'90	38'66	37'50	93'09	72'60	35'08	14'85
Etan	C ₂ H ₆	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	12'25	—	1'50	—	—
Etilen	C ₂ H ₄	—	1'11	—	0'50	—	—	0'64	0'69	5'00	2'10	—	—	—	1'20	3'26	9'80	28'87	0'41
Hidrogén	H	0'35	—	—	—	—	—	—	—	15'00	—	—	2'12	—	27'25	0'98	—	7'5	nyom.
Okszigén	O	0'40	0'31	nyom.	0'5	0'22	—	2'57	0'63	—	1'50	—	—	13'40	0'80	—	—	0'16	0'20
Nitrogén	N	0'14	1'36	7'3	—	4'48	14'98	41'13	2'32	—	4'90	25'12	34'43	43'74	20'30	0'49	3'40	27'87	82'70
Helium	He	0'001	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1'84
Szénoksizid	CO	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	27'53	0'60	—	—	5'80	0'22	—
Széndioks. id	CO ₂	—	0'2	0'65	—	4'37	1'38	0'21	0'15	—	0'30	14'41	—	0'60	0'70	2'18	1'50	0'58	—
Kénhidrogén	H ₂ S	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	3'18	—	—	—	—	—	—	—

lehet szó, amelyekben egyes gázok vagy fölényes nagy tartalmukkal, vagy gyakorlati jelentőségükkel váltak feltűnővé a többiekhez képest.

A köztudatba is átment ismertebb gázforrások elnevezése is sokszor megtévesztő. Igen érdekesek e tekintetben a már említett székelyföldi „Büdös” helyek, köztük a híres torjai „Büdös” barlang is, ahol a gáz vegyi összetétele Ilosvay L. szerint 95,55% széndiokszid és csak 0,37% kénhidrogén van benne.

Lehetően mindenféle szempontot egybevetve, a földből kiáramló gázforrásokat a következőkép csoportosíthatjuk:

I. Metán, II. széndiokszid, III. kén, IV. nitrogén források, V. vulkánokban, VI. ásványi zárványokban és VII. a termőtalajban előforduló gázok.

I. Metángázás források.

A gazdasági életünkbe diadalmason bevonuló metángáz annak idején, mint újabb erőforrás, nagy feltűnést keltett. A felhasználási eshetőségek sokasága megmozgatta a szakembereket, de viszont a keletkezésének a kérdése is sok kutatásra, vizsgálódásra adott alkalmat. A keletkezése körül, mint a szénhidrogénekről, általában hatalmas vita fejlődött ki. Találón jegyzi meg kiváló kutatójuk, *Böckh Hugó*, hogy „a fosszilis szénhidrogének kérdése rendkívül kényes és azok a nézetek, amelyek erre vonatkoznak, igen kontraperek”.

Ezen a téren is úgy vagyunk, mint sok más természeti tünemény-nyel. A megfigyelések egy bizonyos speciális eset alapján s bizonyos szemszögletből történnek s így azok nem is sikerülnek. A természet nagy laboratóriumában lefolyó átalakulások rendkívül sok tényező igénybevételével mennek végbe s a szerint, hogy azok közül itt-ott melyik hangsúlyozódik ki jobban, más és más végkövetkeztetéseket vonhat le az ember.

Tisztán az állati maradványokból származtatja *Zaloziecki*, inkább több ösztönszerűséggel, mint adatokkal támogatva feltevését. Az újabb kutatókból *Engler K.* és *Höfer* adnak határozottabb formát a gondolatnak azzal, hogy kísérleti úton sikerült állati zsirokból 15–20 atm. nyomás és 350° hőmérsékleten petroléumot, mint a metán sorozat felsőbbrendű tagját előállítani. *Mohr* velük szemben a növényi eredetet hangsúlyozza, mert neki a tengeri moszatok hatalmas tömegei tűntek fel (a *Macrocystisek* 300 m.-re is megnőnek), ezek ugyanis oly nagy tömegben fordulnak elő, hogy pl. az Atlanti Óceán ú. n. *Sargasso Tengere* 200.000 km² területet foglal el. A növényi eredetről szóló nézetet látszik támogatni a szénbányák rétegei közt felgyülemelő szintén metán tartalmú bányalég is. E két irányt *Potonié* és *Gothan* úgy külső megfigyeléseikkel, mint laboratóriumi kísérleteikkel egyeztetették össze azzal, hogy a vízmedencék aljára lerakódó iszapban, mint állandóan képződő növényi és állati maradványokat felhalmozó anyagban találják a metán és kísérő gázainak szülőanyját.

Az előbbi, a szerves eredetet hangsúlyozó felfogással szemben már

Mendelejew az anorganikus eredet mellett foglal állást. Ő ugyanis a vizeknek a föld mélyében levő fémkarbidokra való hatásából származtatja a szénhidrogéneket. E felfogás szerint egyes tisztán metánt tartalmazó gázforrások keletkezése talán elfogadható volna, de ebből nem kapunk magyarázatot a rendkívül sokféle kíséző gáz születésére vonatkozóan (l. gázelemzési táblázatot). A vulkánikus eredetnek újabb hangadója *Brun A.* volt, aki a vulkáni gázak között mutatta ki a metánt s egyoldaluan, tisztán vulkáni tanulmányaira támaszkodva, sietett is nagy hirtelen tapasztalatát általánosítani,

A keletkezési elméletek egybevetésével a részletes kutatásoknál kiűnt, hogy mindenféle módna lehetnek a természetben előforduló esetei. Az eddigi tapasztalatok szerint gyakorlati szempontból leginkább azok a metán gázás források jöhetnek tekintetbe, ahol a jelek tengeri lerakódásokra mutatnak. A tengerfenékre lerakódó finom iszap telítve van az elhalt szervezetek anyagával, amelyek ott egy zsírokkal átítatott (bitumenes) réteget alkotnak. Ez képezi a szénhidrogének anyakőzetét. Ha ezek megfelelő vastag agyagos kőzetekkel jól le vannak zárva, akkor a nagy nyomás, meleg hatása alatt az anyagok elszappanosítása után, főként a rétegek gyűrődése alkalmával, megkezdődik azoknak a megbomlása s a keletkezett termékeknek fajsúly szerinti elkülönülése. Így vándorolnak fel a rétegzavargások következtében a felsőbb szintekbe s ott alkalmas rezervoár kőzetekben találják meg másodlagos elhelyezkedésüket. A felhalmozódásra alkalmas kőzet a homok s ha ez egy jól záró agyagos, márgás réteggel le van fedve, úgy ott hatalmas, nagy tömegű és magas nyomású gáz kaphat helyet. Tehát nem földalatti nagy üregek a gáztartók, mint azt sokan elképzelik, „gázmedencéről”, „boltozatról” hallván folytonosan beszélni.

Érthető aztán, hogy a rétegek gyűrődésével járó repedések miatt a fedő rétegen keresztül megkezdődik a gáznak a felszínre való kiszivárgása s így természetes gázforrások keletkeznek. Egy terület produktivitását is jelző ilyen tiszta gázforrásoknak van egy igen érdekes fajtája, mely ősidőktől fogva feltűnt az emkereknek, ezek az ú. n. *iszapforrások* (iszapvulkánok). Az ilyen helyeken a feltörő gáz útjában vízre s agyagos rétegekre találván, a felszínre a vízzel iszapot is tūr ki s azt ott rakva, többnyire kisebb iszapkúpokat is halmoz fel.

Az eddigi megfigyelések szerint a legtöbb típusú ilyen előfordulást a transzilván medencében találtak, ahol szerző vizsgálatai szerint* 4 főcsoportba oszthatjuk be azokat külső kifejlődésük alapján. a) *Feneketlenek* tartott iszapos gödrök, amelyeket a „*Selymék*”-nek neveznek. E formának a kifejlődését az okozza, hogy a felszínre kilépő víz egy csúszástól előidézett hepe-hupás mélyedésre talál. A földgázzal kihajtott víznek a bősége sohasem akkora, hogy annak a peremét túl léphesse s így egy állandó mély iszapos pocsolyát képez. b) Az előbbinek az ellentéte a „*Boglya*” típus, amely kiömiő iszapjával a forrás száját emeli, mert nem elég gyors a gyengén szivárgó víznek a lefolyása.

* Erdélyi Múzeum. 1932.

c) *Bogárhátas* lerakódás a meszes vizek mésztufájához hasonló dombot épít. d) A legérdekesebb kifejlődési formát az iszapvulkán névnek megfelelőbb *kráter típusú* iszapömlés képezi, amely rendszerint az egykori földgázrobbanással képezett külső sáncból áll (az udvarhelyiek 4–10 m. átmérőjűek). A felszint egy bőrszerűen megkeményedett iszapkéreg vonja be, amelynek közepét a miniatűr vulkáni kráterhez hasonló, állandóan folyó nyílás foglalja el. (2–4 dm, átm.)

Ilyen módon az állandóan bugyborékoló iszapforrásokban a metán-gázra jellemző jegyeket kapunk. Az iszapforrások gázai közül hozzánk legközelebbinek, a policiorinak az elemzését ismerjük, amely 36'55°/_o metánt, 0'04°/_o-ot az olefinekből, 8'44°/_o széndiokszidot, 1'45°/_o okszigént és 3'51°/_o nitrogént tartalmaz.

A mi szerény formákban működő iszapfúrásainkkal szemben a bakui (Kaukázus) híres petroleumtelepek közelében levő földrepedésekből valószínűs vulkáni tünemények között melegen száll föl a gáz s több száz méter magas s egy km.-t megközelítő átmérőjű krátereket halmoz fel s működésük a valószínűs vulkánok méreteivel ér fel.

Úgy a természetes, mint a fúrásokkal feltárt gázkút a kiömlő gázát nem mindig ugyanazon kifogyhatatlannak látszó mennyiségben ontja magából. A transzilván medencében már kimutathatóan kihalt természetes gázforrások is vannak. Viszont a kútak mennyiségi változásáról, sőt kitermelésük nagyságáról is vannak adataink.

A gázmennyiségnek a fogyasztást a gáz nyomásának csökkenése árulja el a legjobban. Pl. a híres sarmaseli II. számú kút nyomását kezdetben 64 atm.-ra becsülték. Igazi pontos mérésre akkor került a sor, midőn 27 hónapi szabad ömlés után végre sikerült lezárni, de ekkor a nyomása már csak 23 atm. volt. 1923-ra pedig leszállott 23-ra.

Amerikai, sőt már európai tapasztalataink is vannak arról, hogy 20–30–40 évi működés után a kútak felmondják a szolgálatot, de viszont hosszabb pihenés után újból produktivakká válnak, amennyiben jól lezárták azokat a kitermelésük végén.

Azonban nemcsak a gázmennyiség van kitéve változásnak az idők folyamán, hanem maga a gáz összetétele is ingadozó. Erre vonatkozóan érdekes és feltűnő példát szolgáltatott *Lesley* a pensylvániai gázmezőn végzett elemzései alapján, mint az a következő táblázatból kitűnik:

	okt. 18.	okt. 28.	dec. 4.
CH ₄	57'85 ^o / _o	72'15 ^o / _o	49'58 ^o / _o
H	9'64 „	20'02 „	35'92 „
Telítetlen szénhidr. ..	15'20 „	4'20 „	12'30 „
Telített „ ..	0'80 „	0'70 „	0'60 „
O	2'10 „	1'10 „	0'80 „
CO	1'— „	1'— „	0'40 „
CO ₂	— „	0'80 „	— „
N	23'41 „	— „	— „

Az előbb említett s *fosszilisnek* nevezhető metán előfordulásoknak van egy másik fajtája is, amely a bányafeltárásokkal vált közismertté. Ez nem más, mint a sok szerencsétlenség okozója, a *bányalég*.

A keletkezését könnyen megérthetjük, ha arra a bonyolult átalakulási folyamatra gondolunk, amelyet elszenesedésnek nevezünk. A keletkező gázkeverék, amely főként metánból áll, felraktározódik a szén közt s a feltárások alkalmával kiömlik és összekeveredik a bánya levegőjével. Az észrevétlen fellépő gáz a legelső alkalommal, sokszor a munkás csákányának egyellen szikrájától felrobban.

Rége a bányauregekben felgyűlő robbanó keveréket arra vállalkozó s halálra szánt emberekkel gyűjtették fel a megfelelő óvintézkedések után, hogy a váratlan jövő s így nagy szerencsétlenségeket okozó önrobbanást elkerüljék. Ma már a különböző típusú (köztük a módosított legelső Davy-féle is) biztonsági lámpa miatt kevesebb a szerencsétlenség, de a mellett a lámpa lángjának ideges lobbanásai már idejében elárulják a kiömlő s a bánya levegőjében szaporodó metánt. Napjainkban a Haber-fél bányalégsíp jelzi a robbanást előidéző gázkeverék jelenlétét. A gáz százalékos szaporodásával összhangzásban sajátságos trillázó és messze hangzó füttyüléssel hívja fel a készülék a bányászok figyelmét a közeledő veszedelemre. Amerikában újabban a japán csikos egereket használják fel gázjelzőnek.

Amint megállapították, ez a veszedelmes bányalég inkább a mélyebb széntelepeinknek a kíséője. A felszínhez közel eső telepeknél a legnagyobb ritkaság előfordulásuk, mert valószínűen a felszínre kilépő repedéseken az idők hosszú folyamán a gáz lassanként kiszivárgott.

A bányalégnek legnagyobb részt metánból álló gázától élesen meg kell különböztetnünk a szénbányák égésével képződő égésgázakat, amelyek, mint azt a felszisziléziai elemzések mutatják, egy egész sorát tartalmazzák az égési termékeknek.

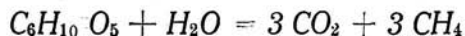
Azt tapasztalták, hogy a meggyűlés kezdetén sok szénokszidot, hidrogént és szénhidrogénféléket tartalmaznak. Kezdetben a széndiokszid csodálatos módon majdnem teljesen hiányzik. Később azonban már teljes egészében uralkodóvá lesz. Ezek a gázok az égő bányarészekből, bármennyire is szigeteljük az égő területet, mégis csak átszivárognak a feltárások többi részeibe is, viszont ha az égő rész nincs messze a felszíntől, úgy azok a földből is kiléphetnek s így egy sajátságos fajtáját mutatják be a földből kiáramló gázforrásoknak.

Az előbb felsorolt s fossilisnek nevezhető metánnal szemben eléggé közismertek a mocsaraknak napjainkban is megfigyelhető bugyborékolásai, amelyek a vizalatti szerves anyagok bomlásának a termékei. Ennek a korhadó és szaporodó anyagoknak nevezett iszapból fejlődő gázoknak a termékei közt *Potonie* szerint legtöbb a metán, 92—93%. A többi gáz a következőképpen oszlik meg:

hidrogén	1.64—2.35%	szénokszid	0.41—0.53%
nitrogén	2.98—3.85 „	széndiokszid	0.20—0.25 „
etilén	0.20—0.35 „	kénhidrogén	0.15—0.21 „

Ha a mocsárgáznak a keveréke még foszforhidrogént is tartalmaz, úgy azok könnyen lángrobbannak. Ezek a babonás embereket rémítő „Lidércfények“, „Bolygótüzek“.

Hoppe—Seyler kimutatta, hogy a növényi részek bakteriumos bomlása metánt és széndiokszidot ad eredményül:

A mocsárgáz többi részét a fehérjék bomlásából keletkező anyagok képezik.

A kiömlő földgáznak az emberi és állati életre gyakorolt hatásáról még keveset tudunk. Sjögren említi a bakui (Kaukázus) megfigyelései alapján, hogy a metángázakat kilehelő vidéken dolgozó munkások, ha egy hirtelen észre nem vett kiömlést kaptak, egyszerre minden előzetes jel nélkül a földre zuhantak eszméletlenül.

Annál több tapasztalatunk van a bányalég alakjában előforduló metángáz hatásáról, amely tarka keveréke lévén a gázoknak, nem ad olyan elfogadható adatokat, mint a felszínre kiömlő s aránylag több metánt tartalmazó források vagy kútak.

Egyes bányászok szerint a bányalég az arcon sajátságos, a pókháló csiklandozó hatásához hasonló érzést kelt. Édeskés ízzel csípi az orrot. A metános gázkeverékben hosszabban tartózkodót ittassa teszi, ami többé-kevésbé kellemes közérzéssel jár. A beszélő hangja természetellenes csengést nyer. A gázban elhaltak hulláját megtekintve, azok nem keltik az eltorzult, megfulladt emberek benyomását.

Rybak a bányalég hatását állatokon és magán is kitapasztalta. Úgy találta, hogy állatoknál a halált tulajdonképp fulladás okozza s hogy eltorzulás még sem fordul elő, azt a gáz narkotizálásának tulajdonítja. Önmagán azt a megfigyelést tette, hogy az első szippantásoknál az alkohol hatásához hasonló a hatás, amely kellemes álmosággal jár. Ez az állapot már az ötödik lélegzetvételnél eszméletlenségbe vezet. Vizsgálataiból az is kitűnt, hogy a bányalégben szerencsétlenül jártakat szabad levegőre szállítva és mesterséges lélekzéssel eszméletre lehet téríteni.

De lássuk most a metánnak olyan más tulajdonságait is röviden, amelyekre való vonatkozásokat gyakran látunk, hallunk a gyakorlati életben. Amint a vegyi összetételből kitűnik, a szén atom mellett négy hidrogén van, amelyek mindenike helyettesíthető, főként halogén elemekkel s így egy valóságos sora jön létre az olyan anyagoknak, amelyeknek nagy gyakorlati jelentősége van s gyártásuknak alapanyagát, szülőanyagát a metán képezi. Ilyenek pl. a triklormetán (kloroform), trijodmetán (jodoform) ismert gyógyszerek, továbbá a monoklormetán, tetraklormetán stb., stb.

A metán *fajsúlya* 0.559, tehát fél olyan súlyos, mint a levegő s így levegőben könnyen elszáll s felfogására szájával lefelé fordított edényt kell használni. Ha 10 térfogatrész levegővel keveredik, meggyújtva hevesen robban. Erre, sajnos, elég példa volt a metánt használó vidékeken, ahol a romlott csővezetékéből kiszabaduló gáz a szoba levegőjével keveredve, könnyen robban (1917-ben Turdán egy ilyen eset alkalmával egy emeletes ház dőlt romba, ahol 13-an meghaltak és 10-en súlyosan megsebesültek). A tiszta metán meggyújtva alig világító lánggal ég s ezért mint fényenergiát inkább izzókkal kapcsolatban lehet kihasználni. A fűtő-

anyagként való felhasználásának inkább az ad nagy becset, nem is számítva a magas kalorikus értékét (8—900), hogy egyenletesen, hamu és korom nélkül ég. E tulajdonságok s a szállítási költségek minimuma a többi tüzelőanyag fölé emelik a metánt. A kezelésének egyetlen baja szagtalansága, amely miatt nem lehet észrevenni a veszélyes gázömléseket. Újabbban szagosításán gondolkoznak, hogy ily módon idejében észrevehetővé tegyék az esetleges gázömléseket. Az elégetésnél, amennyiben nem jut elegendő oxigénhez, úgy a széntartalma igen finom korom alakjában rakódik le s ezt a tulajdonságát mesterségesen is felhasználják a nyomdafesték előállítására. Mint redukáló anyagot, a kénnek a gipszből való előállításánál alkalmazzák. Újabbban nagy szerephez jutott a kohászatban a ferromangánnak, ferroszilíciumnak és a finom acélnak az előállításánál. —81,8°on 549 atm. nyomással cseppfolyósítható s így vaspalackokban szállítható világítóanyagot szolgáltat. Okszigénnel az autogénhegesztésnél is felhasználható.

Amint az elemzéséből kilűnik, a metán kísérő gázai közt sokszor találunk igen értékes anyagokat, amelyeket tényleg különválasztva értékesítenek is. Így pl. az amerikai előfordulásokban sok a helium és a gázolin. Az olaszországi Fontevivóban levő 196 m. mélységből 79 atm. nyomással feltörő gáz minden 100 m³-re 1 l. gázolint tartalmaz s ezt a benzol előállítására használják fel.

A metánforrások az anyagukkal szolgáltatott értéken kívül nagy jelentőséggel bírnak úgy a természetet, mint az emberi közgazdaság tekintetében is. Az a nagy erő, amely sokszor 100 atm. nyomást képvisel, közvelen befogható munkagépek hajtására. Ennek a kifejített nagy nyomásnak igazi jelentősége a mély petroleumkútak kitermelésében nyilvánul, amennyiben a nagy mélységből, a kísérő metángáz nyomása nélkül, bajosan tudnók felszínre hozni a nyers petroleumot. Ugyan a gáznak ez a felhalmozott eleven ereje bajt is csinálhat, mert mint elég sok példa van rá, könnyen vezethet robbanásokra, amely ezen kívül a veszedelemmel is járhat, hogy a gyuló anyag könnyen lángra lobban (sarmaseli 1911, sárosi 1914, morenii 1929, mediaşi 1933). De ezeken kívül mennyi olyan földkirobbanás történhetett, amelyekről nincsenek feljegyzések s csak a különös geológiai képződmények (iszapvulkánok) mutatják azokat a föld történelmének nagyobb szakaszain keresztül (a minket közelebről érdeklő területen a Kárpátokban a kréta s a medencében az eddigi felfogásunk szerint a miocéntől számítva). Amint tehát láthatjuk, a metán nemcsak a levegővel keverten képezhet robbanó anyagot, hanem a nyomása is okozhat adandó alkalommal robbanásokat.

Ez az eset a metánnak azzal a már régebben s rossz híreről ismert rokonával is, amelyet bányalég néven ismerünk s amely évezredes fogságából kiszabadulni igyekezve, a bányafeltárások alkalmával 3-féle úton-módon ad hírt magáról: a) Szívárgás által sajátos sercegő, sziszegő hang mellett igyekszik felszínre kerülni. b) Ha a gázkitörés már erőteljesebb tempóban történik s ekkor erős fuvadék, áramlással árulja el magát, ami sokszor vezethet szerencsétlenségre. c) Robbanás akkor állhat be, ha a levegővel keveredett gáz tömeg meggyúl. E szerencsétlenségeknek egy igen érdekes esete volt 1930-ban a vo'kenrodai (Németország), ahol a kálisó-

bányában 1000 m. mélységben robbant fel a beszivárgott metángáz. Aveyronban (Franciaország) meg 1925-ben egy hegycsúszamlás alkalmával öngyúléból történt robbanás, amely az egész területet egy óriási égő kátránytóhoz tette hasonlónak.

II. Széndiokszidos források.

Az egykori működő vulkánok életének legutolsó jelét a föld repedéseiben felszivárgó széndiokszidos gázömlések mutatják. E jelenség, mint a vulkáni utóműködések utolsó fázisa a mofetta néven ismeretes a tudományban.

A kiömlés helye, tekintve, hogy a széndiokszidgáz szin és szagtalan és így nehezen lehet észrevenni, bizony meglehetősen veszedelmekre ad alkalmat. Ugyanis ha a felfelé törekvő gáz a felszínen gödörbe jut, akkor ezt, minthogy nehezebb a levegőnél, alulról kezdve lassanként megtölti s az oda betévedett embert, állatot megfojtja. E kiömlésekről híres Hargita zónában rengeteg olyan helyünk van, ahol a felszíni gödörökben állandóan lehet találni állati hullákat. Sőt volt eset, hogy az oda betévedt medve szunnyadt örök álmra benne. Szerencse ezen a vidéken, hogy a széndiokszid nem magára, hanem kénhidrogénnel együtt ömlik ki a felszínre s így a záptojás szagával már messziről elárulja a veszedelmet.

Ez a természeti kincs bizony a mi székely atyáinkfiainak sok gondot okoz, különösen, ha éppen emberi település helyén vannak ezek a gázömlések. Vannak falvak, hol pincét, kútat, árkot, meszegödröt megtölt a gáz és a figyelmetlenség sok szerencsétlenségnek lett okozója. (Megfojtotta a „doh”, mint mondják Covasán.) Ismerve a gáz tulajdonságait, a friss levegőre való gyors szállítással és mesterséges lélekezéssel esetleg még lehet segíteni ezeken a szerencsétleneken, de csak fokozott óvatosság mellett, nehogy a segítő is oda pusztuljon, mint amilyenre sok példa van éppen a székelyföldi eseteink között.

Amilyen veszedelmes az emberi és állati életre a széndiokszidgáz, éppen úgy megakadályozza a növényi élet fejlődését is a kiömlési helye körül. Rendszerint csupasz föld, vagy szikla mered élénk a különben dús növényi életet eláruló környezetben. A kiömlés központjától kifelé aztán apró satnya növények jelennek meg s lassan olvadnak be távolabb a dúsabb vegetációba. Ezek a feltűnő foltok mezőkön, pázsitos helyeken feltűnők, ahol mint valami beteg sebhelyek mutatják a kiömlés helyét.

Valószínűen a talajbaktériumok sem élnek meg az ilyen helyeken s ezért maga a talaj anyaga nélkülözi a megfelelő növényi táplálékot, másrészt meg a növények gyökerei fulladnak el, akár mint az áradással előtött területen.

Az exhalációk nemcsak az állatokra és a növényekre gyakorolnak élettanilag is nagy hatást, hanem az ú. n. holt anyagot, a kiömlések helyének anyaközetét is megtámadják, átváltoztatják. Így a homokos kőzetek szétporlanak, a földpátos eruptív kőzetek pedig elkaolinosodnak. A Hargita mentén sokszor már messziről jelzik ezek a kaolinos fehér foltok a kiömlések helyét.

A kiömlések mentén a rombolást, enyészetet jelentő hatás a laikusok

előtt is feltűnővé vált s a mindent hasznosítani igyekvő emberi természet az évezredek tapasztalat alapján a felszíni gázzal telt gödröket mint gázfürdőket, hüléses, reumatikus bántalmak gyógyítására igyekezett felhasználni. Közismertek a széltében-hosszában az ú. n. bűdös-gödrök, vagy némely helyen a mesterséges gázmedencék, az ú. n. „Gözlők”, mint azt Covasnán nevezik.

A száraz gázömlések, a tulajdonképpeni mofetták sem állanak igazában tiszta széndiokszidgázból. Amint egyik klasszikus helyünknek, a turiai Bűdös barlangnak Ilosvay L. által végzett vizsgálataiból tudjuk, az itt kiömlő gázban 95.55% széndiokszid mellett 0.37% H_2S , 0.14% O , 2.64% N és 1.31% vízgőz van. Valószínű, hogy a Hargita zóna összes gázömléses helyei kicsi ingadozással ugyanezt az összetételű gázat öntik ki a felszínre. Ami pedig a kiömlő gázmennyiséget illeti, erre vonatkozóan szintén Ilosvay közölt pontos mérési adatokat. A turiai Bűdös barlangból egy éven át 723.000 m^3 gáz ömlik ki, ami súlyban 1,425.000 kg.-nak felel meg. E vidék gáztermelő gazdagságát jellemzi, hogy ezzel szemben az összes híres rajnamenti források termelését 250.000 kg.-ra becsüli Bischoff. Ezek a számok nemcsak a természeti jelenség nagyszerű arányára jellemzők, hanem az anyag nagy gyakorlati jelentőségénél fogva igen fontos közgazdasági adatok is egyúttal. A száraz gázömléseken kívül igen nagy mennyiségű széndiokszid kerül a felszínre az ásványvizes forrásoknak a révén, azokban részben elnyelve, részben mint azok forrásgáza, sok esetben másokkal is keverve.

A forrásgázak felhajtó ereje néha olyan nagy, hogy valóságos szökőkút módjára löki fel a vizet. Megfigyelték, hogy ezeknek az erupciónyszerű kitéréseknek némelykor a geizirek működéséhez hasonló ritmikus természete van, amit a földalatti alkalmas helyen felgyűlő széndiokszidgáz felnövekvő s a kitérése után lecsökkenő nyomásával igyekeznek megmagyarázni. (Sprudel Andernachnál, Ránkherlány, Malnaş.) A felhajtó gázok igazi jelentősége a forrásfoglalások esetén válik fontossá. Sok esetben megtörténik, hogy a természetes szűk nyíláson felemelkedő ásványvizet újrafoglalásuk alkalmával kitérített kaliberrel olyan magasra akarják felemeltetni, mint ahogy egykori szintje a maga természetes egyszerűségében volt, Mennyi csalódást és kárt okozott már az ilyen kísérletezés. Mert a tapasztalat többnyire az, hogy a nagy tömegű víz súlyával olyan visszanyomást gyakorol a felfelé törekvő vízre, hogy az kénytelen oldalt keresni magának kifolyást. Ilyen „előre nem látott esetre” igen sok példát találunk, ahol a víz a magára kényszerített cifra köntösét leveti s visszamegy az ő egykori egyszerű környezetébe.

A közismert savanyú vagy szénsavas vizek, a székelyek borvize sem más, mint a mélyben keringő víz széndiokszidgázzal telítve, amelynek ily módon az oldóképessége megnövekedvén, a különböző útjába került ásványokat feloldva, mint más és más ízű ásványvíz kerül ki a felszínre (vasas, földes, alkalikus stb. típusok). Meglehetősen nagy tömegű széndiokszidot nyelhet el a víz, így a közismertebb ásványvizeink közül pl. a szolvai 2557, borszéc-i 2200, a kékkúti 1688 és a repáti 1380 cm^3 széndiokszidot tartalmaz literenként. Súlytartalom szerint pedig a következő összeállítás ad képet a forrásvizek gáztartalmára nézve:

Kékkút	3'3362 g	Bodoki Matild	2'5911 g
Biborjeni—Bibarcfalva	3'0252 „	Moha	2'3251 „
Casin—Kászoni Főkút	2'957 „	Parad Csevicse	2'2593 „
Borsec Borszéki Főkút	2'8728 „		

A rendszerint metánt és kénhidrogént tartalmazó konyhasós vizeinkben gyakran fordul elő szabad széndiokszid is, pl. az egi Dobóforrás literében 1'3515 g, a kolopiban 0'267 g, a Sovata—szováti Medve-tó vizében 0'1667 g, s a basnaiban meg 0' 2 g található. A hőforrások és artézi kutak meleg vizében, a vulkáni kitörésekben s az ásványokban is gyakori, sőt Szabó József egy branchevillei kvarcban folyós széndiokszidot is talált. A széndiokszidnak egy érdekes előfordulásáról ad hírt *Hintze*. Az amerikai Colorado államban ugyanis a föld belsejében nagy nyomással felhalmozott gáztömeg a felszínre kiérve hirtelen kiterjed s így anynyira lehül, hogy megfagy.

Ahol a természet által vagy mesterségesen feltárt gázömlés útjában sehol akadályra nem talál, az ilyen helyeken szinte észrevétlenül száll ki a felszínre s tűnik ott el, összekeveredvén a levegővel. Ez az összekeveredés lapos helyeken olyan gyorsan megtörténik, hogy hiába próbálkozunk meg a szokásos ellenőrző égő gyufa- vagy gyertyakisérlettel. Ez csak gödrökben felgyűlő gáz kimutatására jó. Azonban ha a gáz földalatti útját valami elzárja, úgy lassanként felgyűl s ezzel felnő a nyomása is, amely végre olyan nagy lehet, hogy az elzáró rétegek valamelyik gyengébb részét kirobbantja.

Igy tehát ha nem is alkot olyan gyűlő és robbanó keveréket, mint a metán, mindazonáltal a gázok szokásos feszítő erejével okozhat szerencsétlenséget. (A közismert covasnai Pokolsár nevű iszapfürdő 1837 és 1886. években robbantotta ki a lefojtására bedobált több ezer szekérszámra menő követ. 1893-ban a spanyol *Mazarron* ólom-cink bányájában történt hatalmas robbanás, amelynek 28 ember esett áldozatul. A váratlan és szokatlan típusú robbanás gázának a megvizsgálásánál kitűnt, hogy az 93% széndiokszidot, 5'6% N, 0'9% O tartalmaz. Különös módon a szénbányában is fordult elő széndiokszidgáz robbanás. Az alsósziléziai *Neurode* szénbányában 1912-ben történt egy ilyen szerencsétlenség, amelynek a feszítő erejét 53.000 lóerőre becsülték. Hogy mi módon gyűlhetett össze olyan rengeteg széndiokszidgáz, azt többféleképpen igyekeztek megmagyarázni. Egyesek a szenesedéssel járó autochton bomlási terméknek tartják, mások meg a környékén levő szénsavas forrásoknak tulajdonítják az eredetét. Valószínű, hogy ez az utóbbi eset áll fent, viszont az előbbi esetnek is megvan a valószínűsége, hisz a megfigyelések szerint a barnaszénbányákban a bányalég gázában inkább a széndiokszid tartalom az uralkodó.

Széndiokszid gázkincsünk sokáig kihasználás nélkül ömlött ki a föld felszínére. Legfeljebb a legprimitív módon gázfürdő alakjában reumás bántalmak gyógyítására alkalmazták. Mióta azonban feltalálták ceppfolyósítását, azóta jelentékeny szerepet nyert s hatalmas gyáripár fejlődött ki a gázban gazdag vidékek természetadta anyagának a kihasználására. Első ízben a folyékony széndiokszidot *Barber* alkalmazta hajótüzek eloltására, majd a feszítő erejét használták fel torpedók hajtására.

A cseppfolyósítására 0°-on 36 atm. és 15—20°-nál 50—60 atm. nyomásra van szükség. Egy egy vaspalackban 10 kg. (11 liter) cseppfolyós széndiokszid van, amely 5300 liter gáz térfogatának felel meg. Ebben az alakban kerül forgalomba s a szódavíz gyártásánál talál a legelterjedtebb felhasználást, valamint a poharas sör kimérésénél.

Igen ötletes módon használták fel a cseppfolyós széndiokszidot 1879-ben Kielben, ahol egy súlyos horgonyt 40 kg. cseppfolyós széndioksziddal emeltek ki. Szintén ötletes alkalmazása van a Cardox nevű repesztő készülék alakjában. A 95 cm. hosszú és 10 cm. átmérőjű töltények bekerülnek a szokásos módon fúrt lyukakba. A gyújtás elektromos úton történik oly módon, hogy a porrá tört alumínium, faszén és nátriumklorát keverékét az áram felgyújtja s ezért azokból olyan nagy meleg származik, hogy a folyékony széndiokszidot gyorsan elgázosítja s ennek feszítő ereje veti szét a környezetét.

A modern fürdőgyógyomban is fokozott szerephez jut a többi gázgyógyomód mellett a széndiokszidnak az alkalmazása s cseppfolyós alakban már ez olyan gyógyintézetekben is használható, melyek a természetes előfordulásoktól távol vannak. A növényélettani kutatások eredményeként a kertészetben is kezdik használni, pl. a virágházakban a levegő trágyázásaként veszik igénybe.

A cseppfolyós széndiokszidnak a további nagy nyomással való kezelése a szilárdításhoz vezetett. A gyakorlati életben már mind ismeretlenebbé váló szárazjég elnevezés arra vonatkozik, hogy külsejére teljesen a műjéghez hasonlít, de a felmelegedésével járó újból légneművé való változása minden kellemetlen vizes maradék nélkül történik. Az így előálló nagy hideg, bakteriumölő tulajdonsága, észrevétlen, nyom nélküli elpárolgása, mind olyan kedvező tulajdonságok, hogy a jeget az eddigi szokásos alkalmazásából mindenütt kiszoríthatja. Ideális tisztasága miatt hűsítő italok készítésénél közvetlen felhasználható s így különösen a meleg évszakoknak vagy meleg vidékeknek igen hasznos és hálás anyaga lesz közegészségügyi szempontból is.

Amint láttuk, ez a mindinkább emelkedő értékű széndioxid a természetben sok mindenféle előfordulási alakjában jelenhetik meg. Az eredetet tekintve, *Delkeskamp*, a *Suess* által az ásványvízforrások keletkezésének magyarázatára adott felfogást igyekszik a széndioxidra is alkalmazni, amennyiben mélységbeli (juvenilis) és felszínhez közeli (vadosus) gázzal beszél. A mélységbeli eredetűekhez számítja a vulkánikus származásúakat. A felszínhez közel eső származásúaknak tartja: a) Az organikus anyagok (kőszén, barnaszén, turfa telepek stb.) bomlási termékeit. b) A karbonátok (mész, dolomit, sziderit) piritje bomlása alkalmával kénsavat fejleszt, amely megtámadja az anyakőzetet s abból széndiokszidgázt fejleszt (pl. $\text{CaCO}_3 + \text{H}_2\text{SO}_4 = \text{CO}_2 + \text{CaSO}_4 + \text{H}_2\text{O}$). c) A talajvíz ismert széndiokszid tartalmát a levegőből származtatja.

III. Kénes gázforrások.

Ezek a legkönnyebben felismerhetők az összes gázforrások között. A jellemző záptojásszag annyira közismert, hogy már messziről elárulja magát a kiömlés helye. Rendszerint gázkeverékek alakjában található, rengeteg a vele keveredő gázoknak a száma.

Közülök a posztvulkáni hatások gyanánt működő szolfatarák a legismertebb források, amelyek a Hargita-vonulatban is előfordulnak, de a széndiokszidgázzal szemben olyan elenyésző százalékban, hogy inkább csak a szagosítása feltűnő. Erről nevezik székely atyánkfiai „Büdös“-nek az ilyen helyeket. Igazán tiszta kénhidrogénes források a Székelyföldön a kárpáti homokkőzónában fordulnak elő, ahol a vasszulfidok bomlására vezethetjük vissza az eredetüket.

Régezte minden záptojásszagú gázömlést kénhidrogénnek tartottak. *Than Károly* volt az, aki első ízben mutatott arra rá, hogy nagyon sok olyan helyünk van, ahol a kéntartalmú gáz szénoksizszulfid (COS) alakjában van meg, tulajdonkép csak a levegőre kiérve bomlik meg széndiokszidra és kénhidrogénre. A reakció két szakaszban történik: $\text{COS} + \text{H} + \text{HO} = \text{HS}, \text{CO}, \text{OH}$, ez aztán tovább bomlik s lesz: $\text{H}_2\text{S} + \text{CO}_2$. Hogy aztán viszont a szénoksizszulfid mi módon keletkezik, arra nézve *Winkler* ad olyanforma magyarázatot, amely amolyan circulus vitiosusként a kénhidrogének jelenlétét tételezi fel első anyagnak (aminek a valószínűsége megvan a jóformán mindenütt jelenlevő szulfidok bomlása miatt), amely az alumíniumszilikátokra hatva (agyagos kőzetek), azokból szulfoszilikátokat képez, mely tovább a kalciumkarbonáttal (az agyagoknak rendes kísézője, hisz nagyon gyakoriak a márgák) adja a szénoksizszulfidot.

Ez a gáz az ártézikutak, természetes hőforrásoknak majdnem állandó kísézője. A sósvidékeink forrásaiban is gyakori gáza. Itt először dr. *Lengyel Béla* mutatta ki, midőn az Odorhei melletti Szejke fürdő kénes ásványvizét elemezte. A forrásgázokban a metán 81.08%-a mellett 18.20% szénoksizszulfid található.

Ennek a még sok érdekességet takargató gáznak eddig ismert adataiból a következőket közölhetjük:

Alsókéked	24°-os	vizének	1 literében	van	---	---	---	0'00902	g
Lukácsfürdő	62°-os	"	1	"	"	"	---	0'0012	"
Császárfürdő	58°-os	"	1	"	"	"	---	0'0010	"
Harkányfürdő	62°-os	"	1	"	"	"	---	0'0102	"

A kénes vizeknek a másik elterjedtebb csoportját sós területeinknek eddig is kénhidrogénnek tartott gázömlései jellemzik. Ezek igen gyakoriak még a bitumenes területeken, úgy a tiszta metángáz, valamint a petroléum és aszfaltos előfordulások közelében is. *Böck Hugó* e kénhidrogénes előfordulásoknak nagy fontosságot tulajdonít, amennyiben szerinte az előfordulási pontok betérképezve, igen fontos tektonikai szerkezetet árulnak el, főként a brachyantiklinálisok felismerésére vezetnek. Igen érdekes, hogy amennyire gyakori a sósforrásokban a záptojásszagú

gázak előfordulása, époly ritkán lehet kimutatni a melángázban magában (Hannover, 3'18%).

A kénhidrogénnek a bányalégben való előfordulása már a ritkaságok közé tartozik. Tudunk egy pár esetet, midőn lent a bányában zárt helyen mérgezésben pusztultak el emberek. Erősebb mérge, mint a széndiokszid, hisz a levegőben már 0'07% súlyos megbetegedést és 0'1% eszméletlenséget s végén halált okoz (Westfalia kőszénbányáiban megtörtént). Leopoldshall kálisóbányájában a gázömléstől 8 ember vesztette életét. 1892-ben Szászváron, majd a borsodi szénbányákban s legutóbb 1926-ban a baglyosi bányakerületben 7 ember pusztult el tőle. Amint tapasztalták, gyors segélynyújtással, mesterséges lélegzéssel s oxzigen adagolással már több izben sikerült a szerencsétleneket megmenteni az életnek. A bányák kénhidrogén tartalma szerves anyagok bomlási terméke, amely rendszerint a vizekben elnyelve raktározódik fel. A vulkánok gázkitöréseiben, a fumarolák gázaiban állandóan szerepel a kénhidrogéngáz. A talaj gázai közt is előfordul, mint szerves anyagok bomlási terméke.

A kiáramló kénhidrogéngáz a levegőre érve, a levegő oxzigenjének a hatására megbomlik $H_2S + O = S + H_2O$, s a származó kén száraz kiömléseknél a föld repedéseit tölti ki s így felszíni, kevés értékű kéntelepeket képez (a turiai s a többi hargitai „Büdös” helyeken régente bányászták is a ként). Mai nap is képződnek, szinte a szemünk láttára, a mésztufához hasonló bekérgezéseket alkotván köveken, növényeken, sőt az ott elhalt állatokon is.

A vizeken keresztül kibugyborékoló gázból kiváló kénszemcsék úsznak a vízben s annak igen sokszor fehér opalizáló színt kölcsönöznek. Ez volt az oka, hogy az 1700-as évek folyamán Treiscauná megyében az Estelnic és Merești községek határában levő kénes vizet e miatt higanytartalmúnak nézték és ez a régen az irodalomba betévedt „higany” előfordulási adat még ma is szerepel kézikönyveinkben.

E gázak geológiai munkájára jellemző, hogy említenek eseteket, amidőn a forró kénhidrogénes gőzöknek a mészkőre való hatásából gipsz keletkezett. (Szemlőhegyi barlang, Stájerország). Viszont az is bizonyos, hogy ép megfordított átalakulási körülménnyel a gipsz bomlásából keletkeznek kénhidrogéngázak, mégpedig a metános vidékeken. $CaSO_4 + CH_4 = CaO + H_2S + CO_2 + H_2O$, vagy egy másik átalakulási menetet feltételezve: $CaSO_4 + CH_4 = CaCO_3 + H_2S + H_2O$. Ugyan arra is gondolhatunk, hogy a gipszet a metán kalciumszulfiddá redukálja, amiből az átalakulásnál keletkező szénsav kénhidrogént fejleszt: $CaSO_4 + CH_4 = CaS + H_2CO_3 + H_2O$, amelyből további átalakulással: $CaS + H_2CO_3 = CaCO_3 + H_2S$ lesz.

A szemünk láttára képződik ez a jellemző szagú gáz a szennyvíz-levezető csatornák poshadó iszapjában, amely nemcsak sok szerencsétlenséget csinált az aknákba, csatornákba leszálló munkások között, hanem az összegyűlő gáz már robbanásokat is okozott.

IV. Nitrogénes gázforrások.

Az első pillanatban különösen hangzik, hogy a nitrogénforrásról is beszélünk, hisz ilyenről sem az irodalomban, sem a gyakorlati életben nem hallunk szót ejteni. A levegőnek óriási nitrogéntartalma szinte kizárni látszik minden másféle „forrás”-nak a fogalmát. Tényleg ilyen formán is áll a dolog. Ugyanis az eddigi szükségleteit a vegyi ipar a levegőből, ennek a kezünkhöz legközelebb álló, legkönnyebben hozzáférhető és költségmentes anyagából szerezte be. Így nem volt szükség még csak gondolni se arra, hogy mint a legtöbb anyagunk beszerzési forrásához, a mi jó öreg földünkhöz forduljon segítségül. Mindazonáltal a földből kiáramló gázokról lévén szó, tekintve egyes előfordulásoknak nitrogénben való gazdagságát, már csak a csoportosítás tökéletessége kedvéért is meg kell barátkoznunk a szokatlan elnevezéssel.

Ha a metángáz előfordulások analiziseit végignézzük, feltűnik, hogy pl. a Dexter (Kansas) gázainak 82.70%-át, tehát az uralkodó többségét a nitrogén képezi a 14.85% metánnal szemben. Vagy hozzánk közelebbi példák szerint a terjei furás (Bihorm.) kiömlő gázában 41.13%, a régóta ismert püspökladányiban 14.89% nitrogén van. A híressé vált hajduszoboszlói furás 958—985 m-nél levő homokrétegeiből felszállt gáz 82% nitrogéntartalmú volt, amely viszont a mélyítéssel csökkent úgy, hogy csak 6.4% maradt a végén. De némelykor az ártézi kútak és természetes hőforrások is tekintélyes mennyiségű nitrogént tartalmaznak:

Baden bei Wien	35.7 ^o -os vizének gázaiban	98.31%
Gastein	49 ^o -os	94.78
Eger	31 ^o -os	93
Vöslau	23.3 ^o -os	91
Harkányfürdő	62 ^o -os	20.40
Széchenyifürdő	73 ^o -os	20.24

Ezek az előbb felsorolt adatok tehát világosan mutatnak arra, hogy jogosan beszélhetünk nitrogénes forrásokról is, bár gyakorlati szempontból még egyelőre nincs jelentőségük, legfeljebb később lehet, amikor a pontosabb elemzéseknél ki fog tűnni, hogy vajjon a nitrogénnel együtt nem fordulnak-e elő azok a ritkább elemek is, melyek mint „nemes gázak” ismereteseink s nagy közgazdasági jelentőségük van (helium, argon stb.)

A nitrogén, mint a gázelemzésekből kiténik, gyakori kísérő társa mindennemű gázforrásnak, ha alacsonyabb százalékos arányban is. A tisztán száraz széndiokszid gázforrásokban is előfordul, mint azt a turiai Büdös barlang elemzési adatai mutatják (2.64%). A szénsavas vizeink gázaiban szintén gyakori. Pl. a székesfehérváriiban a 86% széndiokszid mellett 12% nitrogén van. Érdekes a manheimi 26°-os, tehát langyos vizű szénsavas forrás gáza, amely a 26.75% széndiokszid mellett 72.32% N. tartalmaz.

A vulkáni kitorések gázaiban Brun A. adatai szerint állandóan ott van, épúgy a fumarolák gázai között is. Moisson a Mt. Pelée híres kitoréséből felfogott gázokban feltűnő sok (54.94%) nitrogént talált a szín-

tén nagy arányú oxszigénnel együtt (13.67%). Nagy a valószínűsége annak, hogy nem volt tiszta az exhaláló gáz, hanem levegővel keveredett össze. Megvan a meteoritek és ásványok gázzárványaiban is.

A földből kiáramló nitrogént eredetre részben a vulkánok mélyéből jövő anyagok közé számíthatjuk. Vannak azonban közelebbi, felszíni képződésűek is, amelyek organikus származásúak. Hisz manapság is a bomló szervezetek közt a baktériumok hatására úgy szabadon, mint vegyületeiben is állandóan keletkezik. Annyi bizonyos, hogy a gázelemzéseknel a nitrogén szerepe nagyon kritikus lehet, mert egy kis gondatlansággal könnyen bekeveredhetik a levegőből valami. Viszont reményünk van arra is, hogy amint az eddig nitrogén alakjában ismert mofetta alkotórészeiben, a covasnai előjövetelekben sikerült a heliumot kimutatni, úgy bizonyos, hogy a földből kiáramló gázok analizéseinek megismétlésénél több adatot fogunk kapni az eddig nitrogénnel takart gázakra nézve is.

V. A vulkáni kitörések gáztartalma.

A földből kiáramló gáz legnagyobb méreteit a vulkáni kitöréseknél láthatjuk. Magának a vulkánizmusnak is az igazi tüneménye a föld belsejében levő gázok óriási kirobbanásával kezdődik, amely aztán megnyitja a vulkáni csatornát, ahol a törmelékeknek a gázok feszítő erejével való kidobása s azután a lávaanyag felszínre jutása történik. A gázok nyomásának mérhetetlen arányaira jellemző, hogy a Cotopaxi egy kitörése alkalmával a 3 m. átmérőjű lávatuskókat 900 m. magasságra és 22 km. távolságra dobta el. A Hargitában is találunk 2—3 m. méretű andezittömböket a legközelebbi kráter helyétől mintegy 15 km. távolságra. Ebből érthető, hogy a vulkánok környékének törmelék anyagának a szétszórásában milyen óriási szerepe van a gázoknak. A gázoknak nagy szerep jut a felszínre került lávaanyag kiképződési módjára is, amint azt később látni fogjuk.

A vulkánból kiáramló gázok vizsgálata a helyzet természeténél fogva nagyon veszélyes dolog s azért van, hogy a leközölt adatok igen sokszor ellentmondók. Nagy feltűnést keltett volt annak idején, midőn Brun A., a kiváló vulkáni gázkutató, a Vezuv felett elterülő jellemző fehér gomolygó felhőt (Pinia) nem vízgőz tartalmának mondta, hanem szerinte az kloridokból és fluoridokból s főként ammoniumkloridból (szalmiáksó) áll. Ő egyáltalán tagadta a vízgőzöknek a jelenlétét a vulkáni kitörésekben. Ugyan újabban Day és Shepherd a vízgőzöknek a jelenlétét a Kilauea gázaiban egész biztosan kimutatták. Mindezt leszámítva, a részleteket illetőleg eddigelé Brun A. szolgáltatott a legtöbb adatot a vulkánok gázainak az ismeretéhez. Szerinte a szemmel látható gomolygó felhők legnagyobbbrészt szublimációs termékekből állanak s igazi gáz aránylag kevés van köztük. Épúgy a kénnek sincs olyan nagy szerepe, mint addig hitték, hisz a lyukacsos láva repedéseiben lerakódott sárga kényszerű anyag is jórészt ferrikloridnak bizonyult.

A legfontosabb anyagok, amelyek a kitörések gázaiban elő szoktak fordulni, a következők:

Nitrogén, NH_3 . Klór és kloridok = HCl , FeCl_2 , AlCl_3 , NH_4Cl , KCl , NaCl , MgCl_2 , CaCl_2 .

Fluor és fluoridok: flour, HF , SiF_4 ; NH_4F . Kén és kénvegyületek SO_2 , H_2S , H_2SO_4 . Szén és szénvegyületek, szénhidrogének, CO , CO_2 . Fémek nyomokban: Mn , Pb , Cu , Ti , As .

Ebből a változatos társaságból lehet látni, hogy részint magukból a gázakból, mint azoknak kölcsönös egymásra hatásából micsoda hatalmas számú ásvány keletkezhetik a vulkáni kőzetek repedéseiben. Kén, mint szublimációs termék vagy a kéndiokszidnak és a kénhidrogénnek az egymásra való hatásából ($\text{SO}_2 + 2\text{H}_2\text{S} = 3\text{S} + 2\text{H}_2\text{O}$ vagy $\text{H}_2\text{S} + \text{O} = \text{S} + \text{H}_2\text{O}$. Kloridok közül a legjelentékenyebb a nátriumklorid, vagyis a konyhasó, mely a székellyöldi S. lters típusú vizeinknek gyakori alkotó része is, ezen kívül még rengeteg sok más ásvány (molybit, Kremerit, cotunnit, szalamiasó stb.) Okszidok jellemző példája a fumarolás hatására képződő vascsillám (hematit), amelyre szép példát a hargitai előfordulások nyújtanak (Ezekon kívül még: magnetit, tenorit, periklas stb.) Szulfidok közül igen gyakori a pirít, galenit, realgar, auripigment, a covellin már ritkábban stb. A szulfátok könnyen oldhatók lévén, rendszerint csak átmeneti jelentőségük van. Karbonátok is keletkeznek s rendszerint pompás kristályokban kiképződve egészítik ki az inkább ércekből álló ásványi társaságot. (Kalcit, dolomit főként gyöngypát, barnapát alakjában.) A szilikátok közül szublimációs úton keletkeznek: a leucit, augit, amfibol, olivin, csillámok, sodalith, melanit, sanidin stb. A kvarc, tridimit, topáz, sassolin stb. szintén gyakori képződmények.

A vulkánból kiáramló gázok közül főként a kéndiokszid és kénhidrogén adnak legkönnyebben hírt magukról, Papp K. említi a magyar geologusoknak 1913. évben az Etnán végzett kutatásairól írt beszámolójában, hogy 6 percenként kigomolygó kénes felhő közé került Szontagh Tamás igazgatóval együtt, de szerencsére egy szélroham hamar elverte a fullasztó párákat s így szerencsésen megszabadultak a veszélyes helyzetből, de így is pár hétbe került, míg szaglásukat visszanyerték. 1932 április 10-én a Kordillerák déli szakaszán az egyszerre nagy tömegben kiáramló kénes gázok sok kellemetlenséget okoztak a közelben levő lakosságnak. Fesca japán vegyész az Azafuji vulkán lágájának és hamújának az Arakava patakba való jutása alkalmával a sok minden más ásványi anyag közt literenként 0.0128 g. szabad H_2S -et, SO_2 -öt talált.

A vulkánokból kiömlő gázkeverék típusaként talán a Mt.-Pelée híres gázerupciójának összetételét említhetnők meg Moissan elemzése után:

N	---	---	---	---	54.91 ⁰ / ₀	CH_4	---	---	---	---	5.46 ⁰ / ₀
O	---	---	---	---	13.67 "	CO	---	---	---	---	1.60 "
CO_2	---	---	---	---	15.38 "	Argon	---	---	---	---	0.71 "
H	---	---	---	---	8.14 "						

Ezekon kívül a telítettséghez közel tartalmaz vízgőzöket.

A működő vulkán nyitott torkán kiáramló gáztömegon kívül az egész környék repedésein keresztül is rengeteg gáz száll el. Ezek közt legfeltűnőbb a kiáramló gőzéről már messziről látható fumarola, amelynek főként

forró vízgőzökből álló anyaga más gázokat, illetve anyagokat is tartalmaz. Közismertek pl. Toscanában (Olaszország) a több mint egy évszázad óta működésben levő bórsavgyárak, amelyek a hűtéssel lecsapott gőzökből újbóli elpárologatással vonják ki az értékes anyagot. A forró vízgőzök 3–6% gázt tartalmaznak. A különválasztott gáz százalékos összetétele a következő:

CO ₂	92.20	O ₂	0.18
H ₂ S	2.00	N ₂	1.35
CH ₄	1.78	Argon	0.0215
H ₂	2.45	Helium	0.0155

Ezek a káros gázok akadályozták eleinte különben magas hőmérsékletű (190°) és kb. 16 atm. nyomású gőzöknek a direkt felhasználását gőzgépek hajtására. Végre azoknak a szeparálása 1904-ben sikerült s azóta nemcsak mint hasznos anyagot szolgáltató helyként ismeretes a fumarola, hanem az erőtermelő forrásnak is egyik jelentős tényezője lett. Erre a példára aztán Kaliforniában, Jávában, stb. fúrásokkal mesterségesen fogták munkába a vulkán energiáját. A toscanai természetes gőzenergia kihasználása ma már olyan nagy méreteket öltött, hogy óránként mintegy 250.000 kg. gőzt használnak fel gőznyomású gépek hajtására s ez egy hatalmas gyáriparnak az alapját vetette meg.

A fumarolák összetételének az ingadozása nemcsak a helyi viszonyoktól függ, hanem a gőzök hőmérsékletétől is. Erre vonatkozóan *Fouquet* a Fossa von Volcano elemzéséről közöl érdekes adatokat:

	360°	250°	150°
HCl + SO ₂	73.80%	66 %	27.19%
CO ₂	23.40 „	22 „	59.62 „
O	0.52 „	2.40 „	2.20 „
N	2.28 „	9.60 „	10.90 „

Érdekes összehasonlító adatot szolgáltat *Moissan* a két egymástól nem messzire fekvő Guadelupe szigetén levő fumarola gőzének elemzésével:

	<i>Fumarola du Nord</i>	<i>Fumarola Napoléon</i>
Vízgőz	telítve	telítve
Sósav	nyomokban	nyomokban
Kéngőz		
H ₂ S	2.7 cm ³	4.5 cm ³
O	7.5 „	2.7 „
CO ₂	52.28 „	69.5 „
N	36.07 „	22.3? „
Argon	1.073 „	0.68 „

A geológiai hatásuk szintén nagyon fontos, hisz sok értékes ércelőfordulásunk köszönheti fumarolás működésnek a születését (hematit s egy egész csomó szulfid, köztük a cinnabarit is). *Pávay Vajna F.* a fumarolák maró, oldó hatásának tulajdonítja sok esetben a mészkőbarlangok nyílásainak a kitérését, amit nemcsak most figyelt meg a toscanai előfordulások alapján, hanem a sajtószerű felszín és az ott képződött ásványok a fosszilisnek nevezhető barlangképződésnél is ilyen módon nyújtanak bizonyítékot.

VI. Az ásványok gázzárványai.

A működő vulkánok állandó gázömléseiből nyilvánvaló, hogy a láva a megszilárdulása alkalmával s így ásványainak kiképződésénél is igen sok gázt zárhat magába s ily módon azokat „fossilizálhatja”. A bezárt gáz teszi nagy tömegével igen sok esetben a kőzet szövetét is lyukacsossá, mint a horzsakőnél is látszik (a könnyű habkőves módosulat) vagy más alkalommal lyukacsos láva jön létre, vagyis a „darázkő”, amint a Balaton mellékén nevezik. Igen érdekes kőzettípus keletkezésére vezet, ha későbben ezek a gázfújta lyukak a beszivárgó oldatokból lerakódó ásványokkal töltődnek ki, mint azt a melafirok mandulaköves kifejlődésénél látjuk. De szabad szemmel nem látható módon elzárt gázokat is tartalmaznak a vulkáni kőzetek, amelyekből hevítés által hajtják ki a bezárt gázokat. Az ilyenemű vizsgálatokra *Graham* jött rá a lénártói meteorit vizsgálata alkalmával s azóta egy egész sorát ismerjük az adatoknak, amelyek érdekesen mutatják a fossilizált bezárt gázokat.

Gautier 1 kg. gránitnak a hevítésével 735 g. gázt és vízgőzt nyert. *Brun A.* 1 kg. Le Pessy obsidián hevítéséből a következő eredményt nyerte:

	H ₂ O	CO ₂	CO	H ₂	N ₂	HCl
500 ^o -ig	4 g	—	—	—	—	—
500—596 ^o -ig	1.1 „	73.2 cm ³	20 cm ³	32.3 cm ³	55.5 cm ³	5.54 cm ³
956 ^o -nál	—	70 „	60 „	6.7 „	10 „	5.43 „

Szádeczky Gy. gyűjtéséből *Brun* vizsgált obsidiánokat és pedig I. Bozsva, II. Olaszliszka, III. Tarcsl községekből származókat az alábbi eredménnyel:

	I.	II.	III.
Cl ₂	18.1 %	— %	5.2 %
HCl	19.8 „	45.9 „	35.0 „
SO ₂	3.8 „	— „	— „
CO ₂	38.5 „	22.3 „	30.0 „
CO	— „	18.0 „	17.0 „
H ₂	— „	13.8 „	4.8 „
N ₂ és nemes gázok	— „	— „	6.2 „
Más gáz	19.7 „	— „	— „

Metta különböző kőzetek gáztartalmának a vizsgálatára, szintén hevítéssel, a következő táblázatba foglalt adatokat nyerte:

100 g kőzetben	Cm ³ gáz	CO ₂ %	H %	CH ₄ %	CO %	N %	Helium %	Víz 100 g kőzetben
Andezit	51	55.22	28.63	0.57	7.11	8.64	—	1.3 g.
Vitro ir (Cunardo)	140	90.38	1.05	0.50	5.16	2.27	—	—
Eolit (Jáva)	210	16.47	33.04	5.97	39.40	5.11	—	6.90 g.
Szerpentin (Jáva)	281	61.49	2.87	6.17	4.91	16.89	nyom.	12.2 „

Tilden e hevítéssel elért adatokra vonatkozóan az ő saját kísérleteivel azt igyekszik bebizonyítani, hogy ezek a kimutatott gázok nem zárványok, hanem az ásványok által a felszínükön nyelettek el s így a közölt adatok nem felelnek meg a feltételezett követelményeknek. Tilden gondolatában van is figyelemre méltó megjegyezni való, azonban az ásványok gáztartalmát nemcsak ily módon kémiai, hanem mikroszkopi úton is kimutatták s azok az eruptivkőzetek kvarcában közönségesek is. Több ízben találtak már kvarcban és olivinben cseppfolyós széndiokszid zárványt is, mint előbb láttuk, Azonban nemcsak a vulkánikus képződésű ásványok, hanem az üledékesek is tartalmaznak gázzárványokat. Igy pl. a német kálisó-telepek zárványai közt sok a hidrogén, amellyel együtt a heliumot is megtalálták. Tágabb értelemben a bányagázaknál említett előfordulások is zárványokként foghatók fel.

Az ásványok gáztartalmának a felemlítésénél lehetetlen meg nem emlékeznünk a különleges szerepű meteoritok tartalmának gázadatairól. Tulajdonképp az ásványok gáztartalmának a vizsgálatára éppen ez vezette a kutatókat. Ansdell G. és Duvar J. a meteorok gáztartalmának vizsgálatánál a következő érdekesebb adatokat közlik:

	A gáz térf.	CO ₂	CO	H	CH ₄	N
Durmsala	--- 2.51%	63.15	1.31	18.48	3.9	1.31
Pultusk	--- 3.54 „	66.12	5.40	18.14	7.65	2.69
Mociu	--- 1.94 „	64.50	3.90	22.94	4.41	3.67

Az összehasonlító adatokból kitűnt, hogy a meteorkövekben nagyobb a gáztartalom, mint a meteorvasakban s míg az előbbiben a széndiokszid, addig az utóbbiban a szénoksizid játssza a főszerepet. Graham a lénártói meteorit zárt térben való hevítésével a meteor térfogatánál háromszorta több gázt szabadított ki.

VII. A talajgáz tartalma.

A földünk szilárd kérgének legfelső s a növényi tenyésztésre alkalmas rétegében a laza termőtalajban is állandóan van felraktározva gáz. Könnyen elképzelhetjük, hogy a leggyakoribb gáz nem lehet más, mint maga a levegő. A talaj levegővizsgálatával kitűnt, hogy az kb. tízszer annyi széndiokszidot tartalmaz, mint a föld színe fölött. De a földben is a mélységtől függően nő a széndiokszidtartalom, sőt még az évszakok is hatással vannak az arány megváltoztatására. Nyáron rendszerint 3—4-szer annyi van a széndiokszidból, mint télen. Ha mindezekhez hozzávesszük, hogy a növények lélekzése, a talajban végbemenő bomlások állandóan termelik a széndiokszid gázt, látnivaló, hogy csak nagy általánosságban beszélhetünk a talajrögöcskéik közt meghúzódó gáz összetételéről, amelyek akár felmelegedés, akár az állandó szaporodás miatt folytonosan kiáramlanak a szabad levegőre.

Legfontosabb talajgáztermelők a talajba bejutott szerves anyagok, amelyek a talajbakteriumok hatására megbomlanak. A bomlás lefolyása attól függ, hogy olyan bakteriumok szerepelnek-e, melyeknek csak a levegő okszigenjére van szükségük, vagy olyanok, melyek okszigen-szük-

ségletüket a megbontott anyagból veszik. Az első esetben rothadásnak nevezett folyamat áll be, amely a különböző bűzös gázak termelésével árulja el magát. Ilyenek a H_2S , NH_3 , N , CH_4 és igen sokszor a foszforhidrogén (H_3P). Ez utóbbi leginkább állati hullák felbomlásánál keletkezik s levegőre érve megbomlik s a könnyen meggyúló hidrogéndifoszfidot képezi. Ez a babonások előtt közismert lidércfény vagy bolygótűz.

Levegőtől elzárta az anerob bakteriumok hatására egy egész más típusú átalakulás történik, amelyet korhadásnak nevezünk s ennél az a jellemző, hogy a képződő gázok közt a széndiokszid az uralkodó.

Mivel a szerves anyagoknak a termőtalajba való jutása, hol mesterséges, hol természetes úton állandóan folyik, így el lehet képzelni, hogy a föld egész felülete, szinte észrevétlenül, micsoda rengeteg gázt bocsát ki a levegőbe.

A gázforrások keverékgázainak említésre méltóbb tagjai.

Hidrogén. Tisztán hidrogéngázot tartalmazó exhalációról nem tudunk, de viszont annál több adatunk van a gyakori előfordulásáról. Igen sok van a Stawropol (Kaukázus) gázkútjában, ahol a 37.30% metánnal szemben 27.25% található. A közeli Băicoi petroleumkutakból kiáramló metángáz közt *Lendvay* elemzése 15% -ot mutat ki. A Harkányfürdő kénes 62° -os vize 9.75% -ot tartalmaz. A vulkánok forró gázaiban szintén előfordul. Santorin kitörésében 1000° hőmérsékleten 15% volt. A fumarolák gázai közt 0.203 — 2.45% található. *Brun* az olaszliszkai obszidiánban 13.8 és a tarcaliban 4.8% -ot talált. Idáig negatív eredményeink vannak a hidrogén szempontjából székelyföldi posztvulkánikus termékeink közt. A néhol jelentékeny százalékarány ellenére sem tudunk esetet, hogy a hidrogén előfordulásoknak úgy geologiai, mint gyakorlati szempontból valami jelentőségük lett volna.

Okszigén. A földből kiáramló gázoknak ez is egyik, majdnem állandóan szereplő tagja. Metánforrásaink közt eddig legtöbbet találtak a dzwiniazi (Galiczia) előfordulásokban (13.40%). Bihormegyében a terjei gázban már csak 2.57% van. A hajduszoboszlói mélyfúrás 77° -os vizével kiáramló gázban 4% fordul elő. Vöslau 23.3° -os langyos vizében 7.8% található. Széndiokszid gázforrásaink közül az ismert torjai Bűdös gázában *Ilosvay* csak 0.14% -ot mutatott ki. Épúgy szerepel különböző arányokban a vulkánok, fumarolák és az ásványokban levő gázzárványok között is, de mindenütt minden különösebb jelentőség nélkül.

Helium. A nem nagyon régen ismeretes helium igazi jelentősége gyakorlati szempontból akkor kezdett kibontakozni, midőn az amerikai metángázás forrásokban, ha százalékosan nem is feltűnően, de a kiömlő nagy tömegű metánnal keverten mégis jelentősebb mennyiségben megtalálták. Az igazi jelentőségét a hadászati fontosság adta meg. Ugyanis a heliummal megtöltött kormányozható léghajók nem oly veszedelmesek, mint a könnyen robbanó hidrogénnel vagy világítógázzal töltöttek. Mindennek ellenére csak 8% a felhajtó erővesztés a heliumnál a hidrogén-

nel szemben s viszont a diffúzió által történő anyagveszteség nem oly nagy, mint a hidrogénnél.

A praktikus amerikaiak más téren is igyekeznek értékesíteni ezt a becses gázt. Rájöttek, hogy a villamos izzókörték a tiszta nitrogén helyett a heliumos keverékkel jobban beválnak. Igen fontos szerephez jutott a helium az alacsony hőmérséklet mérésére szolgáló eszközök gyártásánál. Ez érthető is, hisz a cseppfolyós heliummal $-269^{\circ}73^{\circ}$ hőmérsékletet lehet elérni, sőt többet is, mint ezt Kreesomnak nem régen közli, $-273^{\circ}27^{\circ}$ -nál sikerült szilárd állapotba átvinni azt. Igy left egyik fontos anyaga a hűtőiparnak. Az amerikai példára alaposabb vizsgálatra kitűnt, hogy a származéki 2. számú gázkút is tartalmaz 0.001% -ot. Újabban a covasnai (Treiscaunä) széndiokszid gázömléseiben mutatta ki Athanasiu G. S, a heliumot (nitrogénnel együtt 1.7%). Ha a székelyföldi óriási mofettás gázömléseket tekintetbe vesszük, úgy nyilvánvaló, hogy micsoda nagy gazdagságot jelentenek azok tisztán a helium szempontjából is. Épúgy az utóbbi időkben mutatták ki az olaszországi fumarolákban is a tekintélyes helium tartalmat ($0.0155-0.052\%$).

Argon. A földből kiáramló nemes gázoknak a másik fajtáját a szintén nem régóta ismert argon képezi. Nagy feltűnést keltett volt annak idején, midőn Moissan a Guadelupe szigeten levő fumarolák gázaiban első ízben kimutatta a $0.68-0.73\%$ argon tartalmat. Nemsokára Bourchard Ch. a cauteret ásványvízforrások kiömlő gázai közt találja meg e ritka gázt helium társaságában. A Hamburg közelében levő Neuengammen melletti gázkút földgázában 0.05% argont mutattak ki.

Rádium. A már eddig is igen sok helyen felkutatott rádium emanációt, a rádium gázalakú termékét ásványvizek közelebbi vizsgálata által mind több és több helyről kezdjük ismerni. Weszelszky adataiból fontosabbak:

Budapest Rudasfürdő, Rákóczi-forrás	7.32	$\times 10^{-6}$	millicurie	literenként
Eger Püspökfürdő, Herkules-forrás	2.51	"	"	"
Herkulesfürdő, Lajos-forrás	1.44	"	"	"
Lipik	0.43	"	"	"
Válcele, Főkút	0.21	"	"	"

Ha tekintetbe vesszük, hogy a fent közölt adatok az ásványvizek tartalmára vonatkoznak és hogy tisztán a forrásgázak sokkal több emanációt tartalmaznak, úgy jelentős mennyiséget kell feltételeznünk (pl. az egrí vízben 2.51×10^{-6} , míg a forrásgázakban már 8.20^{-6} m. c. van). Transzilvániában Athanasiu vizsgálatai szerint a románszentgyörgyi sós savanyú vízben 12.9 , míg a borszéki 1.14 m. u. c. tartalmat mutat ki. A kovásznai tiszta széndiokszidos gázömlésben pedig literenként 0.30 m. u. c. talált. Azt tapasztalták, hogy a töménysóoldatok a legjobb elraktározói a rádium emanációnak.

Weszelszky Gy. rámutatott arra, hogy a rádiumtartalom nem lehet mélységbeli eredetű (juvenilis), mint azt Gautier tartja, mert pl. balatonfüredi megfigyelései szerint az alaphegység vörös homokkővének vas-oxszidja rádiumkötő természetű. (Ugyanez allocthon településű lévén, még mindig nem kapunk arra választ, hogy az autocthon anyag hol van elraktározva.)

Úgy az ásványvizeknek, mint a forrásgázoknak a rádiumtartalma most már kezd világosságot deríteni azok eddig ismert gyógyhatásának igazi okaira is. Valószínűen ez adja magyarázatát a székelyföldi gázfürdők hűléses bántalmak ellen ősidők óta sikeresen használt alkalmazásának is.

* * *

A földből kiáramló gázak nagy jelentőségű témájának legfontosabb részleteit foglaltuk össze, kiemelve főként a gyakorlati jelentőségű vonatkozásokat. Csodálatosképpen az irodalom különböző ágaiban a részleteiben különben sok adatot nyújtó anyag, tudomásunk szerint, ilyen összefoglaló formában még nem került elő. S így ez az első kísérlet a geologus, kémikus, technikus és a nagyközönség érdeklődésébe is bevonható témának egységes tárgyalására.

Irodalom.

- I. Böck Hugó dr.: Földgáz Jelentés. 1913.
 - II. Brun A.: Recherches sur les exhalations volcaniques. 1911.
 - III. Ilosvay Lajos: A torjai Bűdös barlang. 1895.
 - IV. Krusch P.: Gerichts- und Verwaltungsgeologie. 1916.
 - V. Kunszt-Vámossy: A mai Magyarország ásványvizei. 1928.
 - VI. Potonié H.: Die Entstehung der Steinkohle und der Kaustobiolithe. 1910.
1. Ann. des Mines.	9. Hidrológiai Közöny.
2. Anuarul Inst. Geologic.	10. Magyar Balneológiai Értesítő.
3. Bányászati és Kohászati Lapok,	11. Múzeumi Füzetek. Cluj.
4. Dări de Seamă Inst. Geol.	12. Petroleum.
5. Die Naturwissenschaften.	13. Székelység. Odorhei.
6. Erdélyi Múzeum. Cluj.	14. Természettudományi Közöny és Pöt-füzetek.
7. Földtani Közöny.	15. Zeitschrift für die gesammte Kohlen-säure-Industrie.
8. Földrajzi Közöny.	16. Zeitschrift für d. prakt. Geologie.

Tudományos Füzetek.

Szerkeszti: Dr. György Lajos.

A „Múzeum-Egyesület“ kiadása

1. Rass Károly: Reményik Sándor	40.—
2. Párvan Bazil: A dákok Trójában	30.—
3. Dr. Bitay Árpád: Gyulafehérvár Erdély művelődéstörténetében	30.—
4. Dr. Bitay Árpád: A moldvai magyarság	40.—
5. Szokolay Béla: A nagybányai művésztelep	40.—
6. Dr. Balogh Ernő: Kvarc az Erdélyi Medence felső mediterrán gipszeiben	40.—
7. Dr. György Lajos: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1925. év	50.—
8. K. Sebestyén József: A brassai fekete templom Mátyás-kori címerei	40.—
9. Dr. Karácsonyi János: Új adatok és új szempontok a székelyek régi történetéhez.	50.—
10. Dr. Gál Kelemen: Brassai küzdelmei a magyartalanságok ellen	50.—
11. Dr. Tavasszy Sándor: Erdélyi szellemi életünk két döntő kérdése	40.—
12. Dr. György Lajos: Két dialógus régi magyar irodalmunkban	60.—
13. K. Sebestyén József: A Becse-Gergely nemzetség, az Apafi és a bethleni gróf Bethlen család címere	50.—
14. Dr. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1926. év	50.—
15. Dr. Gyárfás Elemér: A Supplex Libellus Valachorum	50.—
16. Rónay Elemér: Kemény János fejedelem halála és nyugvóhelye	50.—

17. Dr. György Lajos: Egy állítólagos Pancsatantra-származék irodalmunkban	50.
18. Dr. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája 1927. év	60.
19. K. Sebestyén József: A középkori nyugati műveltség legkeleibb határai	60.
20. Szabó T. Attila: Az Erdélyi Múzeum-Egylet XVI—XIX. századi kéziratok énekeskönyvei	50.
21. Dr. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1928. év. ötlással az 1919—1928. évekről	50.
22. Dr. György Lajos: A francia hellénizmus hullámai az erdélyi magyar szellemi életben	50.
23. Dr. Kántor Lajos: Az Erdélyi Múzeum-Egylet problémái	50.
24. Dr. Gál Kelemen: A nemzeti nevelés román fogalmazásában	50.
25. Dr. Tavasz Sándor: Kierkegaard személyisége és gondolkodása	50.
26. Dr. Papp Ferenc: Gyulai Pál id. Bethlen János gr. körében	50.
27. Dr. Csűry Bálint: Néprajzi jegyzetek a moldvai magyarokról	50.
28. Dr. Biró Vencel: Püspökjelölés az erdélyi róm. kath. egyházmegyében	50.
29. Dr. Teleki Domokos gróf: A marosvásárhelyi Teleki-könyvtár története	50.
30. Dr. Hofbauer László: A Remény című zsebkönyv története (1839—1841)	50.
31. Dr. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1929. év	50.
32. Dr. Gyulai Farkas: A Döbrentei-pályázat és a Bánk bán	50.
33. Dr. Rajka László: Jókai „Törökvilág Magyarországon” c. regénye	50.
34. Dr. Temesváry János: Hét erdélyi püspök végrendelete	50.
35. Dr. Biró Vencel: A kolozsmonostori belső jezsuita rendház és iskola Bethlen és a Rákóczy fejedelmek idejében	50.
36. Szabó T. Attila: Az Erdélyi Múzeum Vadadi Hegedűs-kódexe	50.
37. Dr. Kántor Lajos: Hidvégi gróf Mikó Imre szózata 1856-ban az Erdélyi Múzeum és az Erdélyi Múzeum-Egylet megalakítása érdekében	50.
38. Dr. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája 1930. év	50.
39. Dr. Balogh Arthur: A székely vallási és iskolai önkormányzat	50.
40. Dr. György Lajos: Eulenspiegel magyar nyomai	80.
41. Dr. Dömötör Sándor: A cigányok temploma	50.
42. Dr. Kristóf György: Báró Eötvös József utazásai Erdélyben	80.
43. Dr. Hofbauer László: Az Erdélyi Híradó története	50.
44. Dr. Kristóf György: Kazinczy és Erdély	50.
45. Dr. Asztalos Miklós: A székelyek őstörténete letelepülésükig	50.
46. Dr. Varga Béla: Az individualitás kérdése	80.
47. Kemény Katalin: Erdélyi emlékirók	80.
48. Dr. Dömötör Sándor: Vida György facetái	50.
49. Dr. Oberding József György: A mezőgazdasági hitelkérdés rendezésére irányuló törekvések a román törvényhozásban	50.
50. Szabó T. Attila: Közép-szamos-vidéki határnevek	50.
51. Dr. Balogh Jolán: Olasz falfestmények Gyulafehérvárt	30.
52. Dr. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1931. év	50.
53. Dr. Kántor Lajos: Magyarok a román népköltészetben	50.
54. Dr. György Lajos: Magyar anekdotáink Naszreddin-kapcsolatai	50.
55. Dr. Veress Endre: Gróf Kemény József (1795—1835)	120.
56. Dr. Kántor Lajos: Kölcsönhatás a magyar és román népköltészetben	30.
57. Dr. Tavasz Sándor: A lét és valóság	60.
58. Szabó T. Attila: Adatok Nagyenyed XVI—XX. századi helyneveinek ismeretéhez	60.
59. Dr. Imre Lajos: A falunevelés irányelvei	60.
60. Dr. Veress Endre: A történetíró Báthory István király	80.
61. Dr. Boros György: Carlyle	40.
62. Dr. Juhász Kálmán: Két kolozsmonostori püspökapatá a XVI. században	50.
63. Dr. Biró József: A kolozsvári Bánffy-palota és tervező mestere, Johann Eberhard Blummann	60.
64. Dr. Ferenczi Miklós: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája 1932. év.	50.
65. Dr. Jancsó Elemér: Az irodalomtörténetírás legújabb irányai	50.
66. Dr. Kántor Lajos: Erdély a világháborút tükröző román irodalomban	50.
67. Dr. Veress Endre: A moldvai csángók származása és neve	80.
68. Dr. Oberding József György: A Kolozsvári Gondoskodó Társaság	60.
69. Papp Ferenc: Gyulai Pál a kolozsvári ref. kollégiumban	60.
70. Dr. Ferenczi Miklós—Valentiny Antal: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája. 1933. év	60.
71. Dr. Balogh Jolán: Márton és György kolozsvári szobrászok	150.
72. Dr. Kristóf György: Szaboleska Mihály Erdélyben	80.
73. Lakatos István: Magyaros elemek Brahms zenéjében	40.
74. Dr. Kristóf György: Eminescu Mihály költeményei	50.
75. Dr. Biró József: A boncehidai Bánffy-kastély	80.
76. Dr. Juhász Kálmán: Műveltségi állapotok a Temesközben a török világban	40.
77. Dr. Rajka László: Jókai román tárgyú novellái	40.
78. Venczel József: A falumunka és az erdélyi falumunka-mozgalom	60.
79. Valentiny Antal: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája 1934. év.	60.
80. Dr. Biró József: Magyar művészet és erdélyi művészet	60.
81. Dr. György Lajos: Anyanyelvünk védelme	40.
82. Grandpierre Edit: A kolozsvári Szent Mihály-templom története	80.
83. Dr. Balogh Ernő: Dr. Szádeczky-Kardoss Gyula	40.
84. Dr. Kozocsa Sándor: Históriais ének Bocskay Istvánról	40.
85. Dr. Révész Imre: Méliusz és Kálmán	80.
86. Dr. Szabó T. Attila: Zilah helynévtörténeti adatai	60.
87. Lakatos István: Az új magyar műzene	40.